

V I S N Y K
OF THE LVIV
UNIVERSITY

**Philosophical
Political studies**

Issue 39

Scientific journal

Published since 2011

Ivan Franko
National University of Lviv

В І С Н И К
ЛЬВІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

**Філософсько-політологічні
студії**

Випуск 39

Збірник наукових праць

Видається з 2011 року

Львівський національний
університет імені Івана Франка

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

ЗАСНОВНИК: ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Включено до переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»)
з філософських та політичних наук (спеціальності: 033 «Філософія», 052 «Політологія»)
відповідно до Наказу МОН України від 14.05.2020 № 627 (Додаток 2).

Друкується за ухвалою Вченої Ради
Львівського національного університету імені Івана Франка
№ 25/2 від 02.02.2022 р.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com
від польської компанії Plagiat.pl.

Висвітлено актуальні проблеми методології політичної науки, проаналізовано стан розвитку політичної науки та сучасні теоретико-методологічні напрями дослідження політичних процесів та інститутів в Україні.

The current problems of the methodology of the Political Science were highlighted. The development of the Political Science and modern theoretical and methodological approaches of the research of political processes and institutions in Ukraine were analysed.

Редакційна колегія:

Андрущенко Т. В., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичної психології та соціально-правових технологій, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова; Дорош Л. О., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка» (головний редактор); Батрименко О. В., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Івасечко О. Я., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»; Карівець І. В., доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії, Національний університет «Львівська політехніка»; Мельник В. В., доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та психології, Горлівський інститут іноземних мов, ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»; Неліпа Д. В., доктор політичних наук, доцент, завідувач кафедри державного управління, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Ілукман Василь, доктор філософських наук, професор, Інститут етики і біоетики, Пряшівський університет (Словацька Республіка); Макарієв Пламен, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, Софійський університет Святого Климента Охридського (Болгарія); Прокоп М. В., кандидат політичних наук, доцент, інститут міжнародних відносин та публічної політики, факультет права та суспільних наук, Університет Яна Кохановського в Кельцах (Кельце, Польща); Шипунов Г. В., доктор політичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та історії політичної науки, Львівський національний університет імені Івана Франка (голова ред. ради).

Адреса редколегії:	Editorial office address:
Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, кім. 204, 79000, Львів, Україна, тел.: (38) (032) 2394462	Ivan Franko National University of Lviv, Universytetska Str., 1, room 204, 79000, Lviv, Ukraine, tel.: (38) (032) 2394462

Редактор Д. КАРПИН
Редактор (англ. анотацій) С. БЕКАР
Технічний редактор С. ВОЗНЯК
Комп'ютерний макет С. БЕКАР
Коректор Д. КАРПИН

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (048) 709 38 69,
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.

Підписано до друку: 11.02.2022 р.
Формат 70x100/16
Ум. друк. арк. 13,98.
Тираж 100 прим. Зам. 0222/068

© Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021

ЗМІСТ

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

<i>Олена Бакланова, Ігор Спаський</i> ПРОБЛЕМА ТОТАЛІТАРИЗМУ В МИСЛЕННІ ТА ПРАКТИКАХ ПОВСЯКДЕННОСТІ.....	7
<i>Велієв Парвіз Тейюб огли</i> ТРАНСКОРДОННІСТЬ ЯК ОСОБЛИВІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: PRO ET CONTRA В ГЕОПОЛІТИЦІ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СВІТУ.....	14
<i>Наталія Петрук, Олена Гапченко</i> МОДЕЛЬ ІДЕАЛЬНОГО ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ І СВІТОГЛЯДНІ ПАРАДИГМИ УКРАЇНСЬКОЇ ДУХОВНОСТІ (КІНЕЦЬ XVI – XVII СТ.).....	22
<i>Ольга Гордійчук</i> ПЕРСПЕКТИВИ ТА НЕБЕЗПЕКИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ КОНТЕКСТ.....	30
<i>Віталія Готинян-Журавльова</i> ВПЛИВ ОСОБИСТІСНИХ ЗРАЗКІВ НА ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ ТИХ, ХТО НАВЧАЄТЬСЯ.....	38
<i>Анна Гуменюк, Галина Гамрецька</i> СТАНОВЛЕННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІСТОРІЇ НА ЗАНЯТТЯХ ІЗ ФІЛОСОФСЬКИХ ДИСЦИПЛІН.....	45
<i>Тетяна Козинцева, Людмила Хенгі</i> ГЛАМУР: ВІД МАРГІНАЛІЇ МОДИ ДО МЕЖІ МОДНОГО ПРОСТОРУ	51
<i>Ігор Печеранський</i> ПОСТФРОЙДИСТСЬКА КОНЦЕПЦІЯ КУЛЬТУРИ В КОНТЕКСТІ «НОВОЇ» ТЕОРІЇ СУБ'ЄКТИВНОСТІ ЖАКА ЛАКАНА.....	58
<i>Ганна Поліна, Світлана Щербак, Анастасія Овчатова</i> СИСТЕМА ОБРАЗІВ У ТВОРІ ВІКТОРА ГЮГО «СОБОР ПАРИЗЬКОЇ БОГОМАТЕРІ».....	65
<i>Олег Туляков, Андрій Лебідь</i> МЕТОДОЛОГІЯ ЕФЕКТИВНОГО МИСЛЕННЯ.....	71

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

<i>Світлана Була, Соломія Шваниччик</i> ІНФОРМАТИВНО-КОМУНІКАТИВНИЙ СКЛАДНИК У СТРАТЕГІЧНОМУ УПРАВЛІННІ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ: СВІТОВІ ТА УКРАЇНСЬКІ ПРАКТИКИ.....	78
<i>Олег Вольський</i> ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ СТАРОСТИ В КОНТЕКСТІ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ.....	87

<i>Наталія Горло</i> ПРОБЛЕМА ВЗАСМОДІЇ УНІОНІЗМУ ТА ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ.....	95
<i>Ірина Дужа, Людмила Мельник</i> ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ДЕМОКРАТИЧНИХ СИСТЕМ (НА ПРИКЛАДІ ЕКВАДОРУ).....	103
<i>Наталія Лепська</i> ГЕОПОЛІТИЧНИЙ КОД ДЕРЖАВИ У ПРОГНОЗУВАННІ СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ	110
<i>Валерія Митроценко</i> ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ В УМОВАХ ВИХОДУ ДЕРЖАВИ З ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....	117
<i>Людмила Непіненко</i> ОБҐРУНТУВАННЯ ЗМІСТУ ПРОГРАМИ ГУРТКА «ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА МАЙБУТНЬОГО ОФІЦЕРА НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ».....	124
<i>Maryana Prokop, Magdalena Tomala</i> OPPOSITION IN HYBRID REGIMES: A CASE STUDY OF UKRAINIAN POLITICAL SYSTEM DURING 2004–2014.....	139
<i>Наталія Стеблина</i> РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ОПОЗИЦІЙНИХ ПОЛІТИЧНИХ АКТОРІВ В УКРАЇНСЬКОМУ ЦИФРОВОМУ ФОРУМІ (НА ПРИКЛАДІ НАЙПОПУЛЯРНІШИХ ТЕЛЕГРАМ-КАНАЛІВ).....	150
<i>Василь Чернописський</i> ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ЛОБІЗМУ В КРАЇНАХ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ ТА ВПЛИВ НА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ.....	157

РЕЦЕНЗІЇ

<i>Юлія Візітів</i> ВОЛИНСЬКА СВЯТИНЯ (Жук О., Северова О. Ікона Божої Матері «Знамення» Вілійська / за ред. Ю. Візітів. Рівне : ПП «Формат-А», 2021. 160 с.: іл.).....	164
---	-----

CONTENTS

PHILOSOPHY SCIENCE

<i>Olena Baklanova, Igor Spassky</i> THE PROBLEM OF TOTALITARIANISM IN THE THINKING AND PRACTICES OF EVERYDAY.....	7
<i>Valiyev Parviz Teyyub ogli</i> THE CROSS-BOUNDARY AS A FEATURE OF UKRAINIAN IDENTITY: PRO ET CONTRA IN THE GEOPOLITICS OF THE GLOBALIZED WORLD.....	14
<i>Natalia Petruk, Olena Gapchenko</i> MODEL OF IDEAL HUMAN LIFE AND WORLDVIEW PARADIGMS OF UKRAINIAN SPIRITUALITY (XVI – XVII CENTURIES).....	22
<i>Olha Hordiichuk</i> PROSPECTS & DANGERS OF GLOBALIZATION: SOCIO-PHILOSOPHICAL CONTEXT.....	30
<i>Vitaliya Gotynyan-Zhuravlyova</i> THE INFLUENCE OF PERSONAL SAMPLES ON THE FORMATION OF VALUE ORIENTATIONS OF STUDENT’S PERSONALITY.....	38
<i>Anna Humeniuk, Halyna Hamretska</i> FORMATION OF CRITICAL THINKING OF FUTURE TEACHERS OF HISTORY BY MEANS OF PHILOSOPHICAL DISCIPLINES	45
<i>Tatiana Kozintseva, Liudmyla Haenggi</i> THE GLAMOR: FROM THE FASHION MARGINAL TO FASHION SPACE BORDER.....	51
<i>Igor Pecheranskyi</i> POST-FREUDIANISM CONCEPTION OF JACQUES LACAN CULTURE IN THE CONTEXT OF “NEW” THEORY OF SUBJECTIVITY.....	58
<i>Anna Polina, Svetlana Scherbak, Anastasia Ovchatova</i> SYSTEM OF IMAGES IN THE WORK OF VICTOR HUGO “NOTRE DAME CATHEDRAL”.....	65
<i>Oleg Tulyakov, Andrii Lebid</i> METHODOLOGY OF EFFECTIVE THINKING.....	71

POLITICAL SCIENCE

<i>Svitlana Bula, Solomiya Shvanychyk</i> INFORMATIVE AND COMMUNICATIVE COMPONENT IN THE STRATEGIC MANAGEMENT OF THE CENTRAL BODIES OF THE EXECUTIVE POWER: WORLD AND UKRAINIAN PRACTICES.....	78
---	----

<i>Oleg Volskyi</i> THE FEATURES OF THE FORMATION AND FUNCTIONING OF THE INSTITUTION OF ELDER IN THE CONTEXT OF DECENTRALIZATION OF POWER IN UKRAINE.....	87
<i>Natalia Horlo</i> THE PROBLEM OF INTERACTION BETWEEN UNIONISM AND STATE SOVEREIGNTY.....	95
<i>Iryna Duzha, Lyudmila Melnyk</i> THE MAIN PROBLEMS OF DEMOCRATIC SYSTEMS, USING ECUADOR AS AN EXAMPLE.....	103
<i>Nataliia Lepska</i> THE GEOPOLITICAL CODE OF A STATE IN THE FORECASTING OF GLOBAL POLITICS.....	110
<i>Valeriia Mytroshchenko</i> POLITICAL PARTIES OF GREAT BRITAIN IN THE CONDITIONS OF EXIT OF THE STATE FROM THE EUROPEAN UNION.....	117
<i>Liudmyla Nepipenko</i> RATIONALE FOR THE CURRICULUM CONTENT OF THE STUDY CIRCLE “POLITICAL CULTURE OF THE FUTURE OFFICER OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE”.....	124
<i>Maryana Prokop, Magdalena Tomala</i> OPPOSITION IN HYBRID REGIMES: A CASE STUDY OF UKRAINIAN POLITICAL SYSTEM DURING 2004–2014.....	139
<i>Nataliia Steblyna</i> OPPOSITION POLITICAL ACTORS REPRESENTATION IN UKRAINIAN DIGITAL FORUM (ON THE MATERIAL OF THE MOST POPULAR TELEGRAM CHANNELS).....	150
<i>Vasyl Chornopyskyi</i> INSTITUTIONALIZATION OF LOBBYING IN THE COUNTRIES OF THE VISEGRAD GROUP AND ITS IMPACT ON EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES: EXPERIENCE FOR UKRAINE.....	157

REVIEW

<i>Yulia Vizitiv</i> VOLYN ICON (Zhuk O., Severova O. The icon of Our Lady of the Sign of Viliia / ed. Yu. Visitiv. Rivne: PE «Format-A», 2021. 160 pp.: ill.).....	164
---	-----

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 141.5

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.39.1>

ПРОБЛЕМА ТОТАЛІТАРИЗМУ В МИСЛЕННІ ТА ПРАКТИКАХ ПОВСЯКДЕННОСТІ

Олена Бакланова

*Міжрегіональна Академія управління персоналом,
Одеський інститут, кафедра управління, фінансів та адміністрування
вул. Чорноморського Козацтва, 19, 65003, м. Одеса, Україна*

Ігор Спаський

*Одеський національний університет імені І.І. Мечникова,
факультет історії та філософії, кафедра філософії
вул. Новосельського, 64, 65000, м. Одеса, Україна*

Мислення, яке в самій своїй суті є феноменом свободи руху свідомості людини, перебуває в опозиції до будь-яких тоталітарних станів – від проявів свідомості до дій у повсякденності. Тоталітаризм у мисленні означає антимислення, заперечення мислення саме в його основах. Існує багато різновидів тоталітарних систем, які мають різні соціальні цілі, але схожі типові характеристики, оскільки механізмом досягнення цих цілей стає тотальний контроль за висловлюваннями, поведінкою, особистим життям і навіть за особистою думкою кожного громадянина. Штучно влаштований спосіб життя програмує мислення та визначає повсякденну поведінку. Він фактично формує нову людину зі спотвореними нормами моралі.

У роботі розглянуто типові характеристики тоталітарного режиму, які формують мислення і норми громадської та особистої поведінки, а саме: культ традиції та синкретизм, неприйняття критики, культ дії заради дії, неприйняття пацифізму, культивування ідеї ворога та змови, підпорядкування особистого життя колективним інтересам заради досягнення загальної мети.

Показано прояв масової свідомості та форми контролю над нею. Визначено суперечливі властивості мас – консервативність, нейтральність, політична байдужість, інертність поведінки, які поєднуються з максималізмом у мисленні, прагненням досягти заповітної мети. Масова поведінка найбільш виразно проявляється у натовпі, де зникає індивідуальна свідомість та виникає психічна спільність. Індивід перестає бути самим собою і стає автоматом, в якого своєї волі немає.

З'ясовано, що ці риси притаманні масам не тільки в момент революційного екстазу, а й у повсякденному житті. Тоталітарне мислення характеризує нетерпимість та фанатизм, обожнювання свого вождя і приписування йому містичної сили, які набувають релігійної одержимості. Найбільш згубним є те, що навіть після падіння тоталітарного режиму масовість свідомості не зникає, вона продовжує впливати на повсякденну поведінку людей.

Показано можливості зниження впливу тоталітарного чинника на свідомість через практики рефлексії мислення, посилення розрізняючої здатності свідомості та використання принципів нейрофізіології мозку. Розширення мірності мислення дозволяє збільшити його глибину і всеосяжність, звільняючи цим суб'єкта від кайданів тоталітарності.

Ключові слова: рефлексія мислення, тоталітаризм, тоталітарне мислення, масова свідомість, психологія натовпу, повсякденна практика.

Мислення часто підміняється іншими практиками. Найчастіше це – ментальне обертання в межах різних розумових штампів і стереотипів, що походять з обертання людини в кругообігу різних інформаційних полів. Також вважається, що воно визначається тими чи іншими пресупозиціями. Для ілюстрації цих процесів А. П'ятигорський використовує метафору «об'єктивний ідіотизм», яку він запозичив у відомого містика Г. Гурджієва. Так, на наш погляд, виявляються тоталітарні пута, що сковують мислення.

Мислення, яке в самій своїй суті є феноменом свободи руху свідомості людини, перебуває в опозиції до будь-яких тоталітарних станів – від проявів свідомості до дій у повсякденності. М. Хайдеггер розумів мислення як найтонші торкання речей [1], що багато в чому корелює з аскетичним вченням про розрізнення прилогів та помислів, що виникають від торкання різних сил, людей і просторів. За А. Таубергом, «носії тоталітарного мислення схильні бути моральними абсолютистами, які розділяють світ лише на біле та чорне і потребують негайної відповіді на всі запитання» [2]. Філософ А. Макаров, услід за М. Мамардашвілі, А. П'ятигорським та Г. Щедровицьким, підкреслює відмінність практик мислення-дотику від думання як ментального переконання інформації, визначаючи мислення як народження нової ідеї внаслідок взаємодії кількох смислових конструктів. Звідси справжнє мислення не може бути тоталітарним. Тоталітаризм у мисленні означає антимислення, заперечуючи мислення в його основах.

У тоталітарних режимах у духовній сфері панує лише одна ідеологія – державна, їй підпорядковані все особистісні прояви. Соціальні цілі можуть мати різні обґрунтування: расова чи класова теорія, релігійні переконання, ідея демократії чи соціальної справедливості. Але не цілі є принциповими, а механізм їх досягнення, яким стає тотальний контроль за засобами масової інформації, системою зв'язку, міжособистісними відносинами, поведінкою кожного громадянина. До різновидів тоталітаризму зазвичай відносять фашизм (Італія), націонал-соціалізм (Німеччина), сталінізм (СРСР); все це режими одного порядку. Як основні типи тоталітаризму виділяють релігійний, політичний та інформаційний (інформаційно-фінансовий) неототалітаризм [3, с. 23–25].

Типові характеристики тоталітарного режиму представлені У. Еко в описі ур-фашизму [4, с. 67]. Це культ традиції та синкретизм, причому суперечливість чи несумісність положень не мають значення, оскільки всі вони сягають якоїсь споконвічної істини. Із цього витікає заперечення розвитку знання, особливо в соціальних науках, неприйняття будь-якої форми модернізму.

Тоталітаризму властивий культ дії заради дії, яка здійснюється поза та без рефлексії. Звідси підозрілість щодо інтелектуального світу. Культура сприймається як потенційний носій критичного ставлення. У. Еко наводить висловлювання Геббельса: «Коли я чую слова «культура», я хапаюся за пістолет», а ми можемо згадати висилку інтелігенції на «Філософському пароплаві» з Радянської країни в 1922 році.

Ще однією рисою є повне неприйняття критики. Якщо в цивілізованому світі наукове співтовариство поважає незгоду як основу розвитку науки, то тоталітаризм сприймає незгоду як зрадництво і навіть як знак інакості. Найперші гасла фашистських рухів були спрямовані проти інородців, що вказує на расизм.

Заради згуртування нації в основі тоталітарної психології закладено одержимість ідеєю змови. Громадяни повинні почуватися оточеними ворогами, зовнішніми та внутрішніми. Ця тактика активно використовувалася як у наступальних військових діях Гітлера, так і в масовому винищенні Сталіним свого народу всередині країни (справа лікарів, боротьба з троцькістами, космополітами тощо).

Оскільки життя є вічною боротьбою, пацифізм є неприйнятним. Ворог має бути знищеним, у результаті буде досягнутий повний контроль над світом. У світлі подібного «тотального рішення» Ленін проголошував ідею перманентної революції: «На долю відсталого країни випала честь йти на чолі світового руху», пробуджуючи таким чином колективну амбітність мас. Факт народження в обраній країні виконує ідеї націоналізму та великодержавного шовінізму. Мілітаристський характер тоталітаризму передбачає зневагу до слабого. «Вождь, який знає, що отримав владу не через делегування, а захопив силою, розуміє також, що сила його ґрунтується на слабкості маси, і ця маса слабка настільки, щоб потребувати Погонщика і заслуговувати на нього... Окремий вождь зневажає, з одного боку, вищих, з іншого боку – підлеглих. Тим самим зміцнюється масовий елітаризм» [4, с. 73].

Прагнення влади переноситься і в статеvu сферу. На цьому заснований культ мужності, який проявляється у зневазі до жінки та жорсткому переслідуванні будь-яких неконформістських сексуальних звичок: від цнотливості до гомосексуалізму. Одне з раннях радянських гасел «Геть сором!» і безладне спарювання в моделі Коллонтай зводять до нуля роль жінки як хранительки родинного вогнища та традицій.

Нарешті, вузловою вимогою тоталітарного режиму є відмовлення від індивідуальної свободи, суворе підпорядкування вождю, який висловлює сукупну волю. Це кредо Ф. Достоєвський визначає словами Великого Інквізитора: «ми переконаємо їх, що вони тоді й стануть вільними, коли відмовляться від волі своєї для нас і нам підкоряться» [5]. Тому волевиявлення народу в тоталітарних режимах – феномен винятково театральний. У. Еко називає його якісним популізмом.

За влучним зауваженням Х. Арндт, «тоталітаризму необхідна «атомізована та безструктурна маса», «ізолювана масова людина» [6, с. 425, 465]. Життя кожного члена колективу має бути під наглядом, інструментом нагляду стає сам народ, який підігрується ентузіазмом та страхом. У СРСР створювалися неофіційні групи активістів, широко застосовувалася практика самокритики, викриття, таємного та відкритого донесення. Наприкінці 80-х років ХХ ст. рядовий громадянин під пильним оком ДНД, товариських судів тощо став практично прозорим для влади. Усе це спотворило психіку радянської людини, виховало громадянина з подвійними стандартами.

Сучасні технології дозволили змінити форми контролю. Вони включають цифрову національну базу даних, металеві детектори, електронний нагляд, відеокамери тощо. Доходи громадян заносяться в комп'ютери, пластикові картки дозволяють дізнатися про всі переміщення, покупки, уподобання. Контакти, листування, будь-яка інформація, що розповсюджується і отримується через Інтернет, легко контролюються. Дедалі все більше переважає думка, що дисциплінарний простір у ХХІ ст. набуває обрису електронного ока «Великого брата» [3, с. 32] – інформаційного неототалітаризму.

Арндт Х. зазначає, що особливістю тоталітарних рухів є відсутність у їхніх членів виражених групових (соціальних, професійних тощо) інтересів. Тут доречно згадати, що «соціальні групи, більші, ніж сім'я, і менші, ніж держава – горнило політичної демократії. Там, де вони не існують або не мають важливих соціальних функцій, суспільство відкрите для антидемократичних рухів, що використовують масову поведінку» [6, с. 430].

Потенційно «маси» існують у кожній країні, утворюючи більшість із тієї величезної кількості нейтральних, політично байдужих людей, які ніколи не приєднуються до жодної партії і навряд чи взагалі ходять голосувати» [7, с. 414–415]. «Маси – це ті, хто пливе за течією і позбавлений орієнтирів» [7, 67]. Навіювання пояснює розчинення індивідуума в масі. С. Московічі позначає такі властивості масової поведінки [8, с. 124–125]:

– Натовп є людською сукупністю, що має психічну спільність;

- Індивід діє свідомо, а маса – несвідомо, оскільки свідоме індивідуально, а несвідоме – колективно;
- Натовпи консервативні, незважаючи на їхній революційний образ дій;
- Маса потребує підтримки вождя, який їх захоплює своїм гіпнотизуючим авторитетом;
- Пропаганда, адресована масам, має ірраціональну основу. Вона використовує енергійну та образну мову алегорій з простими та наказовими формулюваннями;
- З метою управління масами політики спираються на якусь високу ідею (Революції, Батьківщини тощо), яку впроваджують у свідомість людей.

Тільки вникаючи глибше в психологію мас, можна зрозуміти, наскільки сильна над ними влада нав'язаних ідей, зрозуміти механізм їхнього залучення в тоталітарні рухи. Натовпом не можна керувати за допомогою правил і логіки, а треба шукати те, що може справити на масу враження і захопити її [9, с. 129]. У натовпі свідомість зникає, причому почуття та ідеї всіх окремих осіб приймають один і той же напрям. «Які б не були індивіди, що становлять натовп, яким би не був їхній спосіб життя, рід занять, характер або розум, одного їх перетворення на натовп досить для того, щоб у них утворився рід колективної душі, що змушує їх відчувати, думати і діяти абсолютно інакше, чим думав би, діяв і відчував кожен із них окремо <...> Свідоме життя розуму становить дуже малу частину порівняно з його несвідомим життям. У колективній душі інтелектуальні здібності індивідів і, відповідно, їхня індивідуальність зникають, різноманітне потопає в однорідному, і гору беруть несвідомі якості» [9, с. 133–135]. Відбувається знеособлення розумів, параліч ініціативи, поневолення колективною душею індивідуальної душі.

Отже, зникнення свідомості, особистості, переважання особистості несвідомої, однаковий напрям почуттів та ідей, що визначається нав'язанням, і прагнення негайно перетворити на дію нав'язані ідеї – ось головні риси, що характеризують індивіда в натовпі. Він уже перестає бути самим собою і стає автоматом, у якого своєї волі немає.

Примітно, що ці риси притаманні масам не тільки в момент революційного екстазу, а й у повсякденному житті. Прагнення до максималізму неодноразово відзначалося в науковій та художній літературі. Так, В. Короленко казав про наївні очікування всього разом, М. Мамардашвілі писав про раз і назавжди запрограмоване мислення, що спрямовується до якоїсь містичної мети, до ідеалу в чистому вигляді, коли бажать або всього, або нічого, а оскільки все отримати неможливо, то залишаються ні з чим. Разом із тим максималізм у мисленні поєднується з надзвичайною інерцією в повсякденному житті, яка залишається навіть після падіння тоталітарного режиму. Не можна не погодитися з думкою В. Ключевського про те, що поки ми захоплювались тим, як реформи впливають на суспільство, ми не помітили, як суспільство змінювало саме ці реформи [10, с. 7].

Всі переконання маси вдягаються в релігійні форми чи соціальні ідеї. Наслідком є нетерпимість та фанатизм, властиві багатьом масовим рухам. Релігійне почуття мас виявляється у формі обожнювання свого вождя і приписування йому містичної сили, сліпого підпорядкування його велінням, бажання поширювати їх, прагнення дивитися як на ворогів на всіх, хто їх не визнає. При цьому не має значення, чи належить таке релігійне почуття до Бога, ідола, героя, вождя або політичної ідеї – з того моменту, як у ньому виявляються названі риси, воно має релігійну сутність.

Г. Ле Бон вказував: «Натовп потребує релігії, оскільки всі вірування, політичні, божественні та соціальні, засвоюються нею лише в тому випадку, якщо вони наділені релігійною формою, що не допускає заперечення. Якби було б можливо змусити натовп засвоїти атеїзм, він висловився би в такій же палкій нетерпимості, як і будь-яке релігійне

почуття, й у зовнішніх формах скоро перетворився на справжній культ» [9, с. 163]. Саме така релігійна одержимість властива радянському атеїзму 1920–1930-х рр.

У СРСР марксизм-ленінізм став світською релігією – світоглядом, способом сприйняття світу з великою часткою віри. Більшість людей набули в соціалізмі віру, де Революція виступала як акт творіння нового світу. Вони були сповнені впевненості в можливості перетворення людини та світу, відчуття своєї визнаності нести «дух революції». Цей фанатизм був схожий на релігійний фанатизм. Ідею комунізму люди знаходили гідною, щоб заради неї жити і за неї померти. Це давало їм почуття правоти, великий стимул та ентузіазм. Поняття «ентузіазм» дуже близько за значенням до «віри» та «фанатизму» [11, с. 164].

Аналізуючи істоту революційного соціалізму, Ф. Достоевський зрозумів, що він не є економічним та політичним ученням, не є системою соціальних реформ – він претендує бути релігією, що встановлює світ справедливості та щастя. Великий письменник також виявив, що стихійно маси прагнуть не до демократії, а до деспотизму: «Людина шукає, «перед ким схилитися, кому вручити совість і яким чином з'єднатися нарешті всім у безперечний загальний і згодний мурашник» [5]. Тому роль усіх великих вождів полягає в тому, щоб створити віру – все одно, релігійну, політичну, соціальну або віру в якусь справу, людину чи ідею. Влада вождів дуже деспотична, але цей деспотизм і змушує їй підкорятися. «У душі натовпу переважає не прагнення свободи, а потреба підпорядкування; натовп так хоче коритися, що інстинктивно підкоряється тому, хто оголошує себе її володарем» [9, с. 194]. «І люди зраділи, що їх знову повели як стадо», – робить висновок Великий Інквізітор.

Тоталітарне мислення виявляється в практиках повсякденності. Тоталітарні рутини або домінування профанного над сакральним породжує так само рутинні та профанні практики повсякденності. Тут тоталітарний тиск обмеженої свідомості повною мірою розкривається в найрізноманітніших діях. Сучасні дослідження відзначають багатозаровість, диференційованість, дискретність життя форм масової свідомості у просторі та часі [12].

Масовість свідомості домінує і сьогодні в розумі пострадянської людини. В умовах, коли основні елементи громадського суспільства є незрілими, розпад звичних авторитарних структур, які підтримували відносний громадський порядок, призвів у країнах, де будується демократія, до економічного і політичного хаосу, правового нігілізму. Масова покірливість народу, що була успадкована від попередніх поколінь, пасивність, очікування мудрого правителя, безвір'я – все це породжує масову депресію, відсутність прагнення до будь-яких змін [10, с. 8]. Досі залишилося багато тих, хто прагне повернутися назад, до мурашника.

Сучасні технології викликають перспективу виникнення якісного популізму (за термінологією У. Еко) за допомогою телебачення та Інтернету, які здатні уявити емоційну реакцію відібраної групи громадян як «судження народу». Численні публікації в цьому напрямі демонструють стурбованість про те, що все менше залишається простору для «національно-ритуального» та «художньо-образного» спілкування. Реклама визначає потреби/ задоволення: «відтягнися», «розслабся», «розважайся». За допомогою медіа влада виробляє індивіда з керованими гедоністичними установками. Постійна низка розваг відволікає увагу від дійсних проблем у суспільстві. Людина, яка живе у світі нескінченних детективів, мильних опер, розважальних ток-шоу, не здатна критично оцінювати реальність і чинити їй опір [3, с. 32]. Особливо наочно така тенденція помітна в схильних до авторитаризму режимах.

Можна наводити приклади з харчової та статеві поведінки, стосунків з людьми, бізнесу, політики тощо. У всіх зазначених випадках тоталітаризм у мисленні та тоталітарні

практики породжують системні обмеження і призводять у результаті до тоталітаризму в найширшому сенсі. М. Стуньова показує особливості формування тоталітарної культури в мисленні, тоталітарної свідомості та, відповідно, тоталітарних практик на різних рівнях повсякденності. Її висновок є безкомпромісним: «Тоталітаризм – не просто політичний режим, це хвороба суспільства, показовими симптомами якої стають атмосфера страху, жорсткий контроль над думками людини, її свідомістю, бажаннями» [13].

Необхідність деконструкції тоталітарного мислення спонукає до визначення деяких напрямів. Насамперед це практики рефлексії мислення, які представлені, наприклад, у роботах М. Хайдеггера, М. Мамардашвілі та А. П'ятигорського. Практики рефлексії мислення дозволяють відстежити та дати філософську оцінку формам тоталітарного тиску над мисленням. Також у християнській аскетичній традиції є практичне вчення про розрізнення прилогів і помислів, що показує, як рухається думка людини від тонких дотиків до оформлення. Практики розрізняючої свідомості та мислення присутні й в інших аскетичних традиціях. Наприклад, це дзен «Ненародженого» майстра Е. Банкея. Практики Банкея показують роль розрізняючої здатності свідомості в розумінні різних граней реальності.

Тоталітаризм у мисленні, мовою сучасної нейрофізіології, можна назвати сукупністю патернів, що обмежують так звану нейропластичність і збільшують нейроінертність мозку. Критична величина показника нейроінертності катастрофічно блокує здатність мозку до пізнавальної діяльності й, крім того, негативно впливає на стан здоров'я людини. Із цієї причини практики збільшення нейропластичності нервової системи також є методом зниження тоталітарного тиску на процеси мислення.

Велике значення у зниженні впливу на мислення тоталітарного чинника має реалізація концепту «багатомірне мислення» [14]. Тоталітарний чинник безпосередньо звужує мірність мислення, доводячи його до анігіляції. Розширення ж мірності мислення дозволяє збільшити його глибину і всеосяжність, звільняючи цим суб'єкта від кайданів тоталітарності. Зниження тоталітарного тиску на мислення сприятиме звільненню індивіда від тоталітарного тиску в практиках повсякденної діяльності.

Список використаної літератури

1. Хайдеггер М. Что зовется мышлением? Москва : Издательский дом «Территория будущего», 2006. 320 с.
2. Тауберг А.Г. Системно функциональный анализ тоталитаризма. Новгород, 2003.
3. Первушина В., Савушкин Л., Хуторной С. Тоталитарный феномен власти и его типология. *Вестник ВГУ. Серия : «Философия»*. 2018. № 2. С. 22–36.
4. Эко У. Вечный фашизм. *Пять эссе на темы этики* : перев. с итал. Санкт-Петербург : «Симпозиум», 2005. 158 с.
5. Достоевский Ф. М. Полн. собр. соч. Ленинград, 1976. Т. 14. С. 235.
6. Арендт Х. Истоки тоталитаризма. Москва : Изд-во ЦентрКом, 1996. 672 с.
7. Ортега и Гассет Х. Избранные труды. Москва : Весь мир, 1997. 704 с.
8. Московичи С. Век толп. Исторический трактат по психологии масс. Москва : КСП+, 1998. 480 с.
9. Г. ле Бон. Психология толп. Москва : КСП+, 1998. 416 с.
10. Болдирев І.А., Бакланова О.Г. Деякі неекономічні фактори економічного розвитку. *Вісник соціально-економічних досліджень. Збірник наукових праць ОДЕУ*. Одеса : АТЗТ ІРЕНТ, 1999. Вип. 3. С. 6–11.
11. Великанова О.В. Функции образа лидера в массовом сознании. Гитлеровская Германия и советская Россия. *Общественные науки и современность*. 1997. № 6. С. 162–173.

12. Михайленко В., Нестерова Т. Тоталитаризм в XX веке: Теоретический дискурс. Екатеринбург : Издательство Уральского университета, 2000. 196 с.
13. Егунева М.В. Тоталитарное мышление: деконструкция ментальности. *Вестник ОГУ*. 2010. № 1 (107).
14. Богатая Л.Н. Многомерное мышление в контексте развития представлений о многомерности. *Философия мышления* : сборник статей ; ред. кол. Л.Н. Богатая, И.С. Добронравова, Ф.В. Лазарев ; отв. ред. Л.Н. Богатая. Одесса : Печатный дом, 2013. С. 131–163.

THE PROBLEM OF TOTALITARIANISM IN THE THINKING AND PRACTICES OF EVERYDAY

Olena Baklanova

*Interregional Academy of Personnel Management,
Odessa Institute, Department of Management, Finance and Administration
Chornomorskoho Kozatstva str., 19, 65003, Odessa, Ukraine*

Igor Spassky

*Odessa I.I. Mechnikov National University,
Faculty of History and Philosophy, Department of Philosophy
Novoselskogo str., 64, 65000, Odessa, Ukraine*

Thinking, which in its essence is a phenomenon of freedom of movement of human consciousness, is in opposition to any totalitarian state, from manifestations of consciousness to actions in everyday life. Totalitarianism in thinking means anti-thinking, denial of thinking at its core. There are many types of totalitarian systems that have different social goals, but similar typical characteristics, as the mechanism for achieving these goals is total control over saying, behavior, personal life and even the personal opinion of each citizen. Artificially arranged lifestyle programs thinking and determines everyday behavior. He is actually forming a new person with distorted morals.

This paper considers the typical characteristics of the totalitarian regime, which form the thinking and norms of public and personal behavior. These include: the cult of tradition and syncretism, rejection of criticism, the cult of action for the sake of action, rejection of pacifism, and cultivation of the idea of the enemy and conspiracy, subordination of private life to collective interests in order to achieve a common goal.

The manifestation of mass consciousness and forms of control over it are shown. Contradictory properties of the masses have been identified – conservatism, neutrality, political indifference, inertia of behavior, which are combined with maximalism in thinking, the desire to achieve the cherished goal. Mass behavior is most pronounced in the crowd, where individual consciousness disappears and mental community emerges. The individual ceases to be himself and becomes a machine that has no will of its own.

It has been found that these traits are characteristic of the masses not only in the moment of revolutionary ecstasy, but also in everyday life. Totalitarian thinking is characterized by intolerance and bigotry, deification of its leader and attributing to him mystical power, which acquire religious obsession. The most destructive thing is that even after the fall of the totalitarian regime, the mass consciousness does not disappear, it continues to influence on the daily behavior of people.

Possibilities of reducing the influence of the totalitarian factor on consciousness through the practices of reflection of thinking, strengthening the discriminative capacity of consciousness and the use of the principles of neurophysiology of the brain are shown. Expanding the dimension of thinking allows you to increase its depth and comprehensiveness, thus freeing the subject from the shackles of totalitarianism.

Key words: reflection of thinking, totalitarianism, totalitarian thinking, mass consciousness, crowd psychology, everyday practice.

УДК 141.7:316.32(477+4)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.39.2>

ТРАНСКОРДОННІСТЬ ЯК ОСОБЛИВІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: PRO ET CONTRA В ГЕОПОЛІТИЦІ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СВІТУ

Велієв Парвіз Тейюб огли

*Запорізький національний університет,
кафедра соціальної філософії та управління
вул. Жуковського, 66, 69600, м. Запоріжжя, Україна
ORCID: 0000-0001-9087-8447*

У статті робиться спроба проаналізувати перспективи розвитку України в системі геополітичних відносин з урахуванням транскордонних і прикордонних трансформацій. Пропонується акцентувати увагу на концепті ідентичності української держави. Зазначено, що державна національна ідентичність визначає стратегію державної політики та пріоритети, інтереси держави на міжнародному рівні. Саме завдяки своїм особливостям держава реалізує той чи інший крок у міжнародних стосунках, вибирає певний вектор розвитку.

Представлене дослідження орієнтовано на виявлення системних трансформацій кордонів як простору соціально-політичної дії в умовах глокалізації. Але те, що зараз ми спостерігаємо в Європейському Союзі, вказує нам на неймовірний феномен постмодерного світу – знищення кордонів та формування безмежного суспільства. Кордон втрачає свою матеріальну оболонку, перестає бути конкретною матеріальною лінією на політичній мапі й віддає головні позиції іншим речам, що фактично замінюють матеріальні державні кордони – залишаються певні мовні, культурні, етнічні, ментальні рубежі, які не втрачають своєї актуальності.

Автором зроблено акцент на тому, що вся Україна являє собою лімітрофну, або ж буферну зону між двома світами (Сходом і Заходом), і в самій країні присутні свої «лімітрофи» – особливі території з вельми особливими характеристиками, і ці території, великі за обсягом та кількістю населення, відіграють велику роль у трансформаційних процесах усього українського суспільства.

Найголовніший висновок, який має бути зроблений в аспекті транскордонних територій, – це той факт, що колишні територіальні кордони, які фактично вже відійшли в історію де-юре (кордони Російської імперії, кордони Пруської, Габсбурзької і навіть Османської імперії), продовжують де-факто формувати суспільство на своїх уже неіснуючих територіях, структурувати життя таким чином, начебто ці кордони ще існують. Тобто ми говоримо про існування України не тільки на межі тектонічного розлому двох цивілізацій, а й про тектонічні зсуви всередині самої держави.

Ключові слова: геополітика, національно-культурна ідентичність, глобалізація, постмодерн, прикордоння, транскордоння.

У сучасному світі вже недостатньо буде вивчати надійність життєдіяльності складної системи та її здатність до виживання під впливом силових тисків ззовні (воєнні дії, економічні кризи і т.п.). Така позиція виглядає зараз дещо застарілою, адже ми маємо враховувати багато того, що принесла із собою у світ ера Постмодерну: інформаційні технології, глобальна мережа яких дала можливість без особливої напруги впливати на багатьох рівнях – від фінансових операцій до маніпулювання свідомістю. «Глобалізація як процес формування всесвітнього інформаційно-економічного і соціального простору змінює просторово-часові параметри ризиків і за рахунок їх інтерференції породжує загрози синтезованого типу. Сформована постмодерна ментальність диктує необхідність взаємодії і синтезу різних наукових парадигм», – стверджує С. Тепляков [1, с. 208–209].

Найголовніше, що ми маємо усвідомлювати: така складна відкрита нелінійна система, як суверенна держава, має вивчатись за багатьма складниками для отримання якісного результату, адже підтримувати життєздатність та цілісність такої системи доволі важко. Світ генерує ентропійні виклики, які система має відбивати. У самій системі немає однорідності, тому деякі її частини більш активно реагують на ентропійні виклики, інші – стійкіші до тиску. Якщо атаки ззовні доволі сильні, надто структурована система через свою крихкість може зруйнуватись, а система, сповнена внутрішніми негараздами (внутрішньою ентропією), також не витримає і вимушена буде перестати існувати у вигляді цілого. Внутрішня мета системи – підтримати свою життєздатність, балансувати, тримаючи себе в рамках гомеостазу, але, з іншого боку, крім балансу та збереження, система має змінюватись, еволюціонувати від кожного зіткнення з черговим зовнішнім ентропійним викликом та йти до певної мети.

Отже, які б сильні або слабкі не були інші актори геополітичних стосунків сьогодні, держава насамперед сама відповідальна за те, сильна вона чи слабка, і якщо вона в змозі контролювати ситуацію внутрішньо, то й у зовнішніх стосунках вона буде успішною. Адже навіть внутрішнє і зовнішнє з інформаційними технологіями сьогодні втрачають чіткість своїх контурів та меж. Інформаційні технології дали змогу максимального взаємопроникнення різних систем, національні інфраструктури опиняються під їхнім контролем, змінюються самі механізми влади. І саме на такі часи припадає розбудова молодого української держави. Можливо, саме тепер варто замислитись над тим, щоб змінити амплуа «буферної», «сірої» зони між двома цивілізаціями, перестати бути яблуком розбрату та інструментом торгів між іншими державами та глобальними силами й заявити про себе як про певний міст між двома силами Сходу й Заходу, який всотав у себе мудрість Київської Русі, бути центром, а не периферією, чітко усвідомлюючи свою національну ідентичність.

Від початку свого шляху як суверенної держави Україні довелося вирішувати велику кількість найрізноманітніших квестів – від внутрішніх до цивілізаційних та глобальних. Молода держава мала розбудовувати нові системоутворюючі елементи, долати травми минулого та вливатися в інтеграційні процеси світової спільноти. Міць держави в площині геополітичного життя пов'язана з цілою низкою таких складників, як: територія (розмір та географічне положення, наявність природних ресурсів), населення (кількість, приналежність до різних етнічних груп тощо) політичний режим, історичні зв'язки з іншими акторами в минулому і бачення цих інших майбутнього держави, рівень національної безпеки та воєнний потенціал, соціально-економічний рівень розвитку та багато іншого. Для того щоб робити певні прогнози щодо майбутнього України у великій грі цивілізацій глобалізованого світу, варто охарактеризувати потенціал нашої держави бути повноцінним суб'єктом цієї гри.

Для аналізу перспектив розвитку України в системі геополітичних відносин пропонуємо акцентувати увагу саме на концепті ідентичності української держави. Вивчення проблематики ідентичності починається з кінця ХХ сторіччя як методологія, яка допомагає вивчати взаємодію держав за принципом «свій-інший», адже навіть прийняття політичних рішень тісно залежить від того, як певні нації сприймають щось або когось. Така позиція, до речі, притаманна як ментальна риса українському народу, який доволі часто ділить світ на свій – чужий, що логічно пов'язано з географічним положенням українських земель на вічному рубезі двох різних культур та цивілізацій. А. Вендт базує своє бачення геополітичних стосунків на тому, що вони прямим чином залежать від ідентичності кожної держави, що включає культурні й територіальні особливості. Державна національна ідентичність визначає стратегію державної політики та пріоритети, інтереси держави на

міжнародному рівні. Саме завдяки своїм особливостям держава реалізує той чи інший крок у міжнародних стосунках, вибирає певний вектор розвитку [2]. У термінології самоорганізаційної методології національна ідентичність держави-нації – її гомеостаз, базові показники складної системи, що визначають пріоритетність стратегічних рішень та впливають на вибір певного атрактору, коли система вибирає новий шлях у точці біфуркації.

«Кілька держав можуть формувати колективну ідентичність, що дозволяє їм встановлювати мирні відносини один з одним. Також поширення спільних цінностей формує колективну ідентичність різних товариств, наприклад, такий принцип лежить в основі формування європейської колективної ідентичності», – стверджують автори статті, що присвячена вивченню проблеми ідентифікації в геополітиці [3]. Так само ідентичність можна вивчати як причини конфліктних ситуацій у міжнародних відносинах.

Ідентичність держави закарбована в її ментальності, світогляді, етнічних особливостях, мові, релігії та культурі. Тому варто дослідити українську державну міжнародну політику та стратегічні координати нашого майбутнього через цей феномен. Адже «культура, яка проявляє ідентичність того чи іншого суб'єкта <...> фактично здатна забезпечувати як стійкість <...> так і експансію» [3].

Однією з найособливіших характеристик України є її географічне положення та історія, що пов'язана з цим. Територія України – це зіткнення двох цивілізаційних локусів – Європи та Євразії, що позначається терміном «лімітроф» (від грецького «на межі з»). Якщо зробити невеликий ретроспективний аналіз історії українських земель, то буквально з прадавніх часів це було місце, що населяли декілька видатних в аспекті світової історії культур (Трипілля, Скіфія, слов'янські племена та виникнення Київської Русі). З початку XIII сторіччя через активізацію монгольських завоювань під керівництвом Чингізидів на нашій території поступово формується, як стверджує О. Базалук, «комунікаційний простір з високою рубіжною енергетикою, своєрідний стик європейської та азійської культури» [4, с. 145]. Автор вказує на те, що за 250 років монгольської окупації на нашій території народились покоління, в яких буквально домінували азійські ціннісні елементи: повага до культури та шанування традицій; повага до старших; віра в сильну владу та велика послужливість до її носіїв; загальне, общинне домінує над індивідуальним; мінімальні матеріальні забаганки. Тому, коли історія монгольського іґа завершила свою ходу Східною Європою, українські землі та народ зберегли у своєму ДНК ці азійські риси. Київська Русь не змогла відродитись, і Україна продовжила історію свого життя як порубіжна земля між Московським князівством, Великим князівством Литовським та іншими державами Європи. І в Україні, і в Росії існують багаточисельні риси азійської культури, яка накладалась на культуру Візантії. Але в українській культурі набагато ґрунтовніше присутні європейська культура та пам'ять поколінь про видатні часи Київської Русі, що категорично відрізняє Україну від Росії.

Важливо, що й нині українська держава, яка має тільки 30 років історії своєї незалежності, є доволі специфічною країною щодо її зовнішнього положення по відношенню до інших земель та внутрішнього життя, пов'язаного з темою особливої важливості кордонів.

У статті 2016 року О. Базалук наводить такі дані: приблизно 55% населення України ментально більше схиляється до візантійсько-азійського локуса (тобто Росії, яка є носієм його рис), а 45% – відповідно, до європейського [4, с. 150]. Хоча далі у статті автор стверджує, що на даний момент українському локусу не вистачає національної ідеї та маркерів культурної ідентифікації для того, щоб закріпити цей локус та зробити його цілісним. Одна з найважливіших характеристик України – її внутрішнє розділення між двома

цивілізаціями, і питання стоїть набагато глибше, ніж «до якого світу належати?». Скоріше, наші українські питання: який світ вміщуємо в себе ми? Чому і як саме ми особливі, і як така ідентичність впливає та впливатиме на наше міжнародне становище, на наше майбутнє в цьому світові? Для відповіді на ці питання варто звернути увагу на проблему кордонів. Кордон – це політико-правовий інститут, що «запаковує» державу та забезпечує умови стабільності міжнародних відносин, як стверджує С. Коч [5, с. 7]. Але те, що зараз ми спостерігаємо в Європейському Союзі, вказує нам на неймовірний феномен постмодерного світу – знищення кордонів та формування безмежного суспільства. Кордон втрачає свою матеріальну оболонку, перестає бути конкретною матеріальною лінією на політичній мапі і віддає головні позиції іншим речам, що фактично замінюють матеріальні державні кордони – залишаються певні мовні, культурні, етнічні, ментальні рубежі, які не втрачають своєї актуальності. Якщо вся Україна являє собою лімітрофну, або ж буферну зону між двома світами, то і в самій країні присутні свої «лімітрофи» – особливі території з вельми особливими характеристиками, і ці території, великі за обсягом та кількістю населення, відіграють велику роль у трансформаційних процесах усього українського суспільства. Як на Сході, так і на Заході України існують певні прикордонні території, які не підпорядковуються традиційним визначенням української ідентичності. С. Коч стверджує, що такі локальності мають свою власну волю, власний інтерес, що впливає на всі сторони життя та репрезентації таких територій для своєї ж держави. «Прикордонні режими можуть сприяти або обмежувати соціальні практики, що впливає на соціальну структуру груп, інституціалізацію і варіативність меж взаємодії локальних суб'єктів» [5, с. 98]. І такі простори можуть формуватися як противага глобальному, «як рівень субнаціонального, регіонального простору» або ж просто як сталі «солідарні відносини».

Різноманіття в прикордонних територіях (які набагато ширші за те, що ми типово називаємо «прикордонням»), адже говоримо як про великі західні, так і про великі східні регіони) спричинено тим, що ці території постійно переживають певні процеси, які не є типовими для центру країни. Взаємовплив декількох культур, взаємодія певних, іноді протилежних, культурних змістів; зміна позиції самого регіону (в минулому певні території входили до структури іншої держави, несли на собі інші адміністративні функції), зміна ставлення держави до цих територій тощо. Держава у свою чергу вбачає за головний свій функціональний обов'язок – довести локальні, регіональні осередки до стандартів центру. С. Коч стверджує: «Національне конструювання передбачає інтегрування прикордонних регіонів у коло стандартів політичного центру, обмежуючи їхні попередні соціальні транскордонні зв'язки, що залишає ці регіони в периферійному та маргінальному положенні» [5, с. 99]. Але такі процеси не змінюють транскордонні території кардинально, а, скоріше, виглядають як косметичний ремонт у зруйнованій будівлі, тим самим підтримують образ маргінальних територій і тільки заглиблюють конфлікти між центром та периферією. С. Коч, аналізуючи умови формування певних історичних регіонів, серед яких і деякі територіальні зони Західної України, стверджує, що більшість із них є такими історико-культурними центрами, які отримали свою соціально-політичну ідентичність ще до того, як сформувалась українська держава, «а тому політичні технології, які зорієнтовані на формування політичної ідентичності та лояльності до національної влади з боку суб'єктів таких просторів, має враховувати їхній досвід політичного життя» [5, с. 100].

Найголовніший висновок, який має бути зроблений в аспекті транскордонних територій – це той факт, що колишні територіальні кордони, які фактично вже відійшли в історію де-юре (кордони Російської імперії, кордони Пруської, Габсбурзької і навіть Османської імперії), продовжують де-факто формувати суспільство на своїх вже неіснуючих

територіях, структурувати життя таким чином, начебто ці кордони ще існують. Тобто ми говоримо про існування України не тільки на межі тектонічного розлому двох цивілізацій, а й про тектонічні зсуви всередині самої держави. І якщо Наддніпрянщина більшою мірою вважається ядром українського етногенезу, то Слобожанщину, Таврію, Бессарабію, всю Західну Україну можна вважати типовим прикордонням. «Так, історія територій України пов'язана з колонізацією просторів Північного Причорномор'я та Бессарабії, які пантюркістська ідеологія включає в зону «тюркської дуги», а історія Польщі асоціює з частиною «східних кресів», які охоплюють більшу частину сучасної України, Білорусі та Литви» [5, с. 105]. Звичайно, такий феномен знайомий майже всім державам Європи, в якій багато держав, які не мають великої території, а етноси, близькі до певної країни, живуть на території сусідніх держав. Для того щоб вирішити проблему такої строкатої соціально-політичної мапи Європи, й було створено гнучкі децентралізовані системи, в яких взаємодія відбувається на різних рівнях на засадах лібералізму. З іншого боку, ці ж території залишаються «полем битви» за домінування, де нащадки великих імперій, сповнені прагненнями відродити великі держави та реалізувати історичну справедливість, намагаються вплинути на населення попри моральні та юридичні межі своїх повноважень на території сусідських країн. Можемо підкреслити той факт, що, крім імперських зазіхань Росії, існують і певні інтереси Польщі, Румунії, Болгарії, спрямовані на населення транскордоння, а отже, й на українські території, де проживає етнічно споріднене населення. Тобто якщо говорити про всі західні території України, то вони в тій чи іншій мірі є транскордонними регіонами, що зумовлено особливостями історичного розвитку та змішуванням певних етнічних культур, а «еволюція практик інтеграції споріднених груп та історичних земель набули значення політичних і навіть національних стратегій» [5, с. 130]. Щоб закріпити свій вплив на території України, держави-сусіди вже багато в чому інтерпретували свої національні стратегії політики в транснаціональні, що дозволяє їм впливати на формування специфічної ідентичності (свої особливі цінності, традиції, норми і т. ін.) в цих регіонах, тим самим закріплюючи свій вплив серед населення.

У результаті ми маємо підсилення конфліктів центру з прикордонними регіонами як внутрішню проблему й української держави із сусідами як зовнішню проблему. Держава перестає повністю контролювати ситуацію на своїй території, норми і стандарти національного рівня розвиваються та перестають домінувати. Протистояти таким тенденціям може тільки тоталітарна система, але, на щастя, це – не наш варіант розвитку політичних подій. Тому варто усвідомити, що краще не протистояти, а взаємодіяти. Природні процеси регіональної ідентичності в прикордонні, які розпочались сто та більше років тому, набагато сильніші за державні процеси суверенної України, якій виповнюється тільки 30 років. Необхідно усвідомити, що Україна – це надто складна та багаторівнева нелінійна система, в якій існує багато підсистем, що різняться ступенем своєї свободи та своїм баченням української державності. Насаджувати домінуючі принципи центру – означатиме вводити систему в стан великих флуктуацій, нарощуючи дисбаланс та напружуючи стосунки із сусідніми державами. Натомість дати аж надто багато свободи означатиме допустити в систему великий відсоток хаотизації, що так само згубно вплине на її стабільність і може знищити систему взагалі. С. Коч вказує на ще один вкрай важливий елемент – у транскордонних просторах формується людина особливого маргінального типу, в якій «широкі горизонти» мислення та незалежні погляди: «для культурної маргінальності в буферних, контактних, транскордонних просторах характерні гнучкість поведінкових стереотипів, які не обмежують соціальну мобільність у жодному з контактуючих соціокультурних просторів, надаючи групам додаткові ресурси для формування адаптивних механізмів» [5, с. 140].

Такий образ маргінала, на думку дослідника, схожий на образ дипломата, який вміє інтерпретувати смисли. Це особливий спосіб виживання в певному «гібридному» просторі, але це означає, що маргіальність тлумачиться лише з позиції центру, а з позиції умов існування в сучасному світі з розмитими кордонами така культурна маргіальність є обов'язковою умовою виживання людини.

У роботі «Антропологічний код української культури і цивілізації» ця категорія людей піддається активній критиці і звинуваченню їх у конформізмі, коли йдеться про жителів Донбасу. Адже в цьому регіоні не було здійснено становлення органів місцевого самоврядування, натомість монополію влади отримала так звана «Новоросійська спільнота», що взяла під свій контроль усі сфери життя. «Брак культури, тяжка фізична праця, втрата етнічності, гнітюча фабрично-заводська система й інші фактори сформували типаж мешканця краю – людини, що не має власної історії і традиції, сталих гуманістичних цінностей, особи, що була налаштована ставити матеріальні цінності понад ідеальні та духовні, що значною мірою викривленими настановами створює навколо себе певну маргіальну культуру, яка, з одного боку, є суцільним відокремленням тутешніх мешканців від традицій та цінностей інших культур, а з іншого – утвердженням специфічного виміру існування в площині буттєвої тимчасовості, відчуженості людей від творчої праці, влади, культури, історії» [6, с. 438]. На жаль, автори цього дослідження дещо знехтували іншою стороною ситуації, яка склалася на Донбасі на початку російської агресії. На цій території виявилась велика кількість людей з яскраво вираженою національною українською ідентичністю, які активно опиралися «руському міру». Багато з них постраждало, але, навіть розуміючи, що вони наражаються на небезпеку, ці люди щиро та відкрито висловлювали свою позицію проти ворога. У тих регіонах, де продовжуються воєнні дії, все ще залишається багато людей патріотично налаштованих, дехто не зміг змиритися з окупацією та покинув рідну землю, переміщуючись далі на західні землі України. Натомість багато людей, які живуть на Західній Україні, через пошуки кращого заробітку покинули свої оселі та давно працюють у різних європейських країнах, допомагаючи своїм близьким матеріально з-за кордону. Варто відзначити, що не тільки з Росії йде активна культурна експансія на Схід України, яка вже отримала яскравий результат у ситуації з Кримом (важко уявити, що під час атаків російськими військами кордонів України на території Криму українські прикордонники не чинили озброєний опір, що було б логічно під час вторгнення на територію однієї держави військових сусідньої держави, і це передусім пов'язано зі специфічною ідентифікацією тих, хто жив на транскордонних територіях, – глибокою впевненістю в існуванні братських стосунків із загарбниками). Російська Федерація весь період незалежності України проводить свою чітко спрямовану програму на розмивання та знищення української ідентичності там, де тільки може доторкнутися свідомості наших громадян російська машина пропаганди. Але й на Західній Україні є схожі проблеми, пов'язані з тим, що країни Східної Європи налаштовані на певне «маркування» простору, яке, на їхню думку, належить до їхньої культури та історії. Вся національна ідеологія європейських країн, особливо східно-європейських, була останнім часом переглянута з метою збереження та підсилення впливу на сусідніх територіях, де живуть етнічно й культурно близькі громадяни сусідніх країн.

Тому будь-які транскордонні території України (ані Північ, ані Південь не входять до цих територій, адже йдеться саме про порубіжжя з протилежними культурами – Європи та Євразії) є такою територією, де люди навчилися особливим чином виживати, і звинувачувати їх у ренегатстві, конформізмі та поступливості не зовсім коректно, на нашу думку, адже це їхній спосіб буття. І якщо вони все ж таки залишилися на рідній землі, то це найкращим чином доводить їхню українську національну ідентифікацію. Насправді,

по-іншому такі люди не зуміли би просто вижити на цій території, вони мали стати певними космополітами порівняно з тими, хто, живучи в центрі країни, не зазнавав впливів ззовні і має чітку систему цінностей продержавного формату національної ідентичності. До військової експансії, незважаючи на великий вплив російської економіки та культури, Схід України успішно розвивався та мав непогані показники розвитку різних сфер. Захід отримує фінанси від своїх громадян з-за кордону та розбудовує міста і села. Україна є державою з великими транскордонними територіями, які, попри специфічні риси своєї ідентифікації, мають великий потенціал людських ресурсів.

Тому ігнорування цього феномену транскордонності та намагання повністю підвести всіх громадян великої за територією та дуже різноманітної за ментальністю, культурою й історією країни під «один знаменник» є категорично не вірним і помилковим у державній політиці, яка має зберегти цілісність нашої країни та зробити її сильним і значним суб'єктом геополітичних стосунків.

Необхідно не зводити все до примусу розділити з центром ідею української ідентифікації, а знайти більш гнучку і складну систему національної політики, яка б не дала зрадити українську ідею та зберегла автентичність і особливість громадян, які населяють транскордонні території.

Отже, можемо говорити про те, що в національній політиці потрібно знаходити нові засоби, підходи до розбудови більш складної системи відносин, адже Україна являє собою державу-систему, в якій доволі велика кількість підсистем, що пов'язані між собою іноді доволі специфічно, різняться різним ступенем свободи та мають свої гомеостатичні показники, що не вміщуються в межі загальноприйнятого гомеостазу системи. Такий проміжний висновок може настановити на ще один доволі важливий елемент геополітики. Ми звикли, що з часів Переяславської Ради Україна знаходиться у стані постійного пошуку одного партнера, який допомагає захищатись від іншого. І така категоричність завжди призводить до односторонньої політики, яка не залишає багатовекторного вибору своїх рішень та свободи захищати свої цінності та інтереси. Приєднуючись категорично до одного геополітичного партнера, ми немов би стаємо заручниками цих стосунків, немов беремо шлюб у часи Домострою, де смерть краще сприймається суспільством, ніж розлучення. Але односторонність не раз призводила до великих проблем після короткого етапу полегшення та отримання певних бонусів від альянсу. Тому виникає питання: а чи не час уже Україні, зважаючи на її особливу рису – транскордонність у великому масштабі, не вибирати собі один вектор як партнера на все життя, «допоки смерть не розлучить»? Транскордонність – реалії теперішнього світу, на сто відсотків реалії європейського суспільства. Світ давно втратив чіткість своїх контурів, епоха Постмодерну дає тільки натяки на певні межі, але більшість систем розмиті, плавкі та швидкозмінні. Адже велика кількість хаосу зовнішнього світу впливає на різні структури, на акторів геополітичних стосунків настільки швидко, що частина вчорашнього хаосу може сьогодні стати гомеостатичним параметром. Згідно із самоорганізаційною парадигмою, для системи важливі як порядок, так і хаос, їхній баланс дає можливість вижити, стати стійкішою та витривалішою. У часи Постмодерну хаос тільки збільшується, і тому зробити вигляд, що його немає, немає ніякої загрози, продовжувати сприймати світ як чорне та біле без відтінків означає приректи себе (свою державу) на загибель, швидко та болісно. Якщо ж хаос (транскордонність з усіма її особливостями) в системі вже існує, то треба з цим не боротися, а прийняти як частину гомеостазу системи і використовувати, щоб тримати «на плаву» українську державу.

Список використаної літератури

1. Тепляков С.Н. Синергетическая парадигма геополитического противоборства в эпоху постмодерна. *Вестник МГИМО-Университета*. 2014. № 4 (37). С. 206–213.
2. Wendt A. *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. 429 p.; Wendt A. *Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics* // *International Organization*. Spring, 1992. Vol. 46. No. 2. P. 391–425.
3. Еремина Н.В., Конфисахор А.Г., Солонников Д.В. Фактор «идентичности» в развитии геодиверсификации. *Социодинамика*. 2018. № 3. С. 45–63. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=25672
4. Базалук О.А. Геофилософия Украины. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2016. № 64. С. 141–156.
5. Коч С.В. Транскордонія: простір соціального порядку і політичної дії : монографія. Одеса : Фенікс, 2019. 357с.
6. Антропологічний код української культури і цивілізації (у двох книгах) / О.О. Рафальський (керівник авторського колективу) та ін. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2020. Книга 2. 536 с.

**THE CROSS-BOUNDARY AS A FEATURE OF UKRAINIAN IDENTITY:
PRO ET CONTRA IN THE GEOPOLITICS OF THE GLOBALIZED WORLD****Valiyev Parviz Teyyub ogli**

*Zaporizhzhya National University,
Social Philosophy and Management Department
Zhukovsky str., 66, 69600, Zaporizhzhia, Ukraine
ORCID: 0000-0001-9087-8447*

The article attempts to analyze the prospects of Ukraine's development in the system of geopolitical relations, taking into account cross-border and border transformations. It is proposed to focus on the concept of identity of the Ukrainian state. The article notes that the state national identity determines the strategy of state policy and priorities, interests of the state at the international level. It is due to its peculiarities that the state implements one or another step in international relations, chooses a certain vector of development.

The presented research is focused on the identification of systemic transformations of borders as a space of socio-political action in the conditions of glocalization. But what we are seeing now in the European Union points us to the incredible phenomenon of the postmodern world. We are seeing the destruction of borders and the formation of a borderless society. The border loses its material shell. It ceases to be a concrete material line on the political map. The border gives the main positions to other things that actually replace the material state borders. But there are certain linguistic, cultural, ethnic, mental boundaries that do not lose their relevance.

The author emphasizes that the whole of Ukraine is a border or buffer zone between two worlds (East and West). At the same time, the country itself has its own "Borderlands" (limitrophus), special areas with very special characteristics. These areas are large in size and population. These territories play an important role in the transformation processes of the entire Ukrainian society.

The most important conclusion to be drawn in the aspect of cross-border territories is the fact that the former territorial borders, which in fact have already gone de jure (borders of the Russian Empire, the borders of the Prussian, Habsburg, and even Ottoman Empires) continue de facto to form a society in their non-existent territories. They continue to structure life as if these boundaries still exist. That is, we are talking about the existence of Ukraine not only on the verge of a tectonic rift between two civilizations, but also about tectonic shifts within the state itself.

Key words: Geopolitics, national and cultural identity, globalization, postmodernism, borders, cross-border.

УДК 13/14:271.2(477) «15/16»

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.39.3>

МОДЕЛЬ ІДЕАЛЬНОГО ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ І СВИТОГЛЯДНІ ПАРАДИГМИ УКРАЇНСЬКОЇ ДУХОВНОСТІ (КІНЕЦЬ XVI – XVII СТ.)

Наталія Петрук, Олена Гапченко

*Хмельницький національний університет,
факультет міжнародних відносин і права,
кафедра філософії та соціально-гуманітарних наук
вул. Інститутська, 11, м. Хмельницький, 29016, Україна*

Статтю присвячено дослідженню важливих філософських аспектів першого національно-культурного відродження в Україні (кінець XVI – XVII ст.). Здійснено аналіз уявлень відомих українських мислителів – Івана Вишенського та Кирила Транквіліона Ставровецького про ідеальне людське життя в межах тієї світоглядної парадигми української духовності, яка сформувалася на основі синтезу засад православ'я та гуманістичних ідей. Українська духовність розглядається як основа буття української спільноти.

Констатується, що в кінці XVI – XVII ст. в українській культурі був відчутним вплив ренесансних ідей, які були близькими до північноєвропейського напрямку гуманізму. Це відбилося в підвищеному інтересі до релігійної тематики, в прагненні поєднати філософсько-етичні ідеї з ідеями релігійними. Однак про однозначне запозичення ідей європейської культури та європейської філософії не йдеться. В Україні гуманістична культура та гуманістична свідомість стали суттєвою складовою частиною наступної доби – українського бароко. Бароко взяло на себе низку важливих ренесансних функцій, розвивало й поглиблювало започатковані Ренесансом процеси й тенденції у сфері духовної культури.

Філософсько-релігійні ідеї про ідеальне людське життя, утопічні за своїм характером і змістом, були частиною духовної культури України і свідчили про пошук таких ідеалів, які відповідали би духовній сутності людини. У творчості І. Вишенського, К. Транквіліона Ставровецького та багатьох мислителів кінця XVI – XVII ст. розвивалася і обґрунтовувалася ідея духовної єдності. В українській філософії цього часу утверджувалася парадигма високої духовності, притаманна візантійській і руській традиціям. Водночас не відкидалися цінності діяльного, активного життя, що формувалися європейською культурою.

Констатується, що існувала деяка поляризація серед українських інтелектуалів та діячів православної церкви в поглядах на сутність людського життя. З одного боку, українські мислителі усвідомлювали та обґрунтовували потребу здійснення людиною своєї активності у світі (К. Транквіліон Ставровецький, С. Зизаній, М. Смотрицький, К. Сакович). А з іншого – пропагувалася ідея замкнутості української культури, людина орієнтувалася на дотримання аскетичного способу життя й духовне самовдосконалення (Іван Вишенський, Йов Княгиницький, Віталій з Дубна).

Ключові слова: українська духовність, ідеальне людське життя, національно-культурне відродження, ренесансний гуманізм, реформаційна свідомість, ідеї громадянського служіння, православна свідомість, бароко, моральність.

Актуальною темою філософської науки є дослідження феномену українського світу, осмислення місця України в сучасному цивілізованому поступі, досягнення механізмів і способів збереження національної ідентичності й водночас з'ясування ролі української спільноти у творенні загальноєвропейського простору культурного існування. У цьому зв'язку на особливу увагу заслуговує аналіз процесів, що відбувалися в кінці XVI – XVII ст. – в один із найважливіших і значною мірою переломних періодів історії

української культури. Це був час культурно-національного відродження, формування національної свідомості, утвердження культури українського бароко. Звісно, найсуттєвішим чинником українського духовного життя кінця XVI – XVII ст. було православ'я і саме воно визначало засади української духовності. Однак є всі підстави стверджувати не лише про неперервність культурно-історичного розвитку з часів Київської Русі, але й про збагачення її європейським духовним досвідом Відродження, Реформації та бароко.

Особливе місце українськими мислителями надавалося формуванню уявлень про ідеальне людське життя, що відповідало світоглядній парадигмі української духовності. Філософсько-релігійні програми перетворення земного життя на засадах духовності й моральності були невід'ємною частиною української інтелектуальної культури кінця XVI – XVII ст.

Різні аспекти розвитку української філософії в XVI – XVII ст., проблема людини та людського життя, характер духовних процесів, що відбувалися в період культурно-національного піднесення XVI – XVII ст., досліджувалися такими українськими філософами, як В. Нічик, М. Кашуба, В. Литвинов, Я. Стратій. Богословські та морально-етичні проблеми у творах представників раннього українського бароко вивчаються Б. Кривою, Д. Сироїд. Подією в науковому житті став вихід праці К. Транквіліона Ставровецького «Учительне Євангеліє» (2014) українською мовою.

Мета цієї статті полягає у з'ясуванні особливостей і рис моделі ідеального людського життя, творцями якої були українські гуманісти, діячі православної церкви та філософи кінця XVI – XVII ст., в проєкції на реальні проблеми українського суспільства. Досліджувані теми торкаються концепцій людини та світу, що постають у творчості українських мислителів – Кирила Транквіліона Ставровецького, М. Смотрицького, Івана Вишенського, Віталія з Дубна та ін.

Українська філософія кінця XVI – XVII ст. розвивалася в межах православного світогляду, а в українській свідомості була представлена багато в чому відмінна від гуманістичної рецепція світу. Однак можна стверджувати, що у сфері духовної культури помітні впливи гуманістичних ідей. Підтвердженням цього є те, що в українській культурі кінця XVI – XVII ст. спостерігаються явища й процеси ренесансного походження і характеру: поширюється гуманістичний світогляд – ідеї громадянського служіння, ділової і практичної активності людини, утверджується традиція розуміння людини як особистості, високо цінуються індивідуальні якості людини та її свобода [5; 6].

Зрозуміло, що помітні прогресивні зрушення у сфері духовного життя України кінця XVI – XVII ст. не могли розвинути до рівня національної ренесансної культури, як це було, наприклад, в Італії чи Німеччині. Йдеться лише про ренесансні ідеї в українській культурі, про елементи Відродження, про окремі гуманістичні явища і тенденції. Український гуманізм порівняно з італійським чи німецьким мав свою специфіку. Починаючи з другої половини XVI ст. і протягом XVII ст. ідеї ренесансного гуманізму розвивалися в єдності з ідеями бароко [10, с.156].

Гуманістичний рух в Україні був пов'язаний також із процесами самоствердження національної свідомості. Відповідно до культурно-історичної ситуації в Україні й до внутрішніх її потреб українські гуманісти творили власну національну культуру і свій світогляд.

Домінантним на українських землях наприкінці XVI – XVII ст. був вплив православ'я і православної церкви. Реформаційні та гуманістичні ідеї в Україні розроблялися на ґрунті східнослов'янських форм духовності, греко-руської культури. У результаті реформаційна ідеологія та гуманістичний світогляд розвивалися в Україні як синтез західноєвропейських

ідей і таких форм духовності, які були створені давньоруською книжною культурою. Українські книжники, не сприйнявши Реформацію в західноєвропейському варіанті, використовували її надбання передусім для відродження східного християнства. У кінці XVI – на початку XVII ст. на Україні виникла своєрідна східнослов'янська версія реформаційної та гуманістичної ідеології [6, с. 130].

Зрушення, які відбулися в українському духовному житті, починаючи з XVI ст., одним із найважливіших своїх наслідків мали переосмислення місця людини в природному і соціальному світі, утвердження віри в її можливості та духовні звершення. Важливою темою творчості українських мислителів і гуманістів стають міркування про ідеальне людське життя як найвищу мету, до якої повинна прагнути особистість.

Проекти ідеального людського життя, утопічні за своїм характером і змістом, становили невід'ємну частину гуманістичного мислення. Як і соціальні утопії європейських гуманістів, вони були свого роду віддзеркаленням духовного змісту історичної епохи, пошуків таких ідеалів життя, які би відповідали духовній сутності людини. Українські мислителі творили зразки ідеальної духовної спільноти, за контурами якої проглядалися риси реальних людських утворень.

Створені українськими богословами й мислителями проекти людського життя на засадах рівності, справедливості, братерства і християнської любові супроводжувались критикою, а то й запереченням офіційних організацій і суспільних інститутів, діяльність яких, на їхню думку, не відповідала високим вимогам духовного буття. Критикувалися передусім церковні інституції. Загалом гуманістичні та реформаційні ідеї в Україні розвивались у руслі притаманної Західній Європі практики критики церковних інституцій і зорієнтованості на таку духовну спільність людей, яка би втілювала високі зразки людської солідарності й християнської співдружності.

Ідея духовної єдності в житті отримала розвиток і обґрунтування у творчості багатьох українських мислителів кінця XVI – XVII ст. – Герасима Смотрицького, Мелетія Смотрицького, Захарії Копистенського, Івана Вишенського, Кирила Транквіліона Ставровецького та ін. В українській філософії зазвичай утверджувалася парадигма високої духовності, притаманна візантійській і руській традиціям. Водночас не відкидалися цінності діяльного, активного життя, що формувалися європейською культурою.

З одного боку, сформульовані українськими книжниками підходи і концепції розвивалися на основі переосмислення й засвоєння вихідних положень західноєвропейської Реформації та гуманістичних ідей. Ця обставина сприяла усвідомленню необхідності раціонального обґрунтування виявів людської активності та перспектив досягнення ідеальних форм людського життя. Подібну спрямованість української культури відображали у своїй творчості Кирило Транквіліон Ставровецький, Стефан Зизаній, Мелетій Смотрицький, Касіян Сакович та ін. З іншого боку, українськими мислителями пропагувалася ідея замкнутості української культури, відповідності її візантійським і давньоруським зразкам. У творенні проектів ідеального світу велике значення надавалось аскетичному способу життя, проблемам духовного самовдосконалення, заглибленості у внутрішній світ людини. Представниками цього напрямку в українській культурі були Василь Суразький, Іван Вишенський, Йов Княгиницький, Віталій з Дубна. Отже, вже в XVII ст. існувала деяка поляризація серед українських інтелектуалів у поглядах на сутність людини, її призначення в земному бутті, зміст людської діяльності, яку вона здійснює у світі [10, с. 94–95].

Світогляд Івана Вишенського, Йова Княгиницького, Йова Почаївського розвивався в дусі ареопагітськи-неоплатонічного та ісихастського вчення і мав глибоко вітчизняну традицію, що сходила до київсько-руської культури. Життєвий ідеал ці українські мислителі

вбачали в повному самозреченні та відчуженості від світу, а призначення людини – у служінні Богові, в постійному вдосконаленні духу з метою злиття з Богом. Земний світ вони вважали лише тимчасовим пристанищем для людини, тому земне життя не наділялось практично ніякою цінністю.

Кирило Транквіліон Ставровецький, Лаврентій Зизаній, Юрій Рогатинець виходили з нового, ренесансного розуміння людини. По-гуманістичному вони мислили її природу, призначення на землі, її ставлення до природного і соціального світу, захищали право людини на задоволення земних потреб. На протигагу аскетичному, споглядальному ставленню до світу вони формулювали ідеал діяльного, активного життя, метою якого є не лише вдосконалення духу, а й праця на користь суспільства, загальне благо.

Проте всі українські мислителі були єдині у висновку щодо необхідності руху до ідеального досконалого буття – духовної церкви, ідеальної духовної спільноти, яка виступала би повним запереченням недосконалого світу, де панують насильство, зло, несправедливість, різні пороки і негаразди. Для українських мислителів і гуманістів церква була зразком духовного співжиття, яке визначається ідеями любові, рівності, братерства.

Особливо яскравими уявлення про ідеальне людське життя постають у творчості двох видатних українських мислителів кінця XVI – XVII ст. – полеміста Івана Вишенського та Кирила Транквіліона Ставровецького, видатного церковного інтелектуала, освітнього діяча, видавця. Філософсько-релігійному осмисленню теми ідеальної людської спільноти присвячені його праці – «Зерцало богословія» та «Евангелие учительное».

У центрі творчості І. Вишенського була людина, можливості її спасіння в умовах земного існування, досягнення ідеального стану людського буття. Творчість видатного полеміста є свідченням того, що в українському житті сильна, розумна, вольова людина, яскрава індивідуальність, абсолютна у своєму самоствердженні, не наділяється безперечними пріоритетами. Актуальною для І. Вишенського залишалась тема співдружності й християнського братерства, необхідності високоморального самовизначення людини у світі.

Загальна програма побудови ідеального життя супроводжується у І. Вишенського рішучою критикою «мирського зла» і всіх недоліків сучасного йому суспільства. У своїх гнівних посланнях І. Вишенський категорично заявляє про неприйняття світу з усіма його інституціями. Різко критикуючи земний світ, Вишенський пропонує утопічну (вже для свого часу) програму досягнення ідеального суспільства (царства) у відповідності букві й духові Святого письма. На думку мислителя, це повинно бути суспільство, побудоване на засадах християнської рівності й любові, об'єднане в громади, подібні до ранньохристиянських. Земне життя – це царство диявола, втілення зла й гріховності. Його стовпами є слава, розкіш і багатство. Більшість людей поклоняються їм. У цьому світі «замість смирення, простоти й убогості панують гордість, хитрість, маклярство і лиходійство. Замість суду й правди панують брехня, кривда, облудність, суперечки, наклепи, лицемірство, облесність, насильство антихристове. Замість віри, й надії, й любові панують безвір'я, відчай, ненависть, заздрість і мерзота» [1, с. 57].

Звісно, різкі оцінки земного буття були реакцією відомого полеміста на суспільно-політичну та релігійну ситуацію в Україні наприкінці XVI – на початку XVII ст., що визначалася нестабільністю, поправанням духовних і релігійних прав українського народу. Власне, під загрозою було саме існування цього народу, упорядкований земний світопорядок. Спасіння людини і світу Вишенський бачить у високій моральності. Саме моральність, а не соціальна активність чи суспільно корисна праця, є для Вишенського найвищою метою. Тому й звертається він з гострою критикою до львівських братчиків та їхнього

ватажка – Ю. Рогатинця. І. Вишенський не розуміє, як можна немічну, підвладну пристрастям, грішну людину без випробовування, спокуси, покарання, просвічення робити відразу здоровою, просвіченою і довершеною. Ю. Рогатинець, на думку І. Вишенського, невірно розуміє призначення людини, «... (людей) примушує й притягає, щоб носили неправдиву славу і не від Бога діло починали, але догоджали людському бажанню, не піклуючись про звільнення від гріха» [1, с. 171–172]. На переконання І. Вишенського, публічні види діяльності людини мусять бути доповнені прагненням і здатністю до морального вдосконалення.

І. Вишенський не визнавав життя, побудованого на егоїзмі, себелюбстві й боротьбі всіх проти всіх. Він був переконаний, що слід жити так, як жили перші християни. Для українського мислителя ідеалом життя був загальний мир, гармонія і спокій на землі, об'єднання в єдину всесвітню церкву, яка в його уяві не мала нічого спільного з реально існуючими східними і західними релігійними організаціями. «Церква Божа», «Всечесне братство» – це не церква у звичному розумінні, це об'єднання різних, духовно чистих людей, які зневажають земні блага і для яких нічого не важить земне багатство [1, с. 146, 158, 173].

Ідеалізоване суспільство Вишенського – це варіант християнської утопії, подібний до існуючих у Західній Європі XVI – XVII ст. Незважаючи на відсутність ренесансних мотивів у мисленні І. Вишенського, ідеалізація ним божественного світу як світу добра та істини стала своєрідною альтернативою тим формам буття, які втілювали в собі неістинність і несутність земного світопорядку, «сумірність» Бога і світу.

На противагу аскетичному світобаченню І. Вишенського (а також таких відомих українських книжників, як Й. Княгиницький, Й. Почаївський) К. Транквіліон Ставровецький цінує блага земного світу, стверджує своєю творчістю право людини насолоджуватися ними у своєму власному житті, керується ідеями спільного блага й народної користі, займається активною подвижницькою діяльністю. Творчість К. Транквіліона Ставровецького можна розглядати як один із найвищих етапів розвитку української духовної культури [3]. Чітких рис набуває в працях українського мислителя образ ідеального людського життя, досконалої духовної спільноти, де людина може досягти істинного щастя і вічного спасіння.

Проектуючи зразки майбутнього досконалого та гармонійного життя, К. Транквіліон Ставровецький ідеалізує відносини в ранньохристиянських громадах і ранньохристиянську мораль. На цій основі мислитель створює свій суспільний ідеал, визначаючи його термінами «Царство Боже», «Сіон», «Новий Єрусалим». У трактуванні К. Транквіліона Ставровецького, Царство Боже є метою людського існування, особливим станом буття, наповненим духовністю і вірою: «узрите невиденіє ангелов, но пресвѣтлоє лице самого царя ангельского и велелпной красот его почувдѣтся... и в того свѣтѣ души свѣт дивной премудрости божией и от того свѣта просвѣтѣшися душею но и умом паче солнца» [7, Ч. 1, арк. 171]. Можна припустити, що в міркуваннях К. Транквіліона Ставровецького Царство небесне, Сіон виступають своєрідною проекцією людських взаємин у суспільстві, яке мусить бути організоване за принципами розумності, на засадах духовної єдності, християнської любові, милосердя, рівності та братерства.

Ідеальний світ ще називається церквою Христовою, до нього приводить віра. Це царство радості, веселія, щастя і миру, втілення вічного спокою. До царства Божого шлях відкритий всім: і князю, і дворянам, і священникам-богословам, і міщанам, і «трудюльцям». Туди пропускають кожного, хто вірить, хто не обтяжений гріхами земного світу, злістю, розпустою, «прелестями злосливого мира». «И града оногo славного и великого врата святыє и милосердныє нкогда не суть затворены; но каждого пропускають з врюю скрозь

них ідушаго до живота и вчного царства небесного», – пише К.Транквіліон-Ставровецький [7, Ч. 1, арк. 72].

К. Транквіліон Ставровецький добре усвідомлює значення духовних факторів для досягнення ідеального життя: в гряді Сіонському цінність мають не золото і ризи багаті, а високі духовні якості людини. При цьому людина мусить усвідомити, що цінності земного буття – «нчтоже иного точию земля и пепел, черви и паутина» [7, Ч. 1, арк. 144 зв.]. «Горного жилища», на думку мислителя, достойна духовна людина. Шлях до царства Божого лежить через духовне вдосконалення і духовне очищення. Безгрішне життя на землі відкриває шлях до Царства Божого. Навіть у помислах своїх людина повинна зректися від думок про тілесні задоволення і земні вигоди. Уявлення К. Транквіліона Ставровецького про майбутнє життя пов'язане з ідеалом бідності, проповіданим християнством і реалізованим у ранньохристиянських общинах: «и всѣмъ достоитъ отселѣ учитися добровольной нищеты и презирати вся красная мира всего и корни сребролюбия отсѣкати и не оуповати на богатство мира сего...» [7, Ч. 1, с. 117]. Мріючи про високий суспільний ідеал, про життя на засадах рівності, братерства і справедливості, Ставровецький, так само, як й інші мислителі кінця XVI – XVII ст., різко критикує земний світ та моральні вади сучасного йому суспільства.

На його думку, суспільно-корисна і подвижницька діяльність володіють самоцінністю і виступають важливою передумовою досягнення майбутнього ідеального життя. Той, хто творить добрі справи, робить крок до вічного життя. Звертаючись до тих, хто має великі статки, К. Транквіліон Ставровецький переконує їх вести моральне життя, відкривати училища і школи, будувати типографії, друкувати книги, зводити храми, запрошувати в школи розумних вчителів [7, Ч. 2, арк. 161зв., 162, 169зв., 234]. Діяльність на загальне благо веде до царства Божого. Добрі справи – це діяння передусім високоморальні. Головне завдання християнина – допомагати ближньому, творити любов і милосердя. Розмірковуючи таким чином, К. Транквіліон Ставровецький формулює, власне, свою програму гуманістичної діяльності.

Акцентуючи увагу на необхідності морального життя і значущості християнських моральних добродітностей, К. Транквіліон Ставровецький робить свій вагомий внесок у формування етичного ідеалу, який відповідав би духу і змісту українського життя в XVI – XVII ст. Очевидним постає також зв'язок етичних узагальнень К. Транквіліона Ставровецького і нагальних потреб удосконалення існуючих форм соціального життя. Соціально перспективною є його думка про те, що високий моральний ідеал може і повинен реалізуватися в житті, в межах реальної людської спільноти. Є підстави вважати богословські міркування К. Транквіліона Ставровецького своєрідною моделлю вибору людиною свого життя.

Слід відзначити, що ідеї К. Транквіліона Ставровецького були співзвучні ідеології братського руху в Україні. Діяльність братських організацій, як відомо, також визначалась ідеями громадянського служіння, суспільно-корисної діяльності, прагненням до вдосконалення існуючих форм людського життя. Творчість К. Транквіліона Ставровецького та його однодумців і послідовників стали органічною складовою частиною гуманістичного руху як в Україні, так і в Європі.

Отже, діяльність українських книжників, видатних діячів української культури кінця XVI – XVII ст. мала своїм наслідком те, що змінювалась не лише традиційна картина світу, а й уявлення про ідеальне людське життя. У центрі уваги українських мислителів перебувала людина, її інтереси, діяльність, її здатність до спільного з іншими життя. Гуманісти усвідомлювали швидкоплинність людського життя, тому намагались його переосмислити,

творили проекти перебудови життя на засадах рівності, справедливості, братерства, любові. Їхні міркування розвивалися в парадигмі української духовності.

Не останнє місце у творчості українських мислителів займає пошук соціальної гармонії, умов утвердження соціальної співдружності людей, гармонійного співбуття між людиною і світом, людиною і суспільством. Орієнтуючись на ідеали раннього християнства, мислячи ідеальну людську спільноту, яка ґрунтується на засадах рівності, братерства, дружби, українські мислителі пропонували культурному українському світові програму перебудови земного життя, недосконалих відносин між людьми в земному світі.

Список використаної літератури

1. Вишенський І. Твори / пер. з книжн. укр. мови В. Шевчука. Київ: Дніпро, 1986. 247 с.
2. Кашуба М.В. Дилема віри й розуму в українській культурі першого національного відродження. *Наукові записки НУ «Острозька академія». Серія «Філософія»*. Острог, 2008. Вип. 4. С. 46–54.
3. Кирило Транквіліон Ставровецький – проповідник Слова Божого / упор. Б. Криса, Д. Сироїд. Львів: вид. УКУ, 2017. 328 с.
4. Криса Б. Концепція людини в поезії українського барокко. *Парадигма*. 2008. Вип. 3. С. 352–358.
5. Литвинов В.Д. Ренесансний гуманізм в Україні. Ідеї гуманізму та Відродження в українській філософії XVI – початку XVII ст. Київ: Вид С. Павличко «Основи», 2000. 472 с.
6. Нічик В.М., Литвинов В.Д., Стратій Я.М. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні. Київ: Наукова думка, 1991. 382 с.
7. Транквіліон Ставровецький К. Євангеліє учительное. Рахманов, 1619. Ч. 1. 360 арк.; Ч. 2. 180 арк.
8. Транквіліон Ставровецький К. Учителъне Євангеліє. Львів: Свічадо, 2014. 680 с.
9. Федорак Н. Міжнародна наукова конференція «Кирило Транквіліон Ставровецький – проповідник Слова Божого». *Слово і час*. 2015. № 8. С. 118–119.
10. Філософія Відродження на Україні / М.В. Кашуба та ін. Київ: Наукова думка, 1990. 234 с.

MODEL OF IDEAL HUMAN LIFE AND WORLDVIEW PARADIGMS OF UKRAINIAN SPIRITUALITY (XVI – XVII CENTURIES)

Natalia Petruk, Olena Gapchenko

Khmelnitsky National University,

Faculty of International Relations,

Department of Philosophy and Social and Humanitarian Sciences

Institutska str., 11, 29016, Khmelnytsky, Ukraine

The article is devoted to the study of important philosophical aspects of the first national and cultural revival in Ukraine (XVI – XVII centuries). An analysis of the ideas of famous Ukrainian thinkers – Ivan Vyshensky and Cyril Tranquillion Stavrovetsky on the ideal of human life with in the ideological paradigm of Ukrainian spirituality, which was formed on the basis of a synthesis of the principles of Orthodoxy and humanistic ideas. Ukrainian spirituality is seen as the basis of the Ukrainian community.

It is stated that at the end of XVI – XVII c. the influence of renaissance ideas, which were close to the northern European direction of humanism, was felt in Ukrainian culture. This was reflected in the increased interest in religious issues, in the desire to combine philosophical and ethical ideas with religious ideas. However, it is not a question of unambiguously borrowing the ideas of European culture and European philosophy. In Ukraine, humanistic culture and humanistic consciousness became an essential component

of the next era – the Ukrainian Baroque. Baroque took on a number of important Renaissance functions, developed and deepened the processes and trends initiated by the Renaissance in the field of spiritual culture.

Philosophical and religious ideas about the ideal human life, utopian in nature and content, were part of the spiritual culture of Ukraine and testified to the search for such ideals that would correspond to the spiritual essence of man. In the works of I. Vyshensky, K. Trakvilion Stavrovetsky and many thinkers of the late XVI – XVII c. the idea of spiritual unity was developed and substantiated. The paradigm of high spirituality inherent in Byzantine and Russian traditions was established in Ukrainian philosophy at that time. At the same time, the values of active, active life formed by European culture were not rejected.

It is stated that there was some polarization among Ukrainian intellectuals and figures of the Orthodox Church in their views on the essence of human life. On the one hand, Ukrainian thinkers were aware of and justified the need for human activity in the world (K. Tranquillion Stavrovetsky, S. Zizaniy, M. Smotrytsky, K. Sakovich). On the other hand, the idea of the isolation of Ukrainian culture was propagated, the person focused on the ascetic way of life and spiritual self-improvement (Ivan Vyshensky, Yov Knyagynytsky, Vitaliy from Dubna).

Key words: Ukrainian spirituality, ideal human life, national and cultural revival, renaissance humanism, reformation consciousness, ideas of civil service, orthodox consciousness, baroque, morality.

УДК 141.7:316.42

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.39.4>

ПЕРСПЕКТИВИ ТА НЕБЕЗПЕКИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Ольга Гордійчук

*Житомирський державний університет імені Івана Франка,
історичний факультет, кафедра філософії та політології
вул. Велика Бердичівська, 40, 10002, м. Житомир, Україна*

У статті представлено філософське осмислення глобалізації як невідворотного трансформаційного явища, що видозмінює всі сфери життєдіяльності людства. Проаналізовано основні аспекти впливу глобалізації на духовну сферу, особливу увагу приділено питанню збереження національної ідентичності як внутрішнього відчуття приналежності до певної спільноти, нації в умовах трансформації соціального простору.

Обґрунтовано змістову дуальність глобалізації: з одного боку, вона є поступом, логічним і прогресивним людським розвитком, виконує низку завдань, серед яких міжнародна співпраця та кооперація (на рівні створення міжнародних союзів, у площині міждержавної взаємодітки), поширення передових технологій, запровадження ефективних інновацій, створення умов для розвитку й зростання суспільного благоустрою, матеріального забезпечення та ін.; з другого ж боку, глобалізація уособлює домінування інтересів світових сателітів, а для менш розвинених країн зростає небезпека «поглинання» й підпорядкування з боку перших, а також ризики втрати національної ідентичності, нівелювання оригінального обличчя окремих народів через стандартизацію економічної, політичної, культурної сфер та процесів, що в них відбуваються. Доведено, що поруч із досягненнями глобалізація для світу природи принесла низку екологічних проблем, а для духовного світу людини – проблему збереження аксіологічного фундаменту її екзистенції, а також національної ідентичності, концептуальний зміст якої набув гнучкості та варіативності, а втрата визначеності та сталості позбавила важливої духовної опори в мінливому світі.

Розкрито історичну динаміку розвитку процесу глобалізації – основні етапи її становлення, пов'язані з ними питання міжкультурної взаємодії, а також чинники, що визначають та інтенсифікують глобалізаційні процеси. Підкреслено, що однією з основних причин масштабності глобальних проблем є невігластво людства, порушення гармонійної єдності мікро- та макрокосмосу, недотримання фундаментальних засад відповідальної життєдіяльності, розумного використання природних ресурсів та поміркованого виробництва. Отже, цілком закономірним є виникнення руху антиглобалістів і альтерглобалістів.

Ключові слова: глобалізація, глобальність, глобалізм, суспільство, національна ідентичність, глобальні проблеми, соціальна філософія.

Глобалізація (від англ. «global» – всесвітній, всеохоплюючий) є об'єктивним характерним для сучасного світу процесом всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції й уніфікації. Філософський аналіз глобалізації як явища є, по своїй суті, дискусією, в центрі якої – багатогранний та суперечливий соціокультурний феномен глобальності.

Осмислення суспільної реальності, особливо проблемних сфер, напрацювання ефективних стратегій соціального управління, введення в науковий контекст нових категорій та концептів, формування пропозицій вирішення сучасних проблем та розв'язання існуючих у суспільстві протиріч є важливим завданням соціальної філософії.

Процеси глобалізації (сутнісний зміст, час виникнення та періодизація, основні тенденції, наслідки тощо) вже кілька десятиріч є однією з найактуальніших тем наукової полеміки й публічних дискусій. Оскільки глобалізація є комплексним багаторівневим

соціальним явищем, вивчення її позитивних та негативних аспектів, наявних чи можливих наслідків посідає важливе місце в різноманітних сучасних дослідженнях. Сутність глобалізації не зводиться до її економічного та політичного аспектів, важливою є й духовна сфера, яка є предметом вивчення передусім гуманітарних наук [13, с. 83–84].

Метою нашого дослідження є рефлексія до глобалізації як невідворотного дуально-трансформаційного явища, що видозмінює всі сфери життєдіяльності людства. Ставимо завдання простежити історичну динаміку розвитку процесу глобалізації, проаналізувати основні аспекти впливу глобалізації на духовну сферу.

У «Тлумачному словнику основних філософських термінів» глобалізація визначається як процеси в сучасному суспільстві, що проявляються у проникненні технологій, практик, стандартів здійснення життєдіяльності, продуктів окремих корпорацій чи фірм тощо в усі або більшість країн світу. Ці процеси, а отже, і глобалізація як явище, зумовлені перш за все економічними чинниками та інтересами, однак впливають на всі без винятку сфери суспільного життя [21, с. 40].

Домінуюча позиція американських учених полягає у трактуванні процесу глобалізації як такого, що позбавлене однозначного розуміння і не покликане задовольняти конкретні вимоги. Наприклад, Р. Робертсон стверджує, що глобалізація не обов'язково має бути позитивним або негативним явищем, адже основна її мета й цінність – забезпечення системності світу [24, с. 217].

На думку німецького дослідника У. Бека, глобалізація являє собою «об'єктивний процес, який сам по собі не лише не загрожує ніякою катастрофою, але може вирішити ряд назрілих соціальних, політичних та культурологічних проблем людства» [7, с. 124].

Англійський філософ та соціолог Е. Гідденс визначив глобалізацію як інтенсифікацію загальносвітової суспільної взаємодії, що пов'язує віддалені один від одного місця, в результаті чого на перебіг локальних місцевих подій впливають події з досить віддалених інших куточків світу [2, с. 64]. Ця взаємозалежність (співзалежність) між країнами світу є багаторівневою й дедалі більше зростає. У переважній більшості випадків події в країнах-метрополіях здійснюють суттєвий вплив на країни напівпериферійні й периферійні й дуже рідко навпаки. Зasadничо важливою особливістю є те, що в глобалізації йдеться не про солідарність, а про взаємозалежність.

Подібно до понять «цивілізація», «розвиток», «конвергенція» та багатьох інших термінів, засадничих для сучасної фази розвитку людства, категорія «універсалізація» містить у собі сподівання й цілеспрямоване прагнення до забезпечення порядку на рівні універсальному, тобто глобальному. У цьому зв'язку постає питання: «Наскільки це є можливим?». Глобалізація охоплює більшою чи меншою мірою все людство. Певна діяльність призводить до наслідків, що можуть набути глобального масштабу, однак якби ми пішли від зворотного і з метою отримання певних наслідків мали б організувати глобальну діяльність, то, насправді, наразі людство ще не має необхідних знань та потрібних ресурсів, щоб це зробити [1, с. 72]. Дослідник також звертає увагу на те, що процеси синтезу й розділення, інтеграції та розпаду співіснують і тісно між собою пов'язані та є невідворотними [1, с. 84].

Оскільки глобалізація поєднує в собі як прогресивні еволюційні й революційні перетворення (соціальну, економіко-виробничу, науково-технічну, політико-правову, державно-ідеологічну революції та ін.), так і регресивні зміни, вона є дуально-трансформаційним явищем. І, як влучно зауважив Ф. Фукуяма, глобалізація така ж багатоліка, як і люди – її учасники [29], адже репрезентує результат взаємодії мільйонів людей по всьому світу, що втілюють власні мрії та реалізують певні плани, спільно формуючи систему, загалом зорієнтовану на впровадження інновацій.

Щоб глибше зрозуміти глобалізацію і як динамічний процес, і як багатогранне явище, доцільно здійснити історичний екскурс – простежити основні етапи її формування та становлення.

Питання періодизації глобалізації є досить дискусійним, має багато версій авторства різних науковців. Не вдаючись до глибинного аналізу знакових дат та періодів, візьмемо за основу запропоноване польським соціологом Е. Внуком-Ліпінським бачення динаміки розвитку процесу глобалізації, що відображає неоднорідність її інтенсивності та хвилеподібний характер [4]. Особливу увагу приділимо в цьому контексті питанню міжкультурної взаємодії, а також формуванню ментальностей різних народів.

Так, у результаті першої хвилі глобалізації (XV і XVI ст. – час великих географічних відкриттів) світ уперше був усвідомлений як певна цілісність, розпочалася культурна взаємодія між різними материками, частинами світу, що до того навіть не знали про існування один одного. Також важливим наслідком процесів відкриття та експансії стало закладання й подальше поглиблення світового розподілу на метрополії (країни більш багаті та розвинені, а тому центральні й головні) і так звану периферію (бідні колонії – сировинні придатки та джерело дешевої безоплатної робочої сили), розпочалася епоха колонізацій.

Пожвавлення торгівлі й комунікації зумовили зріст міжнародної інтеракції, взаємовпізнання, взаємооцінки тощо. Різні народи здавна помічали один в одному певні закономірності, повторювані подібності, отже, з часом природно формувалися, поширювалися певні судження та умовиводи – закріплювалися стереотипи, що коротко й узагальнено характеризували певну рису (зазвичай негативну) [14, с. 16]. Такі спостереження стають предметом наукових розвідок уже під час другої хвилі глобалізації.

У XV ст. люди в різних частинах світу відкрили для себе, що існують зовсім інші культурні цивілізації, а їхній «суспільний мікрокосмос» є фрагментом значно більшої цілісної системи [4, с. 34]. Однак це ще не справило відчутного впливу на самоусвідомлення й кристалізацію ідентичності народів. Колонізаційні процеси були інвазією чужих народів і культур, несли із собою не лише економічну, а й культурну експансію, хоча рівень не порівняний з тим, що фактично маємо в сучасних умовах. Отже, перша хвиля глобалізації «познайомила» ізольовані до того часу різні культурні цивілізації, однак на початку, зважаючи на фрагментарність взаємовпливу, розмежованість морями й океанами, досить повільне поширення інформації, суттєвих взаємопроникнень і трансформацій не відбувалося.

Друга хвиля глобалізації (II пол. XIX ст. – 1945 р.) була зумовлена процесами індустріалізації, світовими війнами, розпадом колоніальних імперій, утворенням біполярного світу з основними гравцями – США і СРСР. Культурна інтеграція, взаємопроникнення й розширення світогляду людства суттєво поживалися, вийшли на якісно новий рівень на тлі повоєнних відбудов держав, у час, коли суспільство намагалось оговтатись від кардинальних потрясінь та мільйонів людських втрат, переживало глибоку екзистенційну кризу.

Також друга хвиля глобалізації збігається з активізацією процесів пошуків та усвідомлень ідентичностей (групової, регіональної, національної, релігійної, цивілізаційної). Рефлексії багатьох мислителів того часу були скеровані на пошук нових сенсів і смислів, а питання ідентичності актуалізувалося в суспільстві у контексті пошуку себе, осмислення своєї приналежності до певних соціальних груп, країни, особистісного вибору вчинків, відповідальності.

Третя хвиля спричинена розпадом СРСР, а разом із ним – і світової комуністичної системи. Надалі, вважаємо, недоцільно виокремлювати хвилі глобалізації, адже її динаміка вже не має хвилеподібного характеру, а є фактично стрімким динамічним розвитком. Завдяки індустріалізації та інформатизації, виходу на якісно новий рівень комунікації та

іншим здобуткам усього за кілька поколінь світ змінився невідомо. Глобальна комунікація уможливила миттєве поширення інформації між будь-якими точками світу, а швидке та досить дешево переміщення людей і товарів по всій Земній кулі спричинило докорінну зміну ситуації.

Вітчизняний дослідник М. Козловець виокремив низку чинників, що визначають та інтенсифікують глобалізаційні процеси: завершення періоду поляризації світу, зумовленого холодною війною між СРСР і США; стрімке нарощення об'ємів міжнародної торгівлі, зміцнення транснаціональних корпорацій тощо; якісний стрибок у розвитку інформаційно-комунікативних технологій, створення всесвітнього інформаційного простору; зменшення значимості та повноважень національних держав як інститутів у зв'язку зі стрімким розвитком транснаціональних компаній, міжнародних організацій, вестернізація (американізація) та уніфікація (а часом і примітивізація) масової культури, активізація глобальних потоків індустрії культури; збільшення рівня майнового розшарування людей в країнах та регіонах, підвищення показників глобального зубожіння; суттєве зростання рівня міграції, неспроможність багатьох країн прийняти й адаптувати величезну кількість біженців; збільшення масштабності екологічних проблем та ін. [18, с. 130–131].

Усі ці чинники певною мірою вплинули на різні аспекти суспільної реальності всієї нашої планети й надалі продовжують трансформувати парадигму життєдіяльності суспільства, зміцнюють значеннєві акценти, надають нових смислів та стимулів для змін.

Глобалізаційний розвиток впливає й на релігійне життя: віровчення переосмислюються, частково лібералізуються, таким чином адаптуючи церкву до нових умов. Однак процеси уніфікації та інтеграції є неунікальними, а їхній вплив можна розглядати й трактувати двоюко – і як загрозу, і як можливість для трансформації. З одного боку, вони (процеси уніфікації й інтеграції) призводять до згладжування культурно-національних особливостей релігій світу, що у свою чергу спричиняє руйнування традиційних духовних підвалин, а отже, й часткову втрату національної самобутності; з другого – релігійні традиції стають ближчими, більш зрозумілими, підлаштовуються до потреб сучасного суспільства [28, с. 20]. Також глобалізація відкриває нові можливості вибору релігії, що тисячоліттями було неможливим.

Питання особистісного вибору окремої особистості в суспільній системі (чи дійсно ми вибираємо самі, і якщо так, то в якій мірі) дискусійне та глибоко філософське, має екзистенційний характер. Сьогодні, як ніколи, складно розмежувати, які бажання людей істинні, а які нав'язані ЗМІ та рекламною індустрією, доволі часто за допомогою маніпуляцій суспільною свідомістю. Сучасні технології, шалений потік інформації є складниками безперервного процесу трансформації, що стрімко змінює усталений традиційний уклад життя, вимагає вироблення нових моделей поведінки, гнучкості, стресостійкості тощо.

Завдяки телекомунікації, багатонаціональній медіаіндустрії, радіо, музиці, кіно, туризму тощо культурне середовище динамічно змінюється, створюються «вікна можливостей», крізь які проникають нові ідеї, взаємодіють різні релігійні вірування, ідеології та стилі життя [22, с. 106].

Нові реалії, загалом, напрочуд динамічні, яскраві, рясніють спецефектами, однак за їхніми привабливими фасадами можуть кришитися ризики та небезпеки. Безперервна інтенсифікація матеріального виробництва й культивування споживацьких настроїв спричиняють надмірне споживання речей та екологічні проблеми, деформують систему цінностей, дезорієнтують і перетворюють мільйони людей по всьому світі на заручників речей (особливо це стосується мобільних телефонів та гаджетів). Складається враження, що чим далі, тим більше стає не так важливо, «хто ти є як особистість» як «що ти маєш», у що одягнений,

модель твого мобільного телефону та марка автівки тощо. Висловлюючись метафорично, збільшення ширини призводить до втрати глибини, духовної деградації суспільства.

Завдяки багатосторонньому характеру світосприйняття реального та віртуального простору глобалізація формує й розвиває різні системи цінностей і моделі людського існування. Сьогодні суспільству представлені переважно транскультурні моделі поведінки, які виходять за межі звичного соціального та культурного простору і суперечать реальному середовищу людського існування. Ці моделі часто несумісні з навколишнім середовищем, яке піддається навмисній стандартизації й уніфікації віртуальних образів, тому нейтралізує особливості ідентичності місцевих міських просторів [3, с. 118]. Масове руйнування традиційних цінностей, зразків поведінкових реакцій, особливостей світовідчуття, світосприйняття й світоперетворення у всіх без винятку сферах життєдіяльності є об'єктивною і досить небезпечною сучасною тенденцією. Адже під зростаючим пресингом нового глобального контексту традиційний соціальний простір розмивається, стає невимірним, непізнаним, як і духовні джерела визначення самобутності. Чим далі, тим більше втрачають свою значущість усі ті речі, які надають відчуття стабільності, захищеності та впевненості у самих собі й у своєму оточенні (національні території з однорідним населенням, місцеві громади, історія, традиції тощо). Отже, «буття-у-межах» трансформується в «буття-на-межі» або навіть «буття-понад-межами» [18, с. 135], нівелюється духовний зв'язок із соціальними спільнотами і не реалізується фундаментальне природне прагнення людей в єднанні із собі подібними (за походженням, цінностями, традиціями, релігією та ін.).

У своєму дослідженні, присвяченому питанню пошуку нових форм ідентичності в добу глобалізації, В. Лях підсумовує, що не можна вважати адекватною відповіддю на виклики глобалізації повернення до традиційних ідентичностей, причетних до старих структур та спільнот. Науковець підкреслює необхідність формування нових ідентичностей відповідно до нових можливостей та реалій, спричинених розвитком людства. Зазначає, що для цього потрібно створити новий дискурс ідентичності, здійснювати нову політику в системі культурних цінностей та поведінкових моделей, що є завданням виняткової складності [19].

З II пол. XX ст. світова спільнота стала активно послуговуватися терміном «глобальні проблеми» для позначення масштабності світового рівня існуючих і раніше проблем миру та безпеки, нестачі природних ресурсів, екологічних негараздів, дисбалансу в демографічній площині тощо. Саме усвідомлення загальнопланетарного характеру цих проблем зумовило їх виокремлення й актуалізацію, а також критику їх першопричини – особливостей сучасних способу життя й виробництва, світопорядку загалом. Діалектичний закон взаємного переходу кількісних та якісних змін допомагає глибше зрозуміти сутність і небезпеку глобальних проблем. Усвідомлення своєрідності цього виду проблем сприяло становленню особливого напрямку наукової думки – глобалістики [26, с. 13]. Наразі справжнім випробуванням та викликом для всієї планети є глобальні проблеми збереження миру, охорони здоров'я, демографічні, екологічні, ресурсно-економічні та ін. [8; 9; 15; 16; 17; 27; 30 та ін.]. Дискусії та суперечливі оцінки з боку значної кількості дослідників та науковців викликають і процеси уніфікації в соціокультурній сфері, хоч як глобальна проблема ці процеси ще не дефініціюються.

Критикують глобалізацію насамперед представники антиглобалістського руху, стверджують, що цей процес шкодить функціонуванню й розвитку демократії, екології та довкіллю загалом, витісняє палітри культур різних народів безособовою маскультурою, негативно впливає на всі сфери життєдіяльності країн периферії та напівпериферії, веде до розмивання національно-етнічних культур, до втрати національної й регіональної

ідентичності [12; 20; 21, с. 40; 25 та ін.]. Антиглобалістський рух є багатоаспектним, у ньому досі простежуються соціалістичні та комуністичні складники [25, с. 137], на певних територіях (особливо в країнах пострадянського простору) цей рух досить суттєво підживлюється проросійською пропагандою (продовження радянської ідеології боротьби з «експлуаторами» тощо), але це лише один зі складників. Антиглобалісти у своїй переважній більшості є представниками суспільних організацій, що, послуговуючись виступами відомих учених, проводять масові акції протесту [11, с. 13].

Площина варіацій оцінювання глобалізації як явища й процесу, ставлення до її наслідків і перспектив не вичерпується прихильниками та супротивниками. Закономірно виник і все більше набуває популярності всесвітній рух альтерглобалістів, прибічники якого визнають об'єктивний характер глобалізації й позитивні трансформації, які вона несе, однак не підтримують існуючу ідеологію та світовий порядок, ставлять собі за мету вплинути на певні особливості глобалізації, пропонують інші можливі стратегії подальшого світового розвитку. У контексті нашого дослідження важливою складовою частиною діяльності альтерглобалістів вважаємо збільшення уваги до питання необхідності збереження національної ідентичності й самобутності окремих країн, запобігання тотальному поширенню масової уніфікованої культури тощо; видається цікавою і потребуючою глибшої рефлексії й така ідея альтерглобалістів, як створення глобального громадянського суспільства [23, с. 82]. Також сучасні глобалізаційні процеси потребують адаптації та модернізації політичних і соціокультурних систем до нових світових вимог на основі загальнолюдських цінностей суспільного прогресу, демократії, прав та свобод людини [6, с. 321]. Така ціннісно-нормативна переорієнтація суспільства має базуватися на засадах універсалістської макроетики дискурсу, спрямованої на граничне обґрунтування морально-етичних імперативів для подальшого розвитку суспільства [5, с. 118].

Мультикультуралізм, толерантність і релігійна терпимість як етичні принципи не довели своєї ефективності в царині соціального облаштування суспільств. Упровадження цих принципів позитивно спрацьовує лише в економічно розвинених суспільствах з високим рівнем задоволення матеріальних і культурних потреб населення. Однак такі суспільства втрачають здатність до збереження власної духовно-культурної ідентичності через розмивання лінії між «своїм» і «чужим», що робить їх вразливими для інших, більш традиційних, експансіоністські орієнтованих культур [10, с. 143].

Отже, глобалізація є тривалим у часі об'єктивним процесом, що включає насамперед упровадження інновацій та модернізацію, уніфікацію й стандартизацію. Прогресивні еволюційні та революційні зміни тісно пов'язані з низкою негативних процесів – глобальними проблемами, нерівномірним розподілом природних ресурсів та цивілізаційних благ, переформатуванням основ життєдіяльності суспільства, особливо духовного складника. Отже, глобалізація є дуально-трансформаційним явищем.

Сучасною небезпечною тенденцією є поступове нівелювання, а в окремих випадках – повне зникнення значної кількості національних культур, витіснення споконвічних цінностей, смислів та сенсів, традицій і звичаїв новими реаліями. Зазвичай ці процеси пов'язують зі стиранням кордонів і розмиванням історично сформованих особливостей та індивідуальностей окремих країн. Із часом процеси уподібнення, стандартизації й масовизації культури все більше інтенсифікуються, поглиблюються. І якщо для світу природи глобалізація обернулася низкою екологічних проблем, то для духовного світу людини – проблемою збереження аксіологічного фундаменту її екзистенції, а також національної ідентичності, концептуальний зміст якої набув гнучкості та варіативності, а втрата визначеності та сталості позбавила важливої духовної опори в мінливому світі.

Список використаної літератури

1. Bauman Z. Globalizacja: I co z tego dla ludzi wynika. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 2000.
2. Giddens A. Runaway World. How Globalization Is Reshaping Our Lives. New York : Routledge, 2000.
3. Merylova I. O., Sokolova K. A human in the urban space of the globalized world. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. 2000. № 18. С. 113–120.
4. Wnuk-Lipiński E. Świat międzyepoki. Globalizacja. Demokracja, państwo narodowe. Kraków : Wydawnictwo ZNAK, ISP PAN, 2004.
5. Yermolenko A.M. Human condition in a globalized society of risks as a social and ethical problem. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. 2020. №17. С. 110–118.
6. Модернізація політичної та соціокультурної систем українського суспільства як вимога світу, що глобалізується. *Політико-правова ментальність українського соціуму в умовах європейської інтеграції : монографія* О.О. Безрук та ін. ; за ред. М.П. Требіна. Харків : Право, 2019. С. 320–335.
7. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию / пер. с нем. А. Григорьева, В. Седельникова. Москва : Прогресс–Традиция, 2001. 304 с.
8. Венегас С. А. Глобализация і людський розвиток. Київ, 2011. 38 с.
9. Воронкова В.Г. Філософія глобалізації: соціоантропологічні, соціоекономічні та соціокультурні виміри : монографія. Запоріжжя : Видавництво ЗДІА, 2010. 272 с.
10. Вусатюк А.О. Соціальна пам'ять у період глобалізації. *Вісник НАУ. Серія : «Філософія. Культурологія»*. 2015. № 2. С. 140–144.
11. Гавеля В.Л. Філософія глобальних процесів та антиглобалізм. Наукові праці. Філософія. 2015. Випуск 245. Т. 257. С. 9–14.
12. Гелд Д., Мак-Грю Е. Глобалізація/антиглобалізація / пер. з англ. І. Андрущенко. Київ : К.І.С., 2004. 180 с.
13. Гордійчук О.О. Ментальність у добу глобалізації : монографія. Житомир : Вид-во «НОВОград», 2021. 372 с.
14. Гордійчук О.О. Стереотипи як конструкти сприйняття та потракування ментальностей різних народів. *Практична філософія: Науковий журнал*. № 3 (73). С. 10–17.
15. Григор О. Глобалізаційні зміни сучасного світу. *Гілея : науковий вісник*. 2015. Вип. 94. С. 339–342.
16. Дорошкевич А.С., Сук О.Є., Смелянцев А.П. Філософія глобальних проблем сучасності: конспект лекцій. Харків : ХНАДУ, 2014. 174 с.
17. Жадько В.А. Глобальні проблеми сучасності як об'єкт філософської рефлексії. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2010. Вип. 43. С. 187–195.
18. Козловець М.А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009.
19. Лях В. Свобода і пошук нових форм ідентичності в добу глобалізації. *Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. Праць*. 2006. Вип. 57. Київ : Український центр духовної культури. С. 3–19.
20. Метельова Е. Антиглобалізм – альтернатива організації нового світового порядку. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : «Філософія, Соціологія, Політологія»*. 2017. Т. 37. № 3. С. 56–61.
21. Петрушенко В. Тлумачний словник основних філософських термінів. Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. 264 с.
22. Пітулей В. Глобалізація як визначальний феномен сучасності. *Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки*. 2014. № 18. С. 104–109.

23. Радченко Л.М. Альтерглобалізм та антиглобалізм: сутність і вплив на розвиток глобалізації. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія : «Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін»*. 2018. Вип. 23. С. 80–84.
24. Робертсон Р. Цивілізований плюралізм проти миросистемного монізму. Москва, 1999. 459 с.
25. Сакович В. Антиглобалізм: стан і перспективи. *Політичний менеджмент*. 2005. № 1. С. 137–142.
26. Семенюк Е. Глобалізація: філософський аналіз поняття. URL: http://vlp.com.ua/files/02_49.pdf
27. Семенюк Е. Людина у фокусі глобальних проблем сучасності. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2008. № 3. С. 23–31.
28. Соколовський О. Глобальні тенденції і проблеми розвитку католицької теології. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2019. № 2 (86). С. 17–27.
29. Фукуяма Ф. *Глобалізація безкінечна*. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n19texts/fukujama.htm>
30. Шконда В.В., Кальянов А.В. Глобалізація: оцінки, наслідки, регулювання : монографія. Донецьк : Донбас, 2014. 166 с.

PROSPECTS & DANGERS OF GLOBALIZATION: SOCIO-PHILOSOPHICAL CONTEXT

Olha Hordiichuk

*Zhytomyr Ivan Franko State University,
Faculty of History, Department of Philosophy and Political Science
Velyka Berdychivska str., 40, 10002, Zhytomyr, Ukraine*

The article focuses on the philosophical understanding of globalization as an inevitable transformational phenomenon that transforms all spheres of human life. The main aspects of the impact of globalization on the spiritual sphere are analyzed, special attention is paid to the preservation of national identity as an inner sense of belonging to a particular community, nation in terms of transformation of social space.

The dualities of meaning of globalization is substantiated: on the one hand, it is a logical progressive human development, performs a number of tasks, including international cooperation (at the level of international alliances, interstate support), dissemination of advanced technologies and implementation of effective innovations, creating conditions for the development and growth of public amenities, logistics, etc.; on the other hand, globalization embodies the dominance of world satellites, and for less developed countries the danger of «absorption» and subordination by the former increases, as well as significant risks of loss of national identity, leveling the original face of individual peoples through standardization of economic, political, cultural and processes that take place in them.

Along with the achievements, globalization has brought a number of environmental problems for the natural world, and for the spiritual world of man – the problem of preserving the axiological foundation of its existence and national identity, whose conceptual content has acquired flexibility and variability, loss of certainty and permanence in a changing world.

The historical dynamics of the globalization process is revealed – the main stages of its formation, related issues of intercultural interaction, as well as the factors that determine and intensify the globalization process. It is emphasized that one of the main reasons for the scale of global problems is the ignorance of humanity, violation of the harmonious unity of micro and macro space, non-compliance with the fundamental principles of responsible living, rational use of natural resources and moderate production. Therefore, the emergence of the movement of anti-globalists and alter-globalists is quite natural.

Key words: globalization, globality, globalism, society, national identity, global problems, social philosophy.

УДК 124.5

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.39.5>

ВПЛИВ ОСОБИСТІСНИХ ЗРАЗКІВ НА ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ ТИХ, ХТО НАВЧАЄТЬСЯ

Віталія Готинян-Журавльова

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
факультет історії та філософії, кафедра філософії, кафедра культурології
вул. Дворянська 2, 65082, м. Одеса, Україна*

Будь-які зміни в політичній, економічній, духовній, культурній сферах впливають на формування або на зміну системи цінностей особистості. Старі ідеали часто замінюються на нові, встановлюються нові життєві принципи, виникають нові цінності, формуються нові ціннісні орієнтації. Під впливом реформ в економіці, медицині, освіті, періодичних змін вектору зовнішньої політики відбувається переосмислення низки важливих соціально-філософських проблем, зміна системи цінностей, яка викликана необхідністю пристосуватися до нових умов життя, знайти відповіді на нові виклики, які ставить перед людиною суспільство. Часто ми чуємо про необхідність слідувати певним еталонам поведінки в суспільстві або в професійній сфері діяльності. Найчастіше «новачок» вчиться у своїх більш досвідчених колег, навчається майстерності у своїй професії, спілкуючись із майстром, копіюючи ті особливості його поведінки, які свідчать про професіоналізм людини і не суперечать власній системі цінностей і переконань. У даному випадку в процесі формування професійних навичок, умінь, певної поведінки часто відбувається порівняння власних якостей молодого спеціаліста з якостями і поведінкою професіонала, якого він вибрав для себе «еталоном» або особистісним зразком.

Особистісний зразок може бути реальною або вигаданою людиною, яка повинна спонукати інших до наслідування своєї поведінки, моральних норм, бути певним взірцем для інших. Особистісним зразком для індивіду або для групи буде образ людини, який повинен слугувати або фактично є для цього індивіду або цієї групи об'єктом зацікавленості. У такому особистісному зразку повинні бути сконцентровані цінності, які, з одного боку, повинні бути оптимальними, визнаними суспільством, а з іншого боку – цінності, які свідомо схвалені людиною, такі, що формують її особистість. Це значно спростить адаптацію індивіду до нових умов, нової соціальної групи або тих змін, які відбуваються в суспільстві. Старий девіз «Роби як я, копіюй мою поведінку, реакцію на ті чи інші події, мою систему цінностей і ціннісних орієнтацій» стає актуальним у сучасному швидкозмінному світі. У статті йдеться про спробу створити певний еталон поведінки для процесу виховання, адже особистісний зразок одночасно містить об'єктивні параметри, і за його допомогою виокремлюються реальні суб'єкти освіти.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, зміни поведінки, особистісний зразок, еталон поведінки.

Останніми роками сучасне українське суспільство перетерпіло цілу низку змін, зокрема змін політичних, соціальних, економічних, що, безумовно, призвело до зміни усталеної системи цінностей, притаманних нашому суспільству, і заміни деяких з них на нові, які відповідають сучасним потребам життя. Будь-які зміни в політичній, економічній, духовній, культурній сферах впливають на формування або на зміну системи цінностей особистості. Старі ідеали часто замінюються на нові, встановлюються нові життєві принципи, виникають нові цінності, формуються нові ціннісні орієнтації. Під впливом реформ в економіці, медицині, освіті, періодичних змін вектору зовнішньої політики відбувається переосмислення низки важливих соціально-філософських проблем, зміна системи

цінностей, яка викликана необхідністю пристосуватися до нових умов життя, знайти відповіді на нові виклики, які ставить перед людиною суспільство. Ми живемо в епоху розвинених технологій, де інформація розповсюджується за лічені хвилини. Важливу інформацію вкрай складно скрити від сторонніх очей, а мережа Інтернет дозволяє долучитися до безмежної кількості знань і знайти майже всю необхідну інформацію, не витрачаючи місяці на пошук і очікування відповідей. Все це відбивається на особистості, змушуючи нас швидко реагувати на суспільні зміни, швидко оцінювати ситуацію і приймати відповідні рішення. Такі навички формуються у студентів, зокрема під час опанування наук про суспільство, таких як філософія, соціологія, політологія.

Під час аналізу основних концепцій і уявлень щодо системи цінностей і ціннісних орієнтацій ми спиралися на роботи відомих сучасних закордонних і українських учених – К. Левіна, І. Кона, Б.Ф. Скіннера, О.Ф. Александрова, В.Г. Алексєєвої, В.С. Бліхара, В.В. Водзянської, А.І. Донцова, О.М. Єременка, Н.А. Журавльової, Е.В. Ільєнкова, В.В. Ільїна, О.О. Ручки, Ю. Шайгородського. Ідею особистісних зразків активно розробляли такі закордонні та вітчизняні філософи і педагоги, як М. Оссовська, В.С. Логінова, І.С. Красницька.

Мета статті – виявити необхідність та вплив особистісних зразків поведінки на формування ціннісних орієнтацій особистості.

Найчастіше цінність розуміють як поняття про значущість для людини того чи іншого явища або події. За допомогою цінностей і ціннісних орієнтацій людина виокремлює значуще, істотне, важливе для неї від незначущого, неістотного та неважливого. Цінність часто інтерпретують як «значення об'єкта для суб'єкта, а її оцінка стає емоційно-інтелектуальним виявленням цього значення суб'єктом» [1, с. 93]. Сучасний темп життя, швидкість розповсюдження інформації, переоцінка цінностей, яка викликана пандемією COVID-19, вимагає від людини перегляду її потреб, мотивів, цілей, які вона перед собою ставить, способів досягнення мети, вибору відповідної професії та отримання певних знань. Зміна звичного образу життя, вимушене дотримання карантину, острах за власне життя і життя найближчих родичів змусили багатьох переосмислити цінність життя, здоров'я, усвідомити необхідність родинної підтримки, навіть просто можливість дихати. Наслідки локдаунів вплинули на економіку багатьох країн. Деякі сфери бізнесу перешли від звичайного режиму роботи в онлайн, що потребує від роботодавців і працівників нових знань, нових умінь, нових навичок. Причому можливості й час задля того, щоб отримати нові знання і вміння були далеко не у всіх. Багато хто пристосовувався, змінював свій бізнес, змінював сферу своєї діяльності й одночасно вчився це робити, а дехто навіть змінив свою професію. Дотепер багато лікарень потребують лікарів, медичних сестер, санітарок, «швидкий допомозі» не вистачало парамедиків і водіїв. Професія лікаря набуває нового сенсу. Змінюється ставлення до професії медика: багато хто з молоді вважає їх героями, які рятують людські життя, і мріє стати лікарем. Під впливом таких потужних зовнішніх змін відбувається зміна самої особистості, яка може бути представлена як система цінностей, що стають головним орієнтиром у виборі мети і спонукають до дій та обрання відповідної професії.

Крім того, на думку Ю. Шайгородського, «кожне суспільство створює притаманні йому загальні та специфічні ціннісні системи, що виражають їх домінуючі інтереси та цілі. Окрема людина сприймає моральні цінності як критерії своєї поведінки. Тому в практичній площині проблема постає в пошуках найбільш ефективних механізмів перетворення цінностей суспільства, нації в ціннісні орієнтації особистості – носія культурного національного «коду»» [2, с. 7]. Кожна людина проходить певні етапи соціалізації з дитинства,

вбираючи в себе ту систему цінностей (істина, краса, мораль, щастя), яка притаманна даній культурі. Цінності утворюють особливий світ і особливий вид діяльності, який відображає деякий зріз духовного осягнення світу людиною. Соціалізація особистості фактично означає включення людини в суспільство, доведення до її свідомості міри дозволеного, засвоєння тієї межі, в яку має вкладатися її поведінка в суспільстві, й відношення до самого суспільства. Соціалізація навчає нас жити в суспільстві, засвоюючи норми поведінки, систему цінностей, притаманні саме цьому суспільству. Тому прийнято вважати, що усталена, стабілізована система цінностей – це «найважливіший фактор регулювання мотивації людини загалом та виховання особистості, зокрема, враховуючи й те, що змістом ієрархії цінностей є насамперед моральні, релігійні та світоглядні переконання, моральні норми поведінки тощо» [3, с. 409].

Як приклад можна навести сучасну науку. Певні зміни, які відбулися в науці, зокрема зміни, пов'язані з тим, що на перший план виходять приклади дослідження, випереджаючи фундаментальну науку, призвели до змін у системі цінностей учених. Те, що вважалося неприпустимим для вченого XIX – XX століть, розглядається майже як норма для сучасного вченого.

Звернімося до цікавої і актуальної роботи відомого філософа і методолога науки Б.І. Пружиніна [4], в якій він посилається на статтю про дослідження в галузі ракових пухлин на молекулярному рівні, яка була опублікована в науковому журналі «Nature». Б.І. Пружинін звертає нашу увагу на той факт, що автори статті констатують, що із 53-х перевірених у лабораторії результатів публікацій, які містили результати дослідження за тією тематикою, 47 наводили результати, які не вдалося отримати в інших лабораторіях, і лише результати 6-ти досліджень більш-менш вдалося відтворити. Підкреслюємо, що результати 47-ми досліджень, які були проведені вченими і результати яких опубліковані у відомих наукових виданнях, не вдалося відтворити іншими дослідниками в інших лабораторіях. Пригадаємо, що однією з характеристик наукового знання, хочемо підкреслити, саме наукового знання, є повторюваність результатів іншими дослідниками в інших лабораторіях. Чому ж тоді так відбувається? Що це? Халатна недбалість, через яку у відомі наукові журнали потрапила неперевірена інформація? А може це сталося внаслідок гонитви за грантами, публікаціями в «рейтингових журналах», що входять до популярних наукометричних баз, і саме наявність яких, а не знання, талановитість, досвідченість, педантичність, чесність вченого визначають його рейтинг, змушують публікувати неперевірену інформацію? Чи це відбувається внаслідок фальсифікації результатів задля отримання певних переваг?

Єдина розумна відповідь полягає в тому, що дослідники навмисно «щось не договорюють». На жаль, ситуація, коли дослідники публікують результати власних досліджень у «скороченому вигляді», стала типовою для сучасної науки і була зовсім неприпустимою для вчених XIX століття. Так, на питання Наполеона III, чому він не отримує прибуток зі своїх відкриттів, Луї Пастер відповів, що вважає принизливим для французького вченого отримувати гроші за свої відкриття. А як відомо, Луї Пастер був одним із фундаторів мікробіології, творцем ідеї вакцинації, винахідником вакцин проти сибірської виразки, курячої холери, сказу. Вакцини, які створив Луї Пастер, урятували життя багатьом людям, а тому могли принести своєму винахіднику чималі статки. Першою приватною хімічною лабораторією, в якій проводили дослідження «за гроші», «за винагороду», була лабораторія, відкрита Юстасом Лібігом. Вона була скоріше винятком, ніж правилом.

Висловити припущення, яке потім не знайде підтвердження, або поставити експеримент, результати якого потім не зможуть відтворити інші вчені, було неприпустимим для

вченого того часу, бо могло вартувати йому наукового ім'я і наукової кар'єри. Відомий ізраїльський вчений, філософ, логік і методолог науки Дж. Агассі зазначає, що вимога абсолютної демонстративності в науці «змушувала визнавати вченого «винним у <...> помилці, якій немає прощання» (посилаючись на сера Джона Гершеля), якщо він висловить припущення, яке може виявитися хибним» [5, с. 138–139]. Виникла ситуація, в якій ученому краще було промовчати, ніж висловити хибне припущення або посилатися на результати експерименту, які потім неможливо було б отримати в інших лабораторіях. Такі вимоги перетворювали життя вченого на пекло, але вони існували і їх чітко дотримувалися. Історії науки відомий випадок, коли в 1903 році знаний французький фізик Рене Проспер Блондо повідомив про відкриття нового виду радіаційних промінів, яке було зроблено в його лабораторії. З огляду на визначність П.Р. Блондо як відомого французького вченого, визнаного Науковою Паризькою Академією, теорію було прийнято як аксіому. Факт відкриття не викликав жодного сумніву. Але в інших лабораторіях повторити цей експеримент не вдалося. Через це Рене Проспер Блондо втратив розум.

Іншим яскравим прикладом стала історія двох американських хіміків Мартіна Флейшманна и Стенлі Понса, які «розробили» холодну ядерну реакцію. Але завдяки контрольним дослідженням американського департаменту енергетики була доведена неспроможність цієї теорії. Обидва вчені були виключені з наукових співтовариств і переїхали до Франції.

У 1988 році відомий французький медик-імунолог Жак Бенвеніст опублікував результати власних досліджень щодо розробок молекул води. Висновки були доволі цікавими: вода зберігає сліди речовин, з яким вона контактує. Це дослідження стало першою фундаментальною працею для обґрунтування гомеопатії. Але ціла низка контрольних досліджень не підтвердили теорію. Це вартувало Жану Бенвеністу ім'я і посади. Він помер у безвісті у 2004 році.

Які зміни відбулися в самій науці, що для вчених перестало бути значимим висловити майже бездоказове припущення, втратити контакт із передовою межею науки, не знати про новітні відкриття, не користуватися новітніми технологіями, стало не важливим, якщо раптом тебе стануть вважати «старомодним», не сучасним і ти втрапиш контакт із молодими поколіннями вчених? Всі ці питання бентежили вчених ХХ століття. Які зміни в системі ціннісних орієнтацій вченого відбулися за останні сто років?

По-перше, зміни відбулися в самій науці й у суспільстві. У ХІХ – ХХ століттях розвивалася переважно фундаментальна наука, яка займалася перш за все розробкою цілісної системи знань. А тому серед основних вимог до наукового знання були доведеність, аргументованість, повторюваність, загальнозначимість знання. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття на перший план виходять прикладні дослідження, які мають зовсім інші цілі й зовсім інші вимоги до отриманого знання. Як зазначав П.Л. Капіца ще в 1934 році, «у нас постійно плутають чисту науку з прикладною. Це природно і зрозуміло, але водночас є джерелом багатьох помилок. Різниця між прикладною науковою роботою і чистою науковою роботою в методах оцінки. Водночас як будь-яку прикладну роботу можна безпосередньо оцінити за тими чи іншими конкретними результатами, які мають бути зрозумілими навіть не експерту, чисту наукову діяльність оцінити вкрай складно, і ця оцінка доступна більш вузькому колу людей, які спеціально цікавляться цими питаннями» [цит. за 4, с. 7]. Точніше ці зміни не опишеш. У сучасній науці акцент зроблено на прикладних дослідженнях, оскільки вони локалізовані, стосуються вирішення конкретних завдань і в більшості випадків мають практичне застосування, що буде приносити прибуток його авторам чи власникам. А тому перед ученими, які здійснюють прикладні дослідження, стоять інші

вимоги, в них формується інша система цінностей, які молоді вчені переймають, спілкуючись із більш досвідченими колегами. Отже, в утворенні професійно важливих якостей особистості беруть участь не лише сукупність професійних властивостей особистості, а й ті особистісні якості людини, які є важливими для її професійної діяльності.

Часто ми чуємо про необхідність слідувати певним еталонам поведінки в суспільстві або в професійній сфері діяльності. Так, часто йдеться про моральні критерії поведінки працівників внутрішніх органів, про етику лікаря, судді або про етику вченого, вчителя, який повинен бути певним прикладом поведінки для своїх учнів. Але як формується ця поведінка у тих, хто тільки-но прийшов у професію? Так, дійсно, існують певні курси і тренінги, на яких намагаються навчити такий поведінці, але, на переконання переважної більшості, теоретичні засоби мають низку ефективності. Найчастіше «новачок» учиться у своїх більш досвідчених колег, копіюючи їхню поведінку. Реальним стає давно забутий лозунг: роби як я, навчайся майстерності у своїй професії, спілкуючись із майстром, копіюючи ті особливості його поведінки, які свідчать про професіоналізм людини і не суперечать власній системі цінностей і переконань. У даному випадку в процесі формування професійних навичок, умінь, певної поведінки часто відбувається порівняння власних якостей, можливостей молодого спеціаліста з якостями і поведінкою професіонала, якого він вибрав для себе «еталоном» або особистісним зразком.

Так, на думку відомої дослідниці М. Оссовської, особистісний зразок може бути реальною або вигаданою людиною, яка повинна спонукати інших до наслідування своєї поведінки, моральних норм, бути певним взірцем для інших. Особистісним зразком «для індивіду або для групи буде образ людини, який повинен слугувати або фактично є для цього індивіду або цієї групи об'єктом зацікавленості» [6, с. 446]. І.С. Красинська пропонує розширити трактування особистісного зразка, яке було надано М. Оссовською, і додати до нього не лише аналіз моральної, але й світоглядної моделі людини, розуміючи таку модель людини як «певну еталонну для суспільства систему цінностей особистості, ми отримаємо нову абстрактну конструкцію, яку в подальшому будемо називати особистісним зразком досліджуваної культурної епохи» [6, с. 446]. У такому особистісному зразку, на думку авторки, повинні бути сконцентровані цінності, які, з одного боку, повинні бути оптимальними, визнаними суспільством, а з іншого боку, цінності, які свідомо схвалені людиною, такі, що формують її особистість.

Людина, яка належить до певної соціальної групи, є носієм цінностей і норм поведінки, які розповсюджені в цій групі. Але під впливом обставин протягом життя людина може переходити з однієї соціальної групи до іншої. Така соціальна мобільність викликає необхідність змінити звичний ритм життя, дещо змінити систему цінностей, норм і стиля поведінки, прийняти той образ життя, ту систему цінностей, яка притаманна новій соціальній групі. Ці зміни безпосередньо впливають на індивіда, поступово необхідність прилаштуватися до нового життя, можливо, прийняти нову систему цінностей, норм і законів поведінки, які діють у новій соціальній групі, змінює його, робить як-то кажуть, зовсім «іншою людиною». Часто задля полегшення пристосування до нових умов індивід вибирає для себе особистісний зразок з нової соціальної групи як певний орієнтир системи ціннісних орієнтацій і норм поведінки. Наслідуючи, копіюючи поведінку особистісного зразка (якого в деяких соціальних групах називають кумиром), індивід легше пристосовується до нових умов життя.

Інше важливе значення таких особистісних зразків підкреслюють педагоги. Підлітки часто переходять з однієї субкультури до іншої, а це призводить до зміни системи цінностей, поведінки, мети. Часто задля кращої адаптації в новій соціальній групі або

в новій субкультурі вони вибирають для себе такі особистісні зразки – кумирів. А тому, як чітко зазначає В.С. Логінова, «методологічне значення поняття «особистісний зразок» полягає в тому, що воно може бути інструментом у класифікації етичних, педагогічних, виховних та інших систем» [7, с. 66].

На жаль, як зазначають М. Оссовська, В.С. Логінова, І.С. Красницька, проблема особистісних зразків узагалі довгий час не цікавила дослідників, конкретні зразки майже не виокремлювалися, до них зверталися вкрай рідко, хоча В.С. Логінова неодноразово підкреслює значимість особистісного зразка у вихованні особистості. На її думку, значення поняття «особистісний зразок» є важливим, бо саме в цьому понятті містяться «об'єктивні й незалежні від офіційних настанов і наукових розробок параметри, що дозволяють виокремити суб'єктів освіти» [7, с. 66].

Отже, йдеться про спробу створити певний еталон поведінки для процесу виховання, адже особистісний зразок одночасно містить у собі об'єктивні параметри і за його допомогою виокремлюються реальні суб'єкти освіти. Це значно спростить адаптацію індивіду до нових умов, нової соціальної групи або тих змін, які відбуваються в суспільстві. Старий девіз: «роби як я, копіюю мою поведінку, реакцію на ті чи інші події, мою систему цінностей і ціннісних орієнтацій», стає актуальним у сучасному швидкозмінному світі. Але, на превеликий жаль, ми досі не навчилися створювати об'єктивні особистісні зразки як еталони (а точніше, як квазіеталони), які будуть взірцем для особистості, зразком своєї культурно-історичної епохи.

Список використаної літератури

1. Александрова О.Ф. Роль і місце ціннісних орієнтацій у сучасній теорії виховання. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 1 (17). С. 93–98.
2. Шайгородський Ю. Суспільна мораль як система цінностей. *Правові засади захисту особистісних цінностей та суспільної моралі: збірник нормативних актів України / уклад. : Ю.Ж. Шайгородський, К.П. Меркотан*. Київ : Укр. центр політ. менеджменту, 2007. С. 5–20.
3. Бліхар В.С. Вплив цінностей на формування особистості в контексті філософсько-правових інтенцій. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: «Юридична»*. 2010. Вип. 2. С. 405–413.
4. Пружинин Б.И. Культурно-историческая эпистемология: концептуальные возможности и методологические перспективы. *Вопросы философии*. 2014. № 12. С. 3–14.
5. Agassi J. *Science and Society*. Boston Studies in the Philosophy of Science. Boston, Dordrent: Reidel, 1981. Vol. 65. P. 104–118.
6. Красинская И.С. О системе ценностей (пост) современного человека *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Философия. Социология»*. 2008. Т. 21 (60). № 1. С. 445–450.
7. Логінова В.С. Личностный образец: содержание понятия и место в педагогическом терминологическом аппарате. *Учёные записки. Серия : «Психология. Педагогика»*. 2009. № 3–4 (7–8). С. 64–72.

THE INFLUENCE OF PERSONAL SAMPLES ON THE FORMATION OF VALUE ORIENTATIONS OF STUDENT'S PERSONALITY

Vitaliya Gotynyan-Zhuravlyova

Odessa I. I. Mechnikov National University,

Faculty of History and Philosophy, Department of Philosophy,

Department of Cultural Studies,

Dvoryanskaya str., 2, 65082, Odessa, Ukraine

Any changes in the political, economic, spiritual, cultural spheres affect the formation or change of the value system of the individual. Old ideals are often replaced by new ones, new life principles are established, new values emerge, and new value orientations are formed. Under the influence of reforms in economics, medicine, education, periodic changes in the vector of foreign policy is rethinking a number of important socio-philosophical problems, changing the value system, which is caused by the need to adapt to new living conditions, find answers to new challenges. We often hear about the need to follow certain standards of behavior in society or in the professional sphere. Most often, the "newcomer" learns from their more experienced colleagues, copying their behavior. Learn skills in your profession by communicating with the master, copying the features of his behavior, which testify to the professionalism of man and do not contradict their own system of values and beliefs. In this case, in the process of forming professional skills, abilities, certain behavior, there is often a comparison of the own qualities of the young specialist with the qualities and behavior of the professional he chose for himself "standard" or personal example.

A personal role model can be a real or fictional person who should encourage others to imitate their behavior, moral norms, be a role model for others. A personal role model for an individual or a group will be the image of a person who should serve or is in fact the object of interest for that individual or group. In such a personal model should be concentrated values, which, on the one hand, should be optimal, recognized by society, and on the other hand, the values that are consciously approved by man, such as shaping his personality. This will greatly simplify the adaptation of the individual to new conditions, a new social group or those changes that occur in society. The old motto: do as I do, copy my behavior, reaction to certain events, my system of values and value orientations, is becoming relevant in today's fast-paced world. The article is about an attempt to create a certain standard of behavior for the process of education, because the personal model at the same time contains objective parameters and with its help the real subjects of education are distinguished.

Key words: values, value orientations, changes in behavior, personal pattern, standard of behavior.

УДК 37.01/.371.671-029:1(045)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.39.6>

СТАНОВЛЕННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІСТОРІЇ НА ЗАНЯТТЯХ ІЗ ФІЛОСОФСЬКИХ ДИСЦИПЛІН

Анна Гуменюк, Галина Гамрецька

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія,

кафедра суспільних дисциплін

вул. Проскурівського підпілля, 139, 29013, м. Хмельницький, Україна

У статті розглядаються філософсько-освітні засади професійної підготовки майбутніх учителів історії в закладах вищої освіти. У контексті сучасних суспільних викликів підкреслюється важливість становлення критичного мислення педагога як однієї з ключових компетентностей. Розкрито евристичний потенціал нелінійного підходу для реконцептуалізації та модернізації сучасної освіти. Нелінійна методологія відкриває нові орієнтири концептуального вдосконалення вищої педагогічної освіти в світоглядному, онтологічному, антропологічному та аксіологічному плані. В її контексті конституюється ідея неможливості побудови єдиної моделі освіти, стверджується плюралізм освітньої методології. Проаналізовано зміст концепту «критичне мислення» та визначено його основні характеристики: інноваційність, цілісність, інтегративність, прогностичність, трансгресивність, плюралістичність, дестереотипованість, посибілістичність, ризоматичність, критичність, відкритість, нестійкість, масштабність, різносторонність, готовність до діяльності в ситуаціях нестабільності. Зазначено, що розвиток критичного мислення майбутніх учителів історії можливий засобами філософських дисциплін. Метою викладання філософії в закладах вищої освіти визначено розвиток умінь критично осмислювати, аналізувати, зіставляти концепції; формування у студентів цілісних уявлень про сучасні філософські проблеми буття, людини й суспільства, оволодіння теорією та методологією пізнання суспільного розвитку, основними формами та методами наукового пізнання. Визначено необхідні умови для становлення критичного мислення на заняттях з філософії, зокрема: переосмислення змісту дисципліни, використання нелінійних методів та прийомів викладання, забезпечення діалогової взаємодії учасників освітнього процесу, поліальтернативна презентація навчального матеріалу, критичний аналіз філософських проблем.

Ключові слова: критичне мислення, філософія освіти, нелінійна методологія, освітня парадигма.

Сучасне українське суспільство переживає пороговий, лімінальний етап свого розвитку, що відзначається процесами безперервної трансформації, зростанням рівня соціальної ентропії, невизначеністю, непорядкованістю, мінливістю. Трансформаційні зміни в суспільстві як у системі охоплюють усі його складники, зокрема й систему освіти.

Натепер виникає потреба у становленні гнучкої освітньої системи, що здатна до безперервного самооновлення відповідно до викликів сучасності. Як зазначає А. Євтюк, «сучасний стан культурної свідомості протестує проти сциентичного, раціонально-знаннєвого, технократичного характеру освіти, загострюючи проблему її переходу на нову парадигму, а точніше – на нове смислове і структурно-змістове наповнення [1, с. 65].

Для підтвердження даних міркувань ілюстративною є думка Л. Горбунової, яка вважає, що в процесі трансформації освіти особливого значення набуває формування нових світоглядних, методологічних та аксіологічних засад освіти в контексті інтенцій культури людства як планетарної спільноти. Науковою засадою нової парадигми є постнекласична наука, що має великий культуротворчий та інтегративний потенціал [2, с. 40].

Методологічні підвалини сучасної освітньої парадигми становлять основні положення філософії постмодернізму, синергетики, постструктуралізму. Нелінійна методологія, що конститується в контексті даних філософських течій, є евристичною для переосмислення сучасних освітніх процесів, оскільки відкриває нові орієнтири концептуального вдосконалення вищої педагогічної освіти в світоглядному, онтологічному, антропологічному та аксіологічному плані. В її контексті конститується ідея неможливості побудови єдиної моделі освіти, стверджується плюралізм освітньої методології.

Визначення методологічних засад сучасної освіти, змісту сучасної освіти, пошук інноваційних освітніх стратегій є сьогодні актуальними проблемами філософії освіти.

На сучасному етапі українське суспільство вибудовує освітню систему, яка здійснює перехід від знаннєвої до особистісної орієнтації цілей та змісту освіти; забезпечує середовище для безперервного розвитку. Свідченням цього є реформа Нової української школи.

У Концепції Нової української школи зазначено, що сучасне суспільство потребує фахівців, які «вміють навчатись упродовж життя, критично мислити, ставити цілі та досягати їх, працювати в команді, спілкуватися в багатокультурному середовищі...» [3]. З метою реалізації зазначених стратегій змін потребують: зміст та структура освіти, освітня методологія, освітнє середовище, навчальні підручники.

Агентом змін в освіті виступає сучасний вчитель, його світогляд, культура, спосіб мислення. Саме вчитель здійснює вибір методів, засобів навчання, форм та способів взаємодії, технологій в освітньому процесі. Тому актуальною є проблема реконцептуалізації професійної підготовки майбутніх педагогів у закладах вищої освіти.

Метою даної статті є аналіз філософсько-освітніх аспектів професійної підготовки майбутніх учителів історії, зокрема становлення критичного мислення як однієї з ключових компетентностей.

У сучасному філософсько-освітньому дискурсі зазначені проблеми досліджують: В. Аршинов, М. Бойченко, Н. Бурбуліс, Л. Горбунова, І. Добронравова, М. Епштейн, І. Єршова-Бабенко, О. Князева, Н. Кочубей, М. Кулгаєва, С. Курдюмов, К. Майнцер, Е. Морен, Н. Петрук, І. Предборська, М. Препотенська та ін.

У Концепції Нової української школи метою повної загальної середньої освіти визначено «різнобічний розвиток, виховання і соціалізацію особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, трудової діяльності та громадянської активності» [3].

На нашу думку, провідну роль у реалізації даної мети відіграє вивчення соціогуманітарних дисциплін, основними завданнями яких є: становлення світогляду, соціалізація, формування активної громадянської позиції особистості. Тому переосмислення концептуальних засад професійної підготовки майбутніх учителів історії є важливим завданням сучасної філософії освіти.

Для забезпечення успішної самореалізації особистості в суспільстві новий зміст освіти заснований на формуванні компетентностей. Ключовими компетентностями майбутнього вчителя історії, розвиток яких є актуальним завданням закладів вищої освіти, є:

- здатність розв'язувати спеціалізовані задачі в галузі шкільної історичної освіти в умовах невизначеності, швидкозмінюваності;
- здатність до міжособистісної взаємодії;
- здатність до прийняття ефективних рішень у професійній діяльності;
- здатність до генерування нових ідей;

- здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями;
- вміння застосовувати набуті знання в практичній діяльності та набувати компетентності;
- здатність розвивати в учнів критичне мислення;
- забезпечувати в освітньому середовищі сприятливі умови для кожного учня залежно від його індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів;
- здатність формувати світогляд;
- здатність добирати і використовувати сучасні та ефективні методики і технології навчання, виховання і розвитку учнів;
- здатність до суб'єкт-суб'єктної (рівноправної та особистісно-орієнтованої) взаємодії з учнями в освітньому процесі [4, с. 3].

Аналіз змісту компетентностей засвідчує, що становлення критичного мислення педагога є однією з важливих умов їх реалізації.

Критичне мислення в умовах становлення сучасної освітньої парадигми виступає одним з основоположних концептів, що відзначається плюралізмом трактувань у філософсько-освітньому дискурсі.

Проблемне поле дослідження даного концепту можна представити у вигляді ризоморфної структури, в якій співіснують різні підходи до його розуміння, зокрема: нелінійне мислення описується в працях В. Аршинова, В. Буданова, І. Добронравової, О. Князевої, С. Курдюмова [5; 6], номадичне мислення – у Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі [7], сценарне мислення – у А. Огурцова [8], посибілістське мислення – у Л. Горбунової [2], складносистемне мислення – у К. Майнцера [9], можливісне мислення – у М. Епштейна, складне мислення – у Е. Морена [10].

Праці зазначених учених створюють контекст для визначення змісту концепту «критичне мислення». Серед основних характеристик даного типу мислення можна виокремити: інноваційність, цілісність, інтегративність, прогностичність, трансгресивність, плюралістичність, дестереотипізованість, посибілістичність, ризоматичність, критичність, відкритість, нестійкість, масштабність, різносторонність, готовність до діяльності в ситуаціях нестабільності.

Розвиток критичного мислення майбутніх учителів історії можливий засобами філософських дисциплін. Головною дидактичною метою викладання філософії в закладах вищої освіти є розвиток умінь критично осмислювати, аналізувати, зіставляти концепції; формування у студентів цілісних уявлень про сучасні філософські проблеми буття, людини і суспільства, оволодіння теорією та методологією пізнання суспільного розвитку, основними формами та методами наукового пізнання. Кінцевим результатом є вироблення власних світоглядних позицій та вміння їх обґрунтовувати, високий ступінь розвитку критичного мислення, системне бачення освітнього процесу та вибір оптимальних стратегій взаємодії, комплексний та різносторонній підхід до розв'язання освітніх проблем у процесі педагогічної діяльності [11, с. 2].

Яким же має бути зміст філософських дисциплін, щоб створити умови для становлення критичного мислення майбутнього педагога?

1. Сутність змісту знань. Знання не є сталими, вони розвиваються, до того ж неоднозначно й нелінійно. Знання неможливо звести до наукового компоненту, воно представляє науку не як аддитивний процес, що йде через додавання «безперечних» істин. Зміст знань варто представляти як логіку суперечливого наукового пізнання, як вирішення проблем у нелінійній послідовності, як процеси поглиблення, повернення до вихідних даних і їхньої проблематизації.

2. Зв'язок із цінностями. Зміст – це загальна характеристика цінностей. Він передбачає плуралізм трактувань досліджуваних явищ. Зміст визначається тим, «що пропонується суб'єкту освітнього процесу як предмети пізнання, міркування, критичного відношення, рефлексії, мотивування, спілкування, переживання, подолання, досягнення» [12].

Зміст знань повинен бути зорієнтований на гуманістичні, особистісно значимі цінності.

3. Зв'язок з метою і процесом. Зміст не може існувати поза цільовим і процесуальним компонентами навчання. Зміст – це те, що наповнює форму, з чого форма реалізується, а не навпаки.

4. Зміст знань і творчість. Необхідним є переосмислення навчального матеріалу викладачем для того, щоб представити його зміст як матеріал для міркувань студентів. З'являється нове визначення творчості: творчість – це міркування над відомим, у результаті якого проявляється новий, особистісний зміст знання, відкривається його особистісна цінність. Для цього знання повинне бути переосмисленим: «переосмислення сприяє не тільки оцінці особистісної значимості навчального матеріалу, але й усвідомленню самого себе його суб'єктом» [12].

5. Зміст знань як контекст відкриття. У процесі переосмислення знань відбувається генерування нових смислів та ідей.

6. Зміст знань як основа самоорганізації. Феномен самоорганізації свідомості опосередковується процесами осмислення, переосмислення й певної дискредитації традиційного змісту знань, а також вироблення нових орієнтирів, що містять особистісні структури свідомості в режимі автономного пошуку [12].

Щодо форм організації взаємодії викладача і студентів у процесі вивчення філософських дисциплін, на нашу думку, необхідним є використання в організації освітнього процесу поряд із традиційними інноваційними методів навчання, заснованих на засадах нелінійного підходу.

Нелінійні методи допомагають краще продемонструвати різноманіття можливих варіантів, пов'язаних з одною темою, а також з'ясувати відповідні вирішення різноманітних завдань, пропонують шлях до більш складного і сучасного сприйняття інформації в аудиторії. Сучасна освіта повинна розглядатись як процес побудови знань, а не їх відтворення, що є типовим для традиційної освітньої моделі.

Щодо презентації лекційного матеріалу на заняттях з філософії, то він являє собою ситуативне проблемне тло, на якому проявляються у взаємозв'язку розглянуті філософські, соціальні, педагогічні феномени.

На семінарських заняттях особливе значення варто надавати умовам їх проведення. Актуальним є створення «середовища можливостей». Це можливості для оцінювання, вибудовування певних типів відносин: критичності, мотивування, самоствердження, самоактуалізації.

Ефективним методом викладання є створення проблемних ситуацій, а також позиція «відкритого подання знань»: інформація повідомляється в неповному виді, при цьому залишається можливість для доповнення знаннями, значеннями, змістом і досвідом студентів. У такий спосіб здійснюється введення власних змістів здобувачів освіти в контекст повідомлюваної інформації. Відбувається доповнення наукових змістів повсякденними значеннями.

Створення умов для розвитку критичного мислення також передбачає:

– підтримку й коректування думок не як єдино значимих і справедливих, а як опосередкованих іншими думками й орієнтаціями;

- випробування власних ідей і переконань найбільш сильними з можливих заперечень, які тільки можуть бути висунуті проти них;
- різносторонній підхід до аналізу явищ та процесів;
- об'єктивну самооцінку [12].

Готовність до практичної реалізації змістів здійснюється завдяки використанню прийомів залучення в дискусію. Одним з ефективних прийомів є пропозиція пояснити зміст антитезно поданого матеріалу. Навчальний матеріал залишає певний простір для доповнення його змісту в дискусійному порядку. Студентам пропонується висловити свою точку зору щодо отриманих відомостей, доповнюючи їх власними інтерпретаціями.

Отже, підсумовуючи вищезазначене, можна стверджувати, що становленню критичного мислення майбутніх учителів історії в процесі вивчення філософських дисциплін сприятиме така організація освітнього процесу:

- акцентуація на осмисленні змісту освіти, самостійному виборі стилю педагогічних відносин з урахуванням індивідуальних якостей учасників освітнього процесу;
- забезпечення діалогової взаємодії;
- переорієнтація змісту освіти з артикуляції зовнішньо заданих цінностей і якостей на розвиток імпліцитно існуючих у свідомості особистості цінностей самоорганізації, представлених відкритими змістовими орієнтирами;
- проблемна, поліальтернативна презентація навчального матеріалу;
- передбачення можливості критичного аналізу філософських проблем;
- вироблення власних освітніх стратегій;
- відкритість змісту матеріалу для доповнень;

Значення критичного мислення для майбутніх учителів історії виявляється в: розумінні освітнього процесу як безперервного діалогу, що вибудовується з урахуванням особистісних цінностей; здатності педагога до створення умов для саморозвитку особистості учня в освітньому процесі; переорієнтації ролі педагога: від транслятора знань до помічника, фасилітатора; переосмисленні змісту навчального матеріалу, що відкриває його для доповнень, забезпечує інноваційність та авторство у викладанні предметів; використанні інноваційних інтерактивних методів викладання.

Список використаної літератури

1. Євтодюк А.В. Роль синергетичної парадигми у формуванні сучасної освітньої системи. *Науковий вісник ВДУ. Журнал Волинського державного університету ім. Лесі Українки. Філософські науки*. 1999. № 11.
2. Горбунова Л. Складне мислення як відповідь на виклик епохи. *Філософія освіти*. 2007. № 1 (6).
3. Концепція Нової української школи. URL: <https://www.kmu.gov.ua/.../ukrainska-shkola-compressed.pdf>
4. Освітньо-професійна програма: Середня освіта (Історія) першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Хмельницький, 2021. 27 с.
5. Добронравова І.С. Нелінійне мислення. Філософська і соціологічна думка. Київ, 1991. № 6.
6. Князева Е. Синергетика: начала нелинейного мышления URL: http://www.ecsocman.edu.ru/images/pubs/2004/07/02/0000165078/004ons2-93_-0038-51.pdf
7. Deleuze G. Rhizome. Trans., in revised form, in *A Thousand Plateaus*. Minneapolis: University of Minnesota Press., 1987. 24 p.
8. Огурцов А.П. Постмодернизм в контексте новых вызовов науки и образования. *Вестник Самарской гуманитарной академии. Вып. «Философия. Филология»*. 2006. № 1 (4).

9. Майнцер К. Сложносистемное мышление: Материя, разум, человечество. Новый синтез : пер.с англ. ; под ред. и с предисл. Г.Г. Малинецкого. Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. 464 с.
10. Морен Э. Метод. Природа Природы. Москва : Прогресс – Традиция, 2005. 464 с.
11. Філософія. Робоча програма навчальної дисципліни для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 014 Середня освіта (Історія). 2021. 20 с.
12. Кульневич С.В. Педагогика самоорганизации: феномен содержания : монографія. URL: <http://uchebauchenyh.narod.ru/books/mono/gl3.htm>

FORMATION OF CRITICAL THINKING OF FUTURE TEACHERS OF HISTORY BY MEANS OF PHILOSOPHICAL DISCIPLINES

Anna Humeniuk, Halyna Hamretska

Khmelnytskyi Humanitarian and Pedagogical Academy,

Social Sciences Department

Proskurivskoho Pidpyllya Str., 139, 29013, Khmelnytskyi, Ukraine

The article reveals the philosophical and educational basis of future history teachers professional training in higher education institutions. In the context of modern social challenges, the importance of future teacher's critical thinking formation as one of the key competencies is emphasized. The heuristic potential of the nonlinear approach for reconceptualization and modernization of modern education is revealed. Nonlinear methodology opens new possibilities for the conceptual improvement of higher pedagogical education in ideological, ontological, anthropological and axiological terms. In its context, the idea of the impossibility of building a single model of education is constituted, the pluralism of educational methodology is proved. The content of the concept of "critical thinking" is analyzed and its main characteristics are identified: innovation, integrability, unpredictability, transgressiveness, pluralism, destereotyping, possibility, rhizomatism, criticality, openness, instability, versatility, readiness to act in diverse situations. It is noted that the development of critical thinking of future history teachers is possible by means of philosophical disciplines. The main didactic purpose of teaching philosophy in higher education institutions is the development of skills to critically comprehend, analyze, compare concepts; formation of students' holistic ideas about modern philosophical problems of life, man and society, mastering the theory and methodology of cognition of social development, the basic forms and methods of scientific cognition. Necessary conditions for the formation of critical thinking are: rethinking the content of the discipline, using nonlinear teaching methods and techniques, ensuring dialogic interaction of participants in the educational process, multi-alternative presentation of educational material, critical analysis of philosophical problems.

Key words: critical thinking, philosophy of education, nonlinear methodology, educational paradigm.

УДК 111.81

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.39.7>

ГЛАМУР: ВІД МАРГІНАЛІЇ МОДИ ДО МЕЖИ МОДНОГО ПРОСТОРУ

Тетяна Козинцева, Людмила Хенгі

*Сумський державний університет,
Факультет іноземної філології та соціальних комунікацій,
кафедра психології, політології та соціокультурних технологій
вул. Римського-Корсакова, 2, 40007, м. Суми, Україна*

Статтю спрямовано на виконання кількох різновекторних завдань, які можуть створити більш цілісну оптику, як у розумінні гламуру у феноменальному та метафізичному сенсі, так і у виведенні гламуру із простору маргінального в простір соціально значущого. Ці завдання зумовлені декількома причинами, до яких можна віднести: тотальність моди та її перехід із соціального у фізичний простір, що провокує моду до реалізації владних інтенцій та захоплення цих просторів; хибна фіксація моди як порожньої, ненаповненої змістом форми, яка відкриває необмежені можливості для інтерпретації та претендує на володіння трансцендентним. Ознакою та межею реалізації таких інтенцій є гламур, який одночасно виступає і як межа простору модного або як обмеження його, а з іншого боку – як авангард змін, що мають відбутися. Аналізуючи літературу на цю тему, ми визначили проблеми, які стоять перед дослідниками гламуру (час його виникнення, середовище виникнення, дефініції) та підходи для їх вирішення. Цей перелік невивадковий, оскільки віддзеркалює, на нашу думку, статус гламуру як чистої форми чуттєвого сприйняття світу, яка має трансцендентальний характер і вказує на претензію повсякденного, приватного оволодіти трансцендентним та публічним. Доказом цього може бути розгляд гламуру не як самостійного об'єкта, а як характеристики безлічі об'єктів, зокрема і претензії на гламуризацію віртуального простору. У цьому процесі реалізується намагання заволодіти ірраціональним, симулюється фіксація перманентного статусу новизни, що особливо посилюється в постсекулярному світі. Для гламуру немає минулого, немає майбутнього, є тільки «зараз і тепер», теперішнє, що знаходиться завжди у стані здійснення. Таким чином, гламур є не так частиною новітньої моди, як граничною формою простору модного. Зародившись у лоні моди, гламур протистоїть не лише повсякденності, приватності, а й дещо канонізованій, підвладній зовнішнім регуляторам моди, виходячи з-під влади існуючих метанарративів, проте провокуючи створення нових, що знайшло віддзеркалення в розумінні гламуру як «антимоди».

Ключові слова: гламур, мода, простір модного, соціальний простір, трансцендентність.

Стрімкий розвиток культури породжує велику кількість нових явищ і понять, презентованих головню ціннісними та описовими конотаціями, що в умовах інформаційної епохи відводять від розуміння їх сутності. Одним із них є гламур і як явище, і як поняття, який невіддільний від моди, однак і не є тотожним їй феноменом та поняттям. У сучасних філософських дослідженнях гламур як об'єкт дослідження має відношення до маргінальної сфери на відміну від моди, яка активно аналізується та визнана важливим соціальним феноменом, що відображає зміни в суспільстві. Втім, гламур все більше пронизує різні дискурсивні практики і провокує філософів до оперативного реагування на зміни, що відбуваються «зараз і тепер». Це свого роду виклик у феноменологічному й метафізичному сенсі, що вимагає від дослідника одночасно занурення в матеріал та дистанціювання від нього. Певним маркером потенцій гламуру, орієнтованих на тотальне оволодіння простором, є «гламур віртуальності» [1], що презентує перехід гламуру від якості об'єкту до власне самого об'єкту.

Дослідження причин появи, розвитку та популярності гламуру в житті сучасної людини дозволить зрозуміти тенденції не тільки в розвитку моди, але й через оптику гламурного здійснити аналіз змін у свідомості людини, що споживає гламурне. Мета дослідження полягає у виявленні умов переходу гламуру від маргіналії моди до конституювання простору модного. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань:

- вивчити історичний та соціокультурний контексти виникнення явища;
- виявити просторові та суб'єктні ознаки гламуру;
- виявити сутнісні характеристики гламуру та його взаємодію з модою;
- з'ясувати чинники конституювання гламуру як формоутворюючого фактору простору модного.

Незважаючи на відносну новизну самого явища, тема гламуру вже виходить за межі звичайного повсякденного дискурсу і розглядається як об'єкт аналізу в багатьох гуманітарних дослідженнях. Лінгвісти виявляють інтерес до умов появи та значення терміна «гламур», еволюції лексеми «гламур», у тому числі в українській мові (Р.І. Безугла, О. Атланова, Т. Михайлова) [2; 3].

Політологи та частина соціальних філософів розглядають гламур як різновид ідеології, зокрема, М.Д. Рахманінова трактує гламур як «ідеологічний конструкт», що є теоретичною основою анархізму [4]; Н.Ю. Резнік вважає гламур «новою комерційною ідеологією» феномену уречевлення [5]; О.Ф. Русакова розглядає глем-культуру як похідну капіталізму [6]. У деяких дослідженнях робиться спроба «ушляхетнити» ідеологічні практики, що мають негативні конотації, за допомогою гламуру («Гламурний фашизм. Збірник») [7].

Соціологи звертаються до гламуру як до певної оптики, затверджуючи його статус як форми репрезентації культури, аналізують сучасні молодіжні, в тому числі субкультурні рухи (О.В. Власова, Ю.А. Долгова [8]). Однак при цьому такі відомі дослідники моди, як Ж. Липовецький та О.Б. Гофман, не приділяють у своїх роботах уваги гламуру.

Більшість культурологів спираються у своїх дослідженнях на контекстуальні характеристики гламуру, використовуючи опис та ілюстрації для пояснення цього феномену. С. Гандл, автор фундаментального дослідження, присвяченого гламуру, виділяє оксюмороність як його основну характеристику [9]. Д.А. Руднєва, Ю.В. Ветошкова трактують гламур як сучасну форму масової культури, що має тотальний вплив на суспільство [10]. О. Асеева презентує такий вплив глем-культури, зокрема, на українське суспільство [11]. О.С. Хлистує здійснює аналіз щодо співвідношення моди й гламуру [12].

Журналістика, пов'язана з темою гламуру, може бути представлена у двох напрямках: перший напрям презентовано через візуалізацію гламуру в глянцеvih журналах (Vogue, Vanity Fair, Cosmo, Elle та інші) за допомогою гламурної фотографії в авторстві Х. Ньютона, Д. Хокні, Р. Аведон, М. Тестіно, С. Майзела, Д. Лашапілья, П. Демаршельє, Е. Лейбовіч та ін. Другий напрям демонструє історичні та теоретичні дослідження гламуру взагалі (В. Пострел) [13; 14] і гламурної фотографії зокрема (Р. Хікс, С. Зонтаг, В. Будяк та ін.) [15; 16] та гламур-публіцистики (Б. Полан, С. Моуєр, В. Яромчук) [17].

Історики й теоретики моди або ігнорують тему гламуру (Холландер), або використовують поняття як прикладну характеристику інших об'єктів (В. Стіл) [18] чи контекстуально визначають гламур як щось кричуще, вульгарне, що є аналогом поганого смаку і взагалі втратило актуальність у сучасному світі (А. Васильєв).

Філософи – автори досліджень моди, що вже стали класичними (Р. Барт, Ж. Бодрійяр, Л. Свендсен та ін.) не розглядали гламур як окремий об'єкт дослідження через залежність його від моди і дещо прикладний та маргінальний характер. Л. Свендсен згадує гламур лише в контексті моди як частину «новітньої моди» [19]. Сучасні українські та російські

філософи активізували цю проблематику, що пов'язано, на нашу думку, з популярністю гламуру на пострадянському просторі. Гламур як маргінальне явище надавав форму для презентації відчуття маргінальності власного існування пострадянської людини (знайомство з європейськими та американськими зразками одягу, стилю життя, які сприймалися раніше тільки через зразки з кіноекрана, а згодом – через рекламу та фото в модних журналах). С.А. Крилова представляє «гламурність» як результат відчуження від «цілісності людини та суспільства» [20]; Ю. Юхімік розглядає гламур як один з основних принципів естетичного формування сучасного культурного простору, що має симулятивну природу [21]; К.Ю. Точилів визначає гламур як видозмінену форму гедонізму.

Дослідження літератури, що присвячена гламуру, дозволило нам сформулювати питання, щодо яких існують неоднозначні думки: час виникнення гламуру, середовище, в якому виникає дане явище, та його визначення.

Щодо часу виникнення даного явища існує, як мінімум, дві позиції:

– гламур сприймається як позачасове явище (Пострел, Осинівська). Осинівська стверджує: «Та й сам гламур насправді – не зовсім справжнє. Він поза часом, у зазорі між сьогоднішнім та майбутнім» [22, с. 26]; Пострел вважає, що гламур у сучасну епоху більш поширений, «навмисно створений і усвідомлено визнаний», що, на її думку, зумовлено смислами, закладеними в понятті гламуру з його таємничістю, прихованістю, флером невідомості [14];

– С. Гандл вважає, що гламур зародився на межі XVIII і XIX століть, що зумовлено такими факторами, як: відхід традицій у минуле, нівелювання цінності сім'ї, привабливість нового міського життя, формування нових естетичних уподобань, де предметна сфера стає основою для соціалізації, засобом капіталізації та соціальним маркером. «Гламур виник і поширювався, з одного боку, завдяки ринку та індустріальному виробництву, з другого боку, завдяки ідеї рівності й розмиванню соціальної структури» [9, с. 22].

Щодо середовища виникнення гламуру також немає єдиної точки зору. Можна виділити три підходи:

– гламур є продуктом елітарної культури, презентованої денді, що знаходились найчастіше на межі між аристократами та буржуа. О. Вайнштейн посилається на феномен денді як першоджерело гламуру: «Денді – це нова архетипова фігура в ландшафті великих міст: людина, яка з'явилася нізвідки, для якої по-справжньому реальна лише зовнішність» [23, с. 170];

– масова культура, на думку Свендсен, є джерелом гламуру, оскільки мода є проявом масової культури, а гламур є сучасною формою моди [19].

– Гандл вважає, що гламур виникає за участю представників різних верств населення: «Найгламурніші люди двох попередніх століть не були спадковими багатіями або аристократами. Вони були чужинцями, маргіналами, вискокками, парвеню» [9, с. 337].

Що стосується визначення поняття «гламур», незважаючи на його популярність у різних дискурсивних практиках, на безліч контекстуальних, описових і опосередкованих посилань на це явище, теж немає не тільки однозначного підходу але й взагалі трактовки гламуру як самостійного феномену.

Словники розглядають гламур як характеристику, що додається до інших об'єктів. Кембриджський словник, Collins English Dictionary, Енциклопедія Britannica представляє гламур як «якість когось або чогось, що викликає хвилювання та захоплення через його стиль або привабливу зовнішність», а також «особливу захоплюючу та привабливу якість людини, місця чи діяльності», «якість бути більш привабливим, захоплюючим або цікавим, ніж звичайні люди або речі» [24; 25].

Що стосується етимології слова «гламур», то як і зв'язок його з граматикую, що віддзеркалювало нерозуміння, таємність, магію всього, що пов'язане з латиною, так і намагання розглянути його як «чарівну силу, завдяки якій звичайні люди, будинки та місця здавалися чудовими» [24; 25], знов указують скоріше на ознаку предмету, аніж на сам предмет. Це якась трансцендентна сила, що змінює уявлення людини щодо оточуючого її світу.

«В українську мову було запозичене не просто слово «гламур» у деякому значенні, що входить в актуальний інформаційний зміст лексеми *glamour*, але цілий концепт, сформований під потужним впливом американської лінгвокультури. У процесі асиміляції в українській мові концепт «гламур» набув гіпертрофовану емоційно-оціночну складову» [2]. Тобто в наших реаліях цей концепт почав функціонувати, потягнувши за собою певний перелік правил, у дещо більш опредмеченому вигляді й розумінні. Така метаморфоза відбувається зазвичай з неофітами, що запозичили форму, але не зуміли зберегти її як форму, зумовивши втрату трансцендентних ознак формального.

Отже, ми стикнулись із проблемою визначення, яке стосується не тільки гламуру, але й моди, ми можемо визначити ці поняття тільки через сукупність якостей і, безумовно, вказати на дещо ірраціональну їхню природу. Можливо, прагнення новизни, постійних змін є віддзеркаленням «жаги до життя», яка також пов'язана з постійним оновленням, де нове асоціюється з молодим, свіжим, здоровим, нехай іноді й дещо вульгарним.

Як тільки мода почала формувати правила, набувати якихось традиційних рис, претендувати на мистецтво з його в тому числі раціональними канонами, одразу з'являється гламур як форма, що може бути наповнена будь-яким змістом, оскільки не має власного і в цьому сенсі може претендувати на абсолютність.

Гламур – не тільки форма, але й гранична форма переходу моди до простору модного, тому підтвердженням є: формування мас-маркету як ілюстрації тотальності моди; втрата передових позицій от-кутюр, зменшення кількості будинків моди, створення та розвиток власних дифузних брендів найбільшими будинками моди (робота на мас-маркет); перформанс у моді як вид мистецтва, як вид діяльності от-кутюр та її елітарний характер і, безумовно, створення реплік. Інакше кажучи, мода вийшла за межі ангажованого владою та грошима простору, завершила своє існування як локальний феномен та набула ознак тотальності. Але, набувши таких ознак, вона стикнулася із протиріччям між інтенцією на постійне оновлення та обмеженістю своїх можливостей реалізувати таке оновлення. Будь-яке оновлення є результатом взаємодії суб'єкта або явища із зовнішнім середовищем та іншими суб'єктами і явищами, що в умовах тотального володарювання моди унеможливується. Гламур, як і категорії для наукового пізнання, вказує на межу простору модного, за якою може з'явитися щось інше.

Гламур або, вірніше, те, що інтерпретується як гламурне (і тут не важливо, чи це американські кінозірки 20–30-х років, чи це фотомоделі у глянцевиx журналах 70–80-х років або взагалі пересічна особа, що приміряє на себе гламурний образ), є проксемічним маркером перенесення ідеального, утаємниченого, довершеного зі сфери трансцендентного у сферу предметного й публічного, де це ідеальне створюється і цензурується простором. Гламур не має відношення до тілесності як, власне, і до духовності, він оформлює межу простору модного, створює форму, відкриту для інтерпретацій, а тому залишається маргіналізованим й індивідуалізованим, але з інтенцією на публічність і тотальність.

Крім вказаних характеристик та ознак гламуру, необхідно звернути увагу ще на два важливі складники цього феномену: ідейний та технічний (матеріальний). До ідейного вищезгадані дослідники відносять марнославство, прагнення популярності та розкоші, відчуття доступності мрії. Технічний складник презентований можливостями засобів

масової інформації, фотографії, кіномистецтва, мережевого простору тощо. Отже, й ці два складники також демонструють не тільки маніпуляції з образом, але й ілюзію володіння цим образом і, власне, тією реальністю, що уособлюється через образ. Між уявним і реальним розмита межа, а гламур є ознакою цієї розмитості.

Висновки. Актуалізація питань, пов'язаних із гламуrom як феноменом і поняттям, спонукає філософів замислитися над тим, що є основою такої популярності, як у повсякденному, так і в науковому дискурсах. Визначивши основні питання і проблеми, пов'язані з дослідженням гламуру (час виникнення, середовище виникнення та дефініція), з'ясувавши ідейний та технічний складники формування і функціонування гламуру, ми дійшли таких висновків: гламур не є окремим, поза носієм і контекстом існуючим об'єктом; він є чистою формою чуттєвого сприйняття дійсності, що фіксує межу тотальності простору модного; ця межа вказує на розмежування локальності моди та глобальності простору модного; гламур як форма має ірраціональну природу і претендує на віддзеркалення трансцендентного в опредмечених бажаннях, образах та ідеалах. Ми існуємо в постмодерному світі, що відмовляється від метанарративів, а гламур є формою такої відмови.

Список використаної літератури

1. Shannon Vallor. Social Networking and Ethics. 2015. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/ethics-social-networking/>
2. Безугла Р.І. Асиміляція концепту «гламур» в українській культурі. Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. 2013. Вип. 19 (1). С. 223–228. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uk_mssh_2013_19\(1\)_48](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uk_mssh_2013_19(1)_48)
3. Атланова Е.О. Экспериментальное исследование значения слова гламурный в языковом сознании носителей русского языка. *Вопросы психолингвистики*. 2007. № 5. С. 82–84.
4. Рахманинова М.Д. Идеологическая гламуризация: к постановке проблемы. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: «Философия»*. 2010. № 4. С. 46–53.
5. Резник Н.Ю. Идеология гламура и вещный мир постсоветской эпохи. *Интеграция культурно-информационной деятельности учреждений образования и культуры в работе со студенческой молодежью* : матер. науч. -практич. конф. Пермь. 2006. С. 62–66.
6. Русакова О.Ф. Дискурс глобальной глем-культуры. URL: http://madipi.ru/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=75&Itemid=64
7. Данилин П.В. Гламурный фашизм. *Сборник. Европа*. 2006. 92 с.
8. Долгова Ю.А. Социальный феномен глянцевого журналов в культуре потребления молодежи (на примере Саратовской области) : автореф. дисс. ... к. соц. н. Саратов, 2011. 21 с. URL: <https://www.dissercat.com/content/sotsialnyi-fenomen-glyantsevykh-zhurnalov-v-kulture-potrebleniya-molodezhi>
9. Гандл С. Гламур. : пер. с англ. ; под ред. А. Красникова. Москва : Новое литературное обозрение, 2011. 384 с.
10. Руднева Д.А. Гламур и его презентации в культуре постиндустриального общества на рубеже XX – XXI вв. 2010. URL: <https://www.dissercat.com/content/glamur-i-ego-prezentatsii-v-kulture-postindustrialnogo-obshchestva-na-rubezhe-xx-xxi-vv>
11. Асеева О.А. Культурологический анализ дискурса современной украинской массовой культуры. 2012. URL: http://journals.uspu.ru/attachments/article/186/%D0%A7%D0%B5%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BA%20%D0%B2%20%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%B5%20%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D1%8B_2012_3_%D1%81%D1%82.%206.pdf
12. Хлистунов О.С. Гламур і мода: культурологічна рефлексія. 2021. URL: <http://issues-culture-knukim.pp.ua/article/view/236003>

13. Virginia Postrel. *The Power of Glamour: Longing and the Art of Visual Persuasion* NY, 2013. 148 p.
14. Пострел В. Выступление об истинном значении и силе гламура. 2004. URL: https://www.ted.com/talks/virginia_postrel_on_glamour?language=ru
15. Сонтаг С. О фотографии. 2013. URL: <https://www.rulit.me/books/o-fotografii-read-280021-1.html>
16. Будяк В.В. Современный гламур и его проявление в фотографии. GISAP. *Culturology, sports and art history*. 2014. № 4. С. 26–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gcsah_2014_4_9
17. Яромчук В.В. Синтез мистецтв мультимедіа в контексті сучасних практик культури ; автореф. дис. ... канд. культурології. 2012. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/35132/100300802.pdf?sequence=1>
18. Стил В., Парк Д. Готика. Мрачный гламур. Москва : Новое литературное обозрение, 2011. 192 с.
19. Свендсен Л. Философия моды : пер. с норв. А. Шипунова. Москва : Прогресс-Традиция, 2007. 107 с.
20. Крилова С.А. Краса людини в життєвих практиках культури : монографія. Київ : КНТ, 2020. 563 с.
21. Юхимик Ю. Гламур: симулятивна сутність феномену. *Гілея: науковий вісник*. 2013. Вип. 72. С. 130–132.
22. Осиновская И. Поэтика моды. Москва : Новое литературное обозрение, 2016. 144 с.
23. Вайнштейн О. Денди: Мода, литература, стиль жизни. Москва : Новое литературное обозрение, 2012. 640 с.
24. Glamour. Collins English Dictionary. Harper Collins Publishers. 2019. URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/glamour>
25. Glamour. Cambridge Dictionary. Cambridge University Press. 2019. URL: <https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/glamour>
26. Липовецкий Ж. Империя эфемерного. Мода и ее судьба в современном обществе. Москва : Новое литературное обозрение, 2012. 336 с.

THE GLAMOR: FROM THE FASHION MARGINAL TO FASHION SPACE BORDER

Tatiana Kozintseva, Liudmyla Haenggi

Sumy State University,

Faculty of Foreign Philology and Social Communications,

Department of Psychology, Political Science and Socio-Cultural Technologies

Rymskogo-Korsakova str. 2, 40007, Sumy, Ukraine

The article is focused to fulfill a few multi-vector tasks, which can do more holistic vision, both in understanding of glamor in the phenomenal and metaphysical meanings, and in the glamor bringing from the marginal space into the socially significant space. These tasks are conditioned by a few reasons. There is fashion totality and it moves from the social space into the physical space, that fashion instigates to power intentions realize and these spaces occupy; the wrong fixation of fashion as an empty form without any meanings, that opens unlimited opportunities for the interpretation and claims possession of the transcendent. Glamor is a feature and border for intention realization, that simultaneously is as a fashion border space or as a limitation of it, and on the other hand as a vanguard of changes which would be held. Analyzing the literature on this topic, we identified problems, which glamor researchers have (the

time of its occurrence, environment of occurrence, definitions and approaches to solving them). This is a non-random list of problems, because in our guess it reflects glamor status as a clear pattern of the world's sensory perception, which has transcendent character and is based on the complaint of traditional and private to possess transcendent and public. That proof can be reconsideration of glamor not as a stand-alone object, but as a characteristic of many objects, particularly the claims for virtual space glamorization. In this process, realizing the attempts to seize the irrational, fixation of the permanent status of novelty is simulated, which looks strongly in the post-secular world. The glamor does not have a past and future. It is «just now», only the present, which is always in a state of realization. In this way, glamor is not a part of modern fashion, the limitation form of the fashion space. Born in the bosom of fashion, the glamor opposes not only the mundane and private but also the canonized fashion, which subject of external fashion regulator, at the same time based on the power of existing metanarratives, however, provoking the creation of new ones, which found the meanings reflection of as «an anti-fashion».

Key words: glamor, fashion, fashion space, social space, transcendental.

УДК 130.2:7.038.6

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.39.8>

ПОСТФРОЙДИСТСЬКА КОНЦЕПЦІЯ КУЛЬТУРИ В КОНТЕКСТІ «НОВОЇ» ТЕОРІЇ СУБ'ЄКТИВНОСТІ ЖАКА ЛАКАНА

Ігор Печеранський

*Київський національний університет культури і мистецтв,
кафедра філософії та педагогіки
вул. С. Коновальця, 36, 01601, м. Київ, Україна*

У статті розкрито зв'язок між структурно-семіотичною теорією суб'єкта та вченням про культуру в рамках лінгвістичного психоаналізу Жака Лакана як впливового напряму семіотично орієнтованої культурфілософії у ХХ столітті. Актуалізація лаканівської культурфілософії зумовлена як загальною потребою в розумінні сучасної соціокультурної ситуації та пов'язаних з нею викликів, так і необхідністю розроблення навчальних курсів з методологічних проблем вивчення культури та імплементацію їх в освітній процес української вищої школи.

Одним із вагомих аспектів «постфройдизму» Жака Лакана є створення в результаті лінгвістичного переосмислення психоаналізу структурно-семіотичної теорії суб'єкта, звільненої від догм трансценденталізму та ілюзій стосовно можливості абсолютного знання поза полем суб'єктивності. Лаканівський суб'єкт – по-перше, несубстанціальний суб'єкт, який розкривається лише через ідентифікацію/конкуренцію з іншими та входження в символічний порядок (Великий Інший), а, по-друге, децентрований суб'єкт або «суб'єкт розриву», коли Его є лише феноменальним рівнем глибинного позасвідомого бажання, що втілюється в мові. І підтримується цей розрив насильно через синтез та центрування з його здатністю до розрядки, компенсації та доповнення. Важливо, що сам цей суб'єкт не є до кінця чимось цілком суб'єктивним, швидше «об'єктом всередині суб'єкта» за рахунок «третього порядку Буття», тобто мовної реальності.

Обґрунтовано тезу, що культура, згідно з Лаканом, – результат дебіологізації та символізації бажання, закріплення дискретності через відтермінування задоволення або ж локалізація суб'єктом себе в розриві «між-існування», що породжує «простір нестачі» або «нестачу-до-буття». Вона є репрезентацією «\$» у межах Символічного і є наслідком травматичного розриву людини з природою як континуальністю задоволення. Лаканівський позасвідомий суб'єкт детермінований «десеміотизованою» мовою, що перетворює його на «агента символічного порядку» і «атрибут» культури.

Ключові слова: Жак Лакан, структурний психоаналіз, «постфройдизм», культурфілософія, культура, структурно-семіотична теорія суб'єкта, означник, порожнеча.

Актуальність проблеми полягає в необхідності розгляду та залученні методологічного потенціалу основних філософсько-культурологічних напрямів (еволюціонізм, марксизм, біхевіоризм, психоаналіз, постструктуралізм та ін.) до аналізу та розуміння сучасної соціокультурної ситуації, враховуючи ті ключові виклики, що ми маємо станом на початок ХХІ століття. Передусім ідеться про гуманітарні виклики новітнього часу, коли сучасне суспільство все більше зіштовхується з необхідністю переосмислення наявних стратегій та конвенцій у світлі еволюції соціокультурних відносин, конфліктів і людської свідомості. У цьому ключі окремої ваги та евристичного потенціалу набуває «семіотичний поворот» у гуманітаристиці та у зв'язку з ним семіотичний підхід до дослідження культури як епістемологічна настанова і специфічний ракурс розгляду людини, культури і суспільства, що має справу з особливим виміром існування об'єктів соціогуманітарного знання.

Сучасний світ довів, що наявні структури суб'єктивності та соціальної взаємодії, які тривалий час ефективно функціонували на інституційному та ідеологічному рівнях, утратили свою силу, авторитет і в окремих випадках навіть легітимність (ситуація з російсько-українською війною та реакція цивілізованого світу на неї – яскравий тому приклад), що доводить нагальна потреба перегляду засад міжнародної гуманітарної політики і права. У цьому ключі перспективним напрямом дослідження залишається семіотична культурфільософія в її контурах між структуралізмом і постструктуралізмом, особливо «семіотика бажання» одного з найскладніших філософів минулого століття Жака Лакана (1901–1981).

Оскільки нас цікавить рецепція лаканівських культурфільософських ідей у полі української гуманітаристики та культурології зокрема, враховуючи не лише вищеозначені виклики, але й необхідність розроблення навчальних курсів з методологічних проблем вивчення культури та їх імплементацію в освітній процес у вищій школі, то хотілося би відзначити, що в українському гуманітарному просторі праці Лакана й досі маловідомі та вивчені (значною мірою через те, що відсутні переклади основних його творів українською мовою). На відміну від західноєвропейського наукового дискурсу, в межах якого концептуалізація ідей відомого представника структурного психоаналізу досі триває, в Україні лише починають відкривати та вивчати творчість цього мислителя. Серед нечисельних спроб у цьому напрямі варто відзначити праці М. Симчича [16], О. Кирилової [6–8], О. Сухіної [17], М. Дем'янюк [3], К. Борисової-Железної [2], Є. Неліна [13], Є. Більченко [1] та ін. Також потрібно відзначити появу перекладів робіт зарубіжних дослідників про Лакана і його психоаналітичну концепцію в Україні [5; 15].

Мета статті – розкрити зв'язок між структурно-семіотичною теорією суб'єкта та вченням про культуру в рамках лінгвістичного психоаналізу Жака Лакана як впливового напрямку семіотично орієнтованої культурфільософії у ХХ столітті.

Перш ніж звернутися безпосередньо до окресленої на прикладі мети статті реконструкції, потрібно зробити низку важливих зауваг. По-перше, хотілося би погодитися з В. Мазіним у тому, що французький дослідник викликає не лише захоплення в оточуючих і тих, хто цікавиться його творчістю, але й ненависть, зокрема, і через алогічність та беззмістовність багатьох його ідей, які не мають однозначного тлумачення. Отже, ні про яку систему і чіткість дефініцій у нього не йдеться, зокрема й у частині культурфільософських рефлексій, а тому кожен, хто звертається до аналізу робіт мислителя, має справу з динамічною взаємодією різних теорій, термінологічне наповнення яких передусім залежить від позиції інтерпретатора [12]. По-друге, його культурфільософія не є цілісною концепцією, а більше набором ідей у межах постструктуралістського критицизму і розробленої ним структурно-лінгвістичної версії психоаналізу, котра є спробою звільнення фройдизму від натуралістичного змісту (дебіологізація та гуманітаризація). Так виник «постфройдизм» Лакана як результат відмежування психоаналізу від клінічної практики та руху в бік «чистої» філософії. У процесі цього руху помалу окреслювалися контури лаканівської теорії суб'єктності, як, власне, і його культурфільософські рефлексії.

А все почалося з виступу «Функція і поле мовлення і мови у психоаналізі» на Римському конгресі у 1953 р., в якому Лакан сформулював дві програмні ідеї – позасвідоме структуроване як мова та воно постає як дискурс Іншого. Важливо зрозуміти логіку становлення цих засадничих положень, а саме впродовж 1930–1940-х рр. французький учений досліджував проблеми нарцисизму й уявних ідентифікацій та, як наслідок, розробив концепцію «стадії дзеркала», суть якої полягала в тому, що Его є джерелом самовідчуження й «кілюзорним розумінням», воно прагне постійного заміщення втраченого об'єкта бажання, що укорінене у сфері позасвідомого, а тому не може бути центром свідомості та

ототожнюватись із суб'єктом [11, с. 27]. Далі на основі постструктуралістської інтерпретації та доповнення фрейдівської структури психіки Лакан формулює власну топіку, яка передбачає три реєстри психіки – Уявне (формування Его через ідентифікацією з Іншим як відчуження), Символічне (представлене соціальним контекстом чи «культурним порядком» у розумінні К. Леві-Стросса, порядком, опосередкованим мовою) та Реальне (те, що не підвладне символізації, на кшталт фрейдівського Id).

І так ми поступово підходимо до розуміння суті культурфілософського підходу Лакана, коли він описує відносини між суб'єктом та Реальним як Іншим, де існує як Інший, іншими словами зникає як суб'єкт рефлексивної свідомості та агент висловлювання і з'являється як носій останнього, як суб'єкт бажання. «Моя суб'єктивність може бути означена лише через те, що є нередукованим не-я... У мові я займаю місце, що визначає мою унікальність відносно всіх інших, тоді як поза мовою моя унікальність взагалі не може бути артикульована» [19, с. 67]. Саме в такий спосіб французький філософ виводить бажання в семіотичний простір та на протипагу декартівському принципу *cogito* постулює лінгвістичну свідомість, що ніколи не тотожна самій собі та існує як мережа знакових відносин, спричинених ефектами зовнішнього світу, такого собі «позасвідомого суб'єкта», що є джерелом дискурсивних та культурних практик.

Незважаючи на це, Ж. Лакан використовує методологічний потенціал картезіанського принципу сумніву, щоб піддати критиці субстанційну єдність суб'єкта й розкрити символічну структуру позасвідомого, яка передує будь-якому суб'єктові та постає визначником його культурної ідентичності. А все тому, що позасвідоме завдяки мові, по-перше, вписане в культурний контекст, а, по-друге, втілюється в нескінченній кількості значень і метафоричних варіацій, забезпечуючи автономію означника по відношенню до означуваного (суттєва відмінність від підходу Ф. де Соссюра). Протест проти свідомого Его, яке постає як інструмент синтезу, Лакан виражає як на прикладі обгрунтування синхронії означника та уподібнення мовних процесів психічним процесам зміщення і згущення, щоб уникнути контроль із боку свідомості, так і через відмову від фрейдівської біологічної об'єктивності на користь структурної об'єктивності.

І ця відмова прямо пов'язана з лаканівською реінтерпретацією Фрейда, внаслідок якої метафізична стихія бажання втілюється в слові, яке формує безперервний символічний лад, котрий заміщує предметну реальність і укорінює в собі суб'єктивність. У такий спосіб фрейдівське Его перетворюється, як вірно зазначила О. Кирилова, не лише на суб'єкт означника, суб'єкт бажання, суб'єкт мовлення чи суб'єкт нестачі, але й на суб'єкт розриву, що перебуває під владою бажання, агресії та нарцисизму. У цьому суть так званої «лаканівської алгебри», в основі якої знаходиться знак «\$» – *sujet barré* або суб'єкт, перекреслений мовою як порядком Іншого, що символізує його самонегатію і самозаперечення, розрив між собою та своїм ідеальним «Я». Саме завдяки цьому «розриву» суб'єкт несвідомо локалізується та спростовується системою означників. Серед іншого, проявом цього внутрішнього розриву є структурна алієнація середовища або «відшарування», коли «ми спостерігаємо розрив не лише в структурі, а й в акті, який є безсумнівно травматичним. Одного разу розщеплений суб'єкт може бути розщепленим вдруге, втретє <...> у шизоаналізі Ж. Дельоза ця континуальність відтворення розриву називається: «рвати індивідуальну карту суб'єкта» [8, с. 39].

Лише суб'єкт на перетині різних знакових форм, у гущі сублімацій та відчужень, що постає як «агент символічного порядку» і нескінченна нестача та боротьба за цілісність, якою рухає бажання в якості десуб'єктивованої енергії ствердження, набуває культурного статусу. «У Ж. Лакана суб'єкт перестає бути субстанційною цілісністю, він є «ніщо»,

«порожнеча», заповнена змістом символічного, а тому являє собою своєрідний «атрибут» культури, за допомогою якого вона себе оприявнює» [17, с. 58].

З огляду на це постфрейдистська концепція культури французького вченого ґрунтується на ідеї тотальності порядку символічного як «ланцюга означників». Саме символічне виявляє позасвідоме як сукупність впливів із боку мови, під дією яких перебуває суб'єкт, конститутований означниками [10, с. 136]. Позасвідомий суб'єкт, який втратив субстанційну єдність, проявляє онтологічну активність через сукупність відносин всередині семіозису, який передує суб'єкту та уможливує його соціокультурне позиціонування. Як бачимо, лаканівське позасвідоме детерміноване силовим полем і структурними особливостями мови, що знаходяться в основі всіх проявів людського духу та культури (релігія, міф, мистецтво).

Таким чином, у фокусі уваги Ж. Лакана опиняється структуралістська або конститутивна негація, яка є конститутивною в силу того, що формує «ланцюг означників» через опозиції та відмінності, що дає підставу йому говорити про «порожнечу» як джерело всіх можливих опозицій. Справа у тому, що ще до появи власне будь-яких людських стосунків уже існують зв'язки в природі, які уможливають означники, котрі у свою чергу структурують людські стосунки. Йдеться про біологічну континуальність потреби, що закликає до задоволення. Натомість логіка культури дискретна, витоки якої містяться в глибинах бінарних опозицій, коли бажання структурується та словесно відтворюється. На цьому етапі бачимо вихід бажання за межі біологічно-тілесної організації Я та розкриття «порожнечі», коли стверджується незавершеність і дискретність буття, що прирікає Я на постійні пошуки самого себе.

Культура – результат дебіологізації та символізації бажання, закріплення дискретності через відтермінування задоволення або ж локалізація суб'єктом себе в розриві «між-існування», що породжує «нестачу-в-собі» або «нестачу-до-буття» (*manque-à-être*). І підтримується цей розрив, що пояснює особливості культурних механізмів, насильно через синтез і центрування з його здатністю до розрядки, компенсації і доповнення.

Виходить, що культура виникає внаслідок фундаментального дисбалансу і травматичного розриву людини з природою як континуальністю задоволення. Йдеться про «закон останньої структури», що стосується регістру Реального, коли реальність спрямовується до сингулярності як власної межі, не досягаючи її. За твердженням Ж. Лакана, з нею ж і узгоджується людське існування [11, с. 28–30]. Природа травми, що є однією з модальностей Реального, – у сукупності точок екстремуму як досвіді радикальних порушень, у зіткненні з цим Реальним у його «жахливій неартикульованості» через його недоступність і непідвладність раціоналізації та символізації. У тому й небезпека, що Реальне як світ об'єктів і несимволічного досвіду саме по собі не володіє онтологічною стійкістю, це порожнеча в статусі об'єкта бажання, проте яка спричиняє зміни, що породжують «простір нестачі», навколо якого структурується символічний порядок та формується «ланцюг означників» [14, с. 43].

Якщо в Уявному суб'єктивність постає ілюзією, що утворюється на основі ідентифікації з Еґо як проникаючим всередину суб'єкта чужорідним об'єктом, а в Символічному суб'єкті перекреслений (\$) та підмінений означниками, котрі репрезентують його в просторі мови та культури, та безособовій логіці яких він підпорядковується, то лише в Реальному «суб'єкт <...> і здобуває безпосередньо суб'єктивний вимір, але проявляється це лише в його вислизанні з-під визначеностей, якими він схоплюється в уявному й символічному регістрах» [18, с. 21]. Співвідношення між цими формами за допомогою метафори шахів розкриває С. Жижек: Уявне – те, як конкретно виглядають фігури та як вони називаються,

Символічне – правила, за якими дані фігури рухаються на дошці, і, нарешті, Реальне – непередбачувані обставини, пов'язані з гравцями (інтелект, підготовка, втома тощо), які здатні порушити нормальний хід гри [5].

Важливо зауважити про певну еволюцію поглядів Ж. Лакана на концепцію Реального і травми [4, с. 74, 163–164]. Якщо у 1950-х рр. він трактує Реальне як досимволічну дійсність, а травму як уявну сутність, що ще не зазнала остаточної символізації, то вже у 1970-х рр. він відокремлює Реальне від Символічного та Уявного, дає зрозуміти, що вони онтологічно несумісні. Реальне як сукупність травм відкидає ключові означники культури, бо це порожнеча, а будь-яка травма описується ним як непрозоре ядро культури, що протистоїть символізації, проте необхідне через свій витіснений характер.

Підсумовуючи вищевикладене, необхідно відзначити, що одним із вагомих аспектів «постфройдизму» Жака Лакана постає віра в необхідність і можливість побудови «нової» науки про суб'єкта, звільненої від догм трансценденталізму та ілюзій відносно можливості абсолютного знання поза полем суб'єктивності. У результаті лінгвістичного переосмислення теорії психоаналізу вчений розробляє структурно-семіотичну теорію суб'єкта, де він позбавлений субстанційності, а його сутність або, скоріше, її видимість розкривається лише через ідентифікацію/конкуренцію з іншими та входження в символічний порядок (Великий Інший). Лаканівський суб'єкт – децентрований суб'єкт (\$) або «суб'єкт розриву», котрий перебуває під владою бажання як десуб'єктивованої енергії ствердження, а тому Его є всього лише видимою його частиною (феноменальний рівень), за якою приховується вражаюча несвідома частина. Водночас сам цей суб'єкт не є до кінця чимось цілком суб'єктивним, скоріше, «об'єктом всередині суб'єкта», не в останню чергу за рахунок «третього порядку Буття», тобто мовної реальності.

У свою чергу культура, згідно з Лаканом, – результат дебіологізації та символізації бажання, закріплення дискретності через відтермінування задоволення або ж локалізація суб'єктом себе в розриві «між-існування», що породжує «простір нестачі» або «нестачудо-буття». Вона є репрезентацією «\$» у межах Символічного і виникає внаслідок дисбалансу і травматичного розриву людини з природою як континуальністю задоволення. Тому лаканівський позасвідомий суб'єкт детермінований силовим полем і структурними особливостями мови, що перетворює його на «агента символічного порядку» і «атрибут» культури.

Незважаючи на низку недоліків структурного психоаналізу французького філософа (редукція соціальних інтеракцій до семіозису, соціальної символіки до мовної; абсолютизація ролі означника в структурі знаку; двозначне та нечітке трактування символічного регістру; ігнорування динаміки соціально-культурних структур через елімінацію антропологічної проблематики та ін.), його підхід радикально вплинув на онтологічні й епістемологічні концепції постмодернізму, «нову термінологію» сучасної філософії і використовується сьогодні багатьма дослідниками як методологічний інструментарій для аналізу культури та гуманітарної сфери загалом.

Список використаної літератури

1. Більченко Є. Суб'єкт. Символічне. Розрив : монографія. Київ : Ін-т культурології НАМ України, 2020. 304 с.
2. Борисова-Железна К.О. Культура і особистість у психоаналітичному дискурсі теорії Жака Лакана. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2016. Вип. 1–2 (149–150). С. 83–91.
3. Дем'янюк М.Б. Лаканівська топика: інтерпретація і дискурсивна практика. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2015. Вип. 7. С. 45–48.

4. Жижек С. Возвышенный объект идеологии / пер. с англ. В. Софронов. Москва : Художественный журнал, 1999. 234 с.
5. Жижек С. Як читати Лакана / пер. з англ. П. Шведа. Київ : Komubook, 2019. 168 с.
6. Кирилова О. Лаканівська істина в танатологічних вимірах. *Культурологічна думка*. 2013. № 3. С. 68–72.
7. Кирилова О.О. Знання, істина, смисл за Жаком Лаканом: освітні виміри. *Мастеріум: Культурологія* : збірник наукових статей. Національний університет «Києво-Могилянська Академія». 2013. Вип. 52. С. 20–25.
8. Кирилова О.О. Жіночий суб'єкт як «суб'єкт подвійного розриву» у філософсько-культурологічному психоаналізі Жака Лакана. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Сер. 07 : «Релігієзнавство. Культурологія. Філософія»*. 2019. Вип. 41 (54). С. 38–44.
9. Лакан Ж. Инстанция буквы в бессознательном, или судьба разума после Фрейда. *Консультативная психология и психотерапия*. 1996. Т. 4. № 1. С. 25–58.
10. Лакан Ж. Четыре основные понятия психоанализа. Семинары: Книга XI. 1964 / пер. с фр. А. Черноглазова. Москва : Изд-во Гнозис, Изд-во Логос, 2004. 304 с.
11. Лакан Ж. Этика психоанализа. Семинары: Книга VII (1959-60). Москва : Логос, 2008. 416 с.
12. Мазин В. Введение в Лакана. Нежин : ООО «Издательство «Аспект-Поліграф», 2010. 212 с.
13. Нелін Є. Концепція дискурсів і лінгвістичний психоаналіз Ж. Лакана. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2020. Vol. VIII (95). P. 84–87.
14. Петров Д.Б. Культура, наука і релігія в структурному психоаналізі Жака Лакана. *Известия Саратовского университета. Серия : «Философия. Психология. Педагогика»*. 2009. Т. 9. Вып. 1. С. 40–44.
15. Рудінеско Е., Бадью А., Лакан Ж. Сучасність минулого. Діалог / пер. з англ. П. Шведа. Київ : Komubook, 2020. 120 с.
16. Симчич М.В. Візуальна репрезентація психоаналізу: Лакан та/через Далі. *Наукові записки НАУКМА. Серія : «Теорія та історія культури»*. 2006. Т. 49. С. 97–101.
17. Сухіна О. Культурологічної інтенції лаканівської психоаналітичної концепції суб'єкта. *Культура і сучасність*. 2014. № 2. С. 54–59.
18. Узландер Д. Многомерный субъект: верующий в «воображаемом», «символическом» и «реальном» регистрах. *Логос*, 2016. Т. 26 (6). С. 21–56.
19. Sayer D. Incognito Ergo Sum: Language, Memory and the Subject Theory. *Culture and Society*. 2004. Vol. 21. №.6. P. 67–89.

POST-FREUDIANISM CONCEPTION OF JACQUES LACAN CULTURE IN THE CONTEXT OF “NEW” THEORY OF SUBJECTIVITY

Igor Pecheranskyi

*Kyiv National University of Culture and Arts,
Department of Philosophy and Pedagogy
E. Konovalets Str., 36, 01601, Kyiv, Ukraine*

In the article the connection between the structural-semiotic theory of a subject and doctrine about culture in the frames of linguistic psychoanalysis of Jacques Lacan as the influential direction of semiotic – oriented culturalphilosophy in XX century is opened. The actualization of Lacan culturalphilosophy is due to the urgent need in understanding the modern socio-cultural situation and related challenges, and also the necessity of developing the studying courses in culture methodical problems learning and implementation

them into the educational process in the Ukrainian higher school. One of the important aspects of Jacques Lacan's "post-Freudianism" is the creation in the result of linguistic rethinking of the structural-semiotic theory of subject psychoanalysis, freed from the dogmas of transcendentalism and illusions about the possibility of absolute knowledge outside the field of subjectivity. Lacan's subject is, firstly, a non-substantial subject who is opened only through the identification/competition with others and entrance into the symbolic order (Big Other), and, secondly, a decentralized subject or a "subject of rupture" when EGO is a phenomena level of deep subconscious desire which is embodied in language. And supporting this rupture forcibly through the synthesis and centering with its ability to discharge, compensation, and addition. It is important that this very subject is not till the end absolutely subjective, rather, it is the "object inside subject" at the expense of "the third level of Entity", otherwise, language reality.

The thesis is substantiated that the culture according to Lacan is the result of debiologization and symbolizing desire consolidation of discreteness through the postponement of pleasure, or subject localization themselves in rupture "between existence" which births "space of shortage" or "shortage-to-existence". It is a representation of "\$" in measures of Symbolic and is a consequence of traumatic rupture between human being and nature as a continual pleasure. Lacan's unconscious subject is determined by "de-semiotic" language which transforms him into "agent of symbolic order" and "attribute" of culture.

Key words: Jacques Lacan, structural psychoanalysis, "post-Freudianism", culturalphilosophy, culture, the structural-semiotic theory of a subject, signifier, shortage.

УДК 82.0.09.133

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.39.9>

СИСТЕМА ОБРАЗІВ У ТВОРІ ВІКТОРА ГЮГО «СОБОР ПАРИЗЬКОЇ БОГОМАТЕРІ»

Ганна Поліна, Світлана Щербак

*Український гуманітарний інститут,
гуманітарний факультет, кафедра романо-германської філології
вул. Інститутська, 14, 08293, м. Буча, Київська область, Україна*

Анастасія Овчатова

*Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова,
інженерно-педагогічний факультет, кафедра освіти дорослих
вул. Пирогова, 9, 02000, м. Київ, Україна*

У статті представлено аналіз роману Віктора Гюго «Собор Паризької Богоматері» та системи образів героїв у цьому творі. На думку авторів статті, боротьба між добром та злом відбувається постійно, що гарно показано на прикладі персонажів цього роману. Проаналізовано контраст того, що бачать оточуючі, й того, якою людиною є насправді: красива зовнішність, світський статус і водночас легковажність капітана Феба де Шатопера; блискуча освіта, престижна посада – нищість, жорстокість архidiaкона Клода Фролло; потворна зовнішність – щирість, вірне кохання Квазимодо. Також досліджено, що характери героїв є не лише наслідком опису індивідуальних особливостей, а і наслідком приналежності персонажу до тієї чи іншої епохи (Середньовіччя – Клод Фролло, Феб де Шатопер чи Ренесансу – Квазимодо, П'єр Гренуар); персонажі часто виступають як люди-ідеї, інколи однобічні, проте це дозволяє автору-романтику краще передавати свої погляди на історію та суспільство, людські відносини. Встановлено, що добро не завжди може виправити зло в душі: любов до юної дівчини не робить архidiaкона кращим, його пристрасть губить її; також шире почуття Есмеральди до капітана Феба не зробило його меншим егоїстом. Досліджено особливості розкриття характерів, історії життя героїв роману та виявлено, що Віктор Гюго застосовує різні способи для цього: образи ключових персонажів, таких як Есмеральда і Квазимодо, розкриваються поступово, протягом усього роману, водночас образи героїв, що важливі на даний момент, проте не грають вагомої ролі в усьому романі, описуються дуже детально (Жак Копеноль). Ключові наукові здобутки полягають в аналізі протиріччя між прекрасним та потворним на основі персонажів роману Віктора Гюго «Собор Паризької Богоматері» та доведенні, що цей контраст оточує суспільство повсякчас.

Ключові слова: Віктор Гюго «Собор Паризької Богоматері», образ, твори, роман, символи, персонаж, розкриття характерів.

Аналіз наукових джерел. Дослідженням теми образів у романі Віктора Гюго «Собор Паризької Богоматері» займалось багато іноземних та чимало вітчизняних учених. Наприклад, дослідник Наталя Козел у своїй праці зазначила, що «реальне життя зіткане з контрастів», протиріч, тому, щоб відобразити правдиве життя, письменник має «виявляти їх у навколишньому і відобразити» в характерах своїх героїв [8]. У свою чергу Євгеній Столярчук підкреслює, що в даному романі велика увага приділяється історичному контексту, процесу розвитку суспільства та держави [6]. І символом цього розвитку є Собор, що є «не стільки витвором окремої особистості, скільки цілого народу»; долі героїв переплетені із Собором [7]. Ось чому розв'язка відбувається саме тут: народ штурмує Собор, а Квазимодо його захищає; іронія в тому, що обидві сторони прагнуть захистити Есмеральду, як зазначає

Жанна Курдіна [5]. Наталія Козел вважає, що Есмеральда уособлює собою красу, все добре, талановите, а образ Квазімодо – потворний, і його потворність різко контрастує з красою Есмеральди; проте «його потворність ще більше контрастує з його внутрішньою красою, яка проявляється у відданості в коханні до Есмеральди» [16]. Отже, аналіз наукової літератури за темою «Образи в романі Віктора Гюго «Собор Паризької Богоматері» показав, що ця тема недостатньо досліджена у працях вітчизняних авторів, тому потребує глибшого опрацювання. Тому метою статті є аналіз боротьби добра і зла, вплив зовнішньої та внутрішньої краси на прикладі героїв роману Віктора Гюго «Собор Паризької Богоматері».

Основні результати дослідження. Аналізом характерів героїв роману Віктора Гюго «Собор Паризької Богоматері» займалося багато іноземних та чимало вітчизняних учених. Іноземні дослідники вважають, що сюжет розгортається навколо любовного «многотуника: троє чоловіків (архидиякон собору Клод Фролло, дзвонар Квазімодо та поет П'єр Гренуар) добиваються прихильності однієї жінки – циганки Есмеральди, а та у свою чергу закохана в красеня-офіцера. Відзначається, що кожен із чоловіків займає певне місце в середньовічній ієрархії соціуму та є представником тої чи іншої епохи. Клод Фролло і Феб де Шатопер – апологети цінностей Середньовіччя. Перший символізує аскетичну мораль Середньовіччя, а другий – світську мораль. На противагу їм Квазімодо і П'єр Гренуар ототожнюються з ідеалами епохи Ренесансу: Квазімодо – із властивим потягом до краси і творчості, а П'єр Гренуар – зі свободою духу [1].

Хочемо зазначити, що Віктор Гюго – представник романтизму, тому його роман «Собор Паризької Богоматері» має чимало атрибутів цього жанру. Наприклад, незвичайні персонажі, з якими трапляються незвичайні події, випадкові зіткнення, прекрасне та потворне описується поруч, кохання і ненависть. Присутні накалювання пристрастей, неординарність ситуацій, чітке розмежування добра і зла. Часто персонажі роману виступають як люди-ідеї, нестримні в досягненні своїх цілей. Однак саме такі герої за допомогою сюжету дозволяють автору-романтику показати свої погляди на історію та суспільство, розкривають його погляд на суспільні та міжособистісні відносини. Автор намагається не упустити жодної деталі, коли описує персонажів, приховані та очевидні мотиви їхніх учинків та дій. Водночас усі персонажі чітко розмежовані за соціальним статусом, і їхні дії, на думку автора, характерні для людей певної соціальної групи: нарцисичне самолюбівання аристократа Феба де Шатопера, демонічний аскетизм архидиякона Клода Фролло [3].

Необхідно зазначити, що автор приділяє значну увагу іменам своїх героїв. Наприклад, іменами важливих персонажів називаються цілі розділи книги: «П'єр Гренуар» – 2 розділ, «Метр Жак Копеноль» – 4 розділ, «Квазімодо», «Есмеральда» – 5 та 6. При цьому в розділах, присвячених важливим персонажам на цей момент – П'єру Гренуару, Жакові Копенюлю, проте не дуже важливим у контексті всього роману, вказано майже все: повноцінно описується їхня зовнішність, характери, біографії. Водночас образ важливих персонажів розкривається поступово, протягом усього роману. Тобто ключові герої, такі як Квазімодо, Есмеральда, як справжні романтичні персонажі мають розкриватись поступово, залишаючи елемент інтриги. Крок за кроком, разом із розвитком сюжету відкриваються нові грані характеру героїв, про які читач раніше навіть не здогадувався.

Наприклад, персонаж Есмеральди з'являється лише в шостому розділі, й читач разом із Гренуаром задається питанням: хто ж ця прекрасна незнайомка? Автор малює чарівний жіночий образ, проте тільки образ, оскільки ім'я дівчини на цей момент невідоме. Очевидно, що Віктор Гюго ставить собі за мету передовсім вразити уяву читача неземною красою, закохати в цей чарівний образ. Погляд назовпу прикутий до дівчини, і ось раптом «мираж рассеивается»: одна з кіс дівчини розпелася і видала в ній просто циганку [10].

Ім'я Есмеральди в перекладі означає смарагд (дорогоцінний камінь), настільки ж яскравий, як і вона сама. Водночас дівчина нерозривно зв'язана з простими, звичайними людьми. Гюго застосовує романтичний контраст: наділяє свою героїню неземною красою і водночас селить серед низів суспільства. Але, незважаючи на життя серед шахраїв, злодіїв і вбивць, закони жорстокого життя не впливають на її чистоту. Вона залишається чистою, як небо [9, с. 252]. В Есмеральді, головній героїні роману, поєднується краса зовнішня і внутрішня. Дівчина уособлює найкращі жіночі риси. Вона обдарована прекрасною зовнішністю та чудовим голосом, в якому звучить її ніжна і пристрасна душа. Її кохання до молодого капітана Феба де Шатопера розкриває прагнення і здатність молоді дівочої душі до сильних почуттів. І водночас краса Есмеральди різко контрастує з потворністю Квазімодо. Біля нього вона здається по-особливому привабливою, що ми бачимо в сцені біля ганебного стовпа, коли дівчина дає напитись горбуну.

На початку Квазімодо не викликає ніяких позитивних емоцій. Скоріше, після розгорнутого опису його зовнішніх вад – лише огиду. У найкращому випадку в сердобольних читачів може викликати жалість: «Громадная голова, поросшая рыжей щетиной, четырехгранный нос, подковообразный рот, крохотный левый глаз» [4, с. 56].

Парадоксальне поєднання духовної сили з потворною зовнішністю перетворює Квазімодо в романтичного героя, героя виняткового. У цій страхітливій фігурі письменник бачить щось піднесене і героїчне: «...какое-то грозное выражение силы, проворства и отваги» [4]. Юна танцівниця – втілення легкості й вишуканості, а горбатий дзвонар – уособлення сили, гідної поваги. Якщо до появи Есмеральди Квазімодо наче був одним із химерних кам'яних чудовиськ собору Паризької Богоматері, напівлюдиною, то, вперше полюбив, пізнавши це високе почуття, він стає Людиною. Горбань уособлює страшну силу, велике і самовіддане у своєму почутті [6].

Та наскільки б зовні не був некрасивим Квазімодо, красу його душі, що проявляється в його вірній любові, неможливо не помітити. Кульмінаційним моментом у розкритті справжньої величі його душі стає сцена викрадення Есмеральди, якій винесено смертний вирок. Сила його почуттів, вірність ще раз відкриваються в кінці роману, коли після страти юної дівчини Квазімодо приходить, щоб померти біля своєї коханої. Отже, чесноти характеру можна побачити не одразу; натомість складні життєві випробування розкривають внутрішню красу.

Кохання до Есмеральди по-різному впливає на героїв. Злого на цілий світ, горбатого, некрасивого Квазімодо любов перероджує в Людину, пробуджує в ньому все добре, світле; водночас в архідияконів любовна пристрасть, навпаки, пробуджує звіра. Така різниця, звісно, є наслідком різних, індивідуальних характерів героїв, але це є і вираженням конфлікту епох. Отже, характери, ставлення до життя головних героїв тісно пов'язане як з їхніми індивідуальними особливостями, так і з історичним контекстом [3].

Дослідники вважають, що обставини життя можуть змінюватися, але людські характери, проблеми залишаються незмінними. Історично склалось, що люди ставляться більш прихильно до тих, хто має привабливу зовнішність. Проте оболонка, яку ми бачимо, може виявитися оманливою. Незважаючи на зовнішню потворність, Квазімодо мав вірне серце й щирі почуття. Він був готовий на справжні вчинки заради свого кохання; він як міг оберегав Есмеральду. На протигагу йому архідиякон зробив усе, щоб юну дівчину втрачили. Світський джентльмен Феб де Шатопер, в якого була закохана Есмеральда, зовні був дуже привабливим, проте він нічого не зробив, щоб визволити дівчину, коли вона потребувала допомоги. Отже, краса, зовнішня оболонка – ненадійне джерело для отримання інформації про людину, адже за зовнішнім виглядом не можна судити про характер особистості.

Образи героїв роману постають перед нами як контраст зовнішнього та внутрішнього. Красива зовнішність, світський статус – легковажність капітана Феба де Шатопера, блискуча освіта, престижна посада – нищість, жорстокість архідиякона Клода Фролло, потворна зовнішність – щирість, вірне кохання Квазимодо [14]. Проте в сучасному житті контрастів ще більше.

Традиційно Париж вважається дуже красивим, романтичним містом, містом закоханих. Це місто протягом сторічч вважалось взірцем бездоганної моди та стилю. Мільйони туристів щорічно приїжджають до «Міста світла», щоб побачити знамениту Ейфелеву вежу, Лувр, Собор Паризької Богоматері. Чимало романтичних фільмів знято тут. Проте за даними молодіжного журналу «П'ять кутів», Париж виглядає не так, як це часто показується в кіноіндустрії. Швейцарська компанія IQAir, що займається дослідженням рівня забрудненості повітря та шукає шляхи вирішення даної проблеми, виявила, що Париж є третім містом серед найбільш забруднених міст Франції [15]. До того ж часто місцеві жителі не викидають іграшки, меблі, а просто залишають їх на вулиці, щоб ними могли користуватись бажаючі. Ці нагромадження сягають небувалих розмірів, і околиці завалені коробками з речами, стільцями і меблями, які комусь жалко викинути на смітник [12]. Хоча в історичному центрі міста влада підтримує чистоту, проте на околицях і навіть у звичайних спальних районах доволі високий рівень забруднення. Це пов'язано з тим, що в Парижі проживає близько двох мільйонів людей, тому важко буде обійтись без сміття. Проблема різного сміття, викинутого в неналежному місці, є актуальною для Парижу [11].

Найбільшим контрастом є так зване «місто мертвих». Під чудовими, відомими місцями міста знаходяться Паризькі катакомби. Їх протяжність близько 300 кілометрів. Спочатку це були шахти, і їхнє призначення було у видобуванні корисних копалин, проте пізніше, через різні обставини за рішенням парламенту Парижу в тунелях відбулися перепоховання. Також після варфоломівської ночі жертви були знесені сюди і просто залишені. Приблизно 6 млн людей поховані тут [13].

Отже, в результаті ми встановили, що зовнішня краса має неабиякий вплив на те, як оточуючі сприймають нас, оскільки привабливий вигляд асоціюється з добрим та щирим серцем; проте для гарної комунікації з оточуючими не менш важливі внутрішні якості. За відомою, освіченою особистістю з прекрасною зовнішністю може ховатися найбрудніша душа; зовнішність, світська успішність не можуть бути надійною запорукою благородного серця людини. Таке протиріччя не випадкове: за потворною зовнішністю Квазимодо Есмеральда не побачила справжнього кохання світлої душі. Злу, похмуру та аскетичну душу архідиякона навіть таке світле почуття, як кохання, не змогло змінити. Тому щира людська душа не має бути недооціненою; натомість ми маємо плекати тонку внутрішню красу.

Висновки. Підводячи підсумки виконаного дослідження, зазначимо, що Віктор Гюго описує доволі складну сітку персонажів із різними характерами та цінностями. За рахунок того, що герої є представниками цінностей різних епох (Клод Фролло, Феб де Шатопер – Середньовіччя, Квазимодо і П'єр Гренуар – Ренесанс), конфлікт набуває історичного характеру. Водночас образи героїв змальовуються як контрасти того, що бачать оточуючі, й того, що є насправді: красива зовнішність, світський статус – легковажність капітана Феба де Шатопера, блискуча освіта, престижна посада – нищість, жорстокість архідиякона Клода Фролло, потворна зовнішність – щирість, вірне кохання Квазимодо. Есмеральда ж є персонажем, зовнішня краса якої відповідає її внутрішній красі. У процесі теоретичного осмислення та аналізу теоретичного матеріалу за темою дослідження виявлено, що для достовірності відображення життя Віктор Гюго велику увагу приділив історичному контексту, зображенню особливостей епохи, що описується. Ось чому велика

увага у творі зосереджена на розгорнуте зображення Собору, яким він був за часів подій; образ Собору є важливим у романі, адже долі героїв переплетені із Собором. За допомогою дослідження роману та аналізу наукових праць іноземних та вітчизняних учених було встановлено, що зовнішня краса, світський статус мали вагомий вплив на те, як суспільство сприймало героїв. Виявлено, що часто суспільство не бажає бачити прекрасне в душі людини, як сталося з героєм роману Квазимодо: люди не захотіли побачити його кохання до Есмеральди, навіть вона сама не звертала на це увагу. Водночас добро не завжди може виправити зло в душі: любов до юної дівчини не робить архідиякона кращим, його пристрасть губить її; також щире почуття до капітана Феба не зробило його душу менш егоїстичною. Отже, ключова цінність та наукова новизна проведеного дослідження полягає в тому, що на основі образів персонажів роману показано, що в душі кожного існує протиріччя між прекрасним, світлим і потворним. При цьому кожен робить свідомий вибір щодо того, чи вчинити зло іншому, чи ні (як архідиякон Клод Фролло говорить, що Есмеральда буде належати або йому, або нікому). Водночас протиріччя між прекрасним і потворним є не лише в душі людини, а й у всьому, що нас оточує.

Список використаної літератури

1. Боренко В. Жанровая матрица романа-эпопеи и «собор парижской богоматери» В. Гюго: точки соприкосновения. *Science and Education a New Dimension: Philology*. 2013. Т. 4. С. 140–144.
2. Вейнберг П.И. Очерки из истории западных литератур. Санкт-Петербург : Типография Б.М. Вольфа, 1907. 360 с.
3. Волкова А.А. Утопические образы «не цыганок» в произведениях Сервантеса и Гюго. *Художественное образование и наука*. 2017. № 1. С. 71–77.
4. Гюго В. Собор Парижской Богоматери / пер. с фр. Н. Коган. Москва : АСТ, 2007. 608 с.
5. Дудинова Н.А., Давыдова Д.С. Образ собора в романе В. Гюго «Собор Парижской богоматери». *Формирование профессиональной компетентности филолога в поликультурной образовательной среде* : Материалы I Международной научно-практической конференции, г. Евпатория, 22 нояб. 2018 г. Симферополь, 2018. С. 34–39.
6. Кворцова А.И., Скворцов В.Я. Метаморфозы красоты. *Форум Серия: Современное состояние и тенденции развития гуманитарных и экономических наук*. 2012. № 1. С. 57–62.
7. Козел Н.В. Теория гротеска и принцип контраста в романе В. Гюго «Собор Парижской богоматери». *Лингвистика и методика в высшей школе* : сборник научных ст. / ред.: В. Истомин и др. Гродно, 2012. Выпуск 4. С. 351–355.
8. Курдина Ж.В. История зарубежной литературы XIX века. Романтизм. Москва : ФЛИНТА, 2010. 208 с.
9. Лотман Ю.М. «Человек природы» в русской литературе XIX века и «цыганская тема» у Блока. *О поэтах и поэзии: Анализ поэтического текста*. Санкт-Петербург, 1996. С. 599–652.
10. Меркулова Н.В. Эстетическая ономастика в произведении французского романтизма (на материале романа В. Гюго «Собор Парижской Богоматери»). *Гуманитарные исследования*. 2014. № 3. С. 85–93.
11. Минусы столицы: 15 проблем Парижа по мнению его жителей. *Заграница Париж*. URL: <https://paris.zagranitsa.com/article/2392/minusy-stolitsy-15-problem-parizha-po-mneniiu-ego-> (дата звернення: 18.08.2021).
12. Матвеева П. Не как в кино. Минусы Парижа, о которых вы не задумывались. *Пять углов*. URL: https://5uglov.ru/post/15382_ne_kak_v_kino_minusi_parizha_o_kotoryh_vi_ne_zadumivalis (дата звернення: 18.08.2021).

13. Париж под землей: путешествие в катакомбы. *Заграница Париж*. URL: <https://paris.zagranitsa.com/article/1275/parizh-pod-zemlei-puteshestvie-v-katakombu> (дата звернення: 17.08.2021).
14. Рубцова Е.В., Девдариани Н.В. Квазимодо как образ пробуждающегося народа в романе В. Гюго «Собор Парижской Богоматери». *Балтийский гуманитарный журнал*. 2019. № 2(27). С. 312–314.
15. Самые загрязненные города мира в 2020 году (PM2.5). *IQAir*. URL: <https://www.iqair.com/ru/world-most-polluted-cities?continent=59af92ac3e70001c1bd78e52&country=Y3qEM8Tk35KBCPTy8&state=&page=1&perPage=50&cities=> (дата звернення: 19.08.2021).
16. Столярчук Е.В. Образы истории в прозе европейских и американских романтиков. *Вестник Московского университета. Серия 19 : «Лингвистика и межкультурная коммуникация»*. 2009. № 1. С. 185–192.

SYSTEM OF IMAGES IN THE WORK OF VICTOR HUGO “NOTRE DAME CATHEDRAL”

Anna Polina, Svetlana Scherbak

*Ukrainian Humanities Institute,
Faculty of Humanities, Department of Romano-Germanic Philology
Instyutska Str., 14, 08293, Bucha, Kyiv region, Ukraine*

Anastasia Ovchatova

*Drahomanov National Pedagogical University,
Faculty of Engineering and Pedagogy, Department of Adult Education
Pyrohova St, 9, 02000, Kyiv, Ukraine*

The article presents an analysis of the novel by Victor Hugo “Notre Dame Cathedral” and the system of characters in this novel. According to the authors of the article, the struggle between good and evil occurs constantly, which is well illustrated by the example of the characters in this novel. The contrast of what others see and what a person really is analyzed: beautiful appearance, secular status and at the same time the frivolity of Captain Phoebus de Chateaupera; a brilliant education, a prestigious position – the baseness, cruelty of Archdeacon Claude Forollo; ugly appearance – sincerity, loyal love of Quasimodo. It was also investigated that the characters of the heroes are not only a consequence of the description of individual characteristics, but also a consequence of the character’s belonging to a particular era (the Middle Ages – Claude Frollo, Phoebus de Chateaupera or the Renaissance – Quasimodo, Pierre Grenoir); characters often act as people-ideas, sometimes one-sided, but this allows the romantic author to better convey his views on history and society, human relations. It has been established that good cannot always correct evil in the soul: love for a young girl does not make the archdeacon better, his passion destroys her; also, Esmeralda’s sincere feelings for Captain Phoebus did not make him less selfish. The peculiarity of the disclosure of the characters, the life stories of the heroes of the novel was investigated and it was found that Victor Hugo uses different methods for this: the images of key characters, such as Esmeralda, Quasimodo, are revealed gradually throughout the entire novel, at the same time the images of the heroes are important at the moment, however do not play an important role in the whole novel are described in great detail (Jacques Copenol). Key scientific advances are in the analysis of the contradiction between the beautiful and the ugly based on the characters of the novel “Notre Dame de Paris” by Victor Hugo and proving that this contrast surrounds society all the time.

Key words: Victor Hugo “Notre Dame Cathedral”, image, novel, symbols, character, disclosure of characters.

УДК 162.5+164.053+168.3

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.39.10>

МЕТОДОЛОГІЯ ЕФЕКТИВНОГО МИСЛЕННЯ

Олег Туляков, Андрій Лебідь

Сумський державний університет,

факультет іноземної філології та соціальних комунікацій, кафедра психології, політології та соціокультурних технологій

вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, Україна, 40007

У статті досліджуються методологічні аспекти ефективного мислення як активного відображення дійсності з метою стратегічного визначення бажаного результату та тактичних дій щодо його досягнення. На основі визначеного у такий спосіб поняття «ефективне мислення» розкрито зміст терміну «гештальт» як бажаного та усвідомленого цілісного об'єкта дійсності. Представлені критерії ефективності гештальту: реалістичність та відповідність особистісним вподобанням. Надано змістову характеристику, визначено функціональну спрямованість та етапи розробки концептуальної діаграми та діаграмі зв'язок як методологічним способам ефективного мислення. Фізіологічні аспекти проблеми визначаються за допомогою терміну «домінанта», у якому мислиться тимчасово панівна рефлекторна система, яка зумовлює роботу нервових центрів, пригнічуючи водночас роботу інших нервових центрів. Розробка концептуальної діаграми та діаграми зв'язок будується на основі центральної стратегічної ідеї. Якщо навколо такої ідеї та пов'язаних із нею явищ утворювати домінанти, то процес мислення набуває ознак сталості, якісної спрямованості та невідворотності.

У статті доводиться, що найбільшою потужністю позначаються домінанти, що утворюються у процесі творчої активності. Якщо людина здатна керувати процесом активізації домінант, то вона може й планувати цей процес у часі, тобто складати відповідні програми та виконувати їх. Тому стверджується визначальна роль дисципліни як методологічного фактору, що зумовлює ефективність процесу мислення. Дисципліна представлена як діяльність відповідно до певної системи управління щодо розробки та виконання моделі поведінки у форматі програми дій. Перевага дисципліни зумовлюється можливістю особистості формувати ефективні звички, які є запорукою активізації у запланований період потрібної домінанти. У поєднанні з іншими методами, що визначені у статті, це сприятиме повній мобілізації організму на мислення, що є головною запорукою його ефективності.

Ключові слова: ефективне мислення, гештальт, концептуальна діаграма, діаграми зв'язок, домінанта, дисципліна.

Досягнення науково-технічної революції зумовлюють стрімкі структурні соціально-економічні зміни, котрі своєю чергою спричиняють зміни у світогляді та свідомості соціальних груп та окремих індивідів. Важливо звернути увагу на темпоральний вимір цього процесу: зміни відбуваються настільки швидко, що зорієнтуватися у нових умовах, тим більше – визначити оптимальні шляхи розвитку неможливо без належного рівня мислення. Іншими словами, останнім часом така ознака буття, як швидкоплинність, постає не тільки у традиційних драматичних аспектах, але в аспектах цілком практичних – сучасній людині варто системно мислити, аби зорієнтуватися у новому світі. Вказана швидкоплинність утворює проблему щодо мобілізації людського організму на мислення. Ідеться про достатній для виходу на оптимальні рішення рівень зосередженості, локалізації від зайвих впливів, усвідомлення застосованих форм та законів мислення тощо. Такі обставини зумовлюють необхідність ставити питання про планування процесу мислення в часі та питання щодо методології мобілізації організму на мислення на шляху до пізнання об'єктів реальності стратегічного і тактичного змісту.

Відповідно до свого класичного визначення, методологія – це «сукупність підходів, способів, методів, прийомів та процедур, що застосовуються в процесі наукового пізнання та практичної діяльності для досягнення наперед визначеної мети. Такою метою в науковому пізнанні є отримання об'єктивного істинного наукового знання або побудова наукової теорії та її логічне обґрунтування, досягнення певного ефекту в експерименті чи спостереженні тощо» [1, с. 374].

З огляду на сучасний контекст визначальним концептом у цьому визначенні є ефективність у розумінні спрямування на результат. Для сучасної людини, як і для людини інших часів, важливо визначати свої бажання, прагнення, наміри, що відповідають її духу, глибинній природі. Це – царина життєвої стратегії. А от щодо визначення оптимального шляху щодо реалізації стратегічних намірів, то тут вбачаємо специфічний атрибут сучасника. Його сутність полягає в тому, що принципово важливим є йти найбільш оптимальним шляхом до досягнення своєї мети. І визначити цей шлях з огляду на вже вказану нами швидкоплинність украй важко, бо ми не маємо справу зі звичаєвими, усталеними суспільними формами та правилами. Обставини навколо нас змінюються з високим рівнем швидкості. Те, що утворювалося раніше у темпоральних вимірах століть та навіть десятиліть, наразі утворюється на лічені роки.

Усі ці фактори актуалізують завдання щодо вже згаданої нами мобілізації організму на мислення і планування процесу міркування, зумовлюють необхідність надання доступної для розуміння сучасника дефініції саме ефективного мислення, яке б оперувало концептами «стратегія», «тактика», «результат» («ефект»). На необхідність трансформації поняття «критичне мислення» у змістове поле ефективності вказує Джеральд Сміт у роботі «На шляху до всебічного огляду ефективного мислення» [2]. Зокрема, ним зазначається, що суто ментальні технології критичного мислення варто доповнити технологіями з інших сфер знання. Отже, ефективне мислення – активне відображення дійсності з метою визначення бажаного результату (стратегія), руху до нього (тактика) та досягнення результату.

Безпосередньо методологію ефективного мислення доцільно почати з поліфункціонального та полізмістовного концепту «гештальт» у такому розумінні: бажаний та усвідомлений цілісний об'єкт дійсності, що може бути відкритим (розпочато процес руху до його реалізації) та закритим (рух припиняється внаслідок досягнення цілісності). Тут важливо враховувати, що «незакриті гештальти» спричиняють людські страждання, а «закриті гештальти» є джерелом душевного спокою. Такий зміст терміну «гештальт» пов'язує мислення з фундаментальними та ціннісними для кожної особистості поняттями «сродна праця» (Григорій Сковорода) та «атараксія» (Епікур).

У частині гештальту ефективного мислення застосовується в аспектах тактики, адже стратегічні виміри особистість визначає більше духовними, ніж ментальними пошуками. У гештальті мислиться дещо конкретне і досяжне. Задля забезпечення безперервності, сталості та незворотності мислення потрібно, щоб гештальт був успішним на кожному етапі його реалізації. Аби забезпечити таку успішність, особистості потрібно планувати мислення з урахуванням критеріїв обрання гештальту.

Перший критерій передбачає реалістичність. Гештальт має бути «посильним», тобто завдання, що пов'язані з гештальтом, потрібно формулювати з огляду на наявні фізичні, організаційні, фінансові ресурси. Проблематична реалістичність безпосередньо загрожує перспективам гештальту. Зокрема, усвідомлення нереальності завдань може призвести до край небажаного стану фрустрації вже на першому етапі реалізації гештальту. Небажаними вбачаються ситуації фобій, які в разі невиконання завдань можуть розвиватися по песимістичному сценарію, тобто призвести до стагнації та колапсу. Натомість у разі

успішного гештальту фрустрація та фобії, що об'єктивно виникають, перетворюються у життєдайну енергетику [3].

Зміст другого критерію обрання гештальту полягає в духовній царині особистості. Терміном «дух» позначається «потенціал творчої активності, того переходу від стану речей до стану ідей (і навпаки), що постійно здійснюється всередині діяльності. Дух характеризує самоздійснення суб'єкта, його здатність відтворювати себе у предметному світі (зокрема культури) та розпредмечувати цей світ через творчу особистість» [1, с. 177]. Отже, якщо гештальт безпосередньо пов'язаний із духовним становленням особистості, то це є запорукою його перспективності. Також цей зв'язок є важливим ствердженням належності обраного життєвого шляху до глибинних екзистенційних вимірів людини.

Ефективним методологічним способом осмислення стратегічних аспектів вважаємо утворення концептуальної діаграми – графічної, письмової фіксації основних понять (концептів) щодо бажаного гештальту та встановлення зв'язку між ними. У разі правильного утворення такий документ допомагає сформулювати різні думки, ідеї, теорії, переконання тощо та усвідомити зміст та характер зв'язку між ними. Така робота є визначальною в розробці життєвої стратегії особистості або стратегічних позицій організації. Діаграма концептів відкриває можливості формування онтологічної основи для діяльності [4].

Доцільність використання концептуальних діаграм зумовлена специфікою функціонування головного мозку. Мається на увазі його монозадачність, здатність обробляти одночасно не більше трьох об'єктів та висока швидкість обробки саме візуальної інформації. Концептуальні карти відкривають можливості встановити онтологічну сутність, зміст та характер причинно-наслідкових відношень між концептами, сформувати загальне бачення досліджуваного об'єкта реальності та виокремити перспективні напрями його розвитку. Однозначне ствердження методологічної цінності концептуальних карт також зумовлюється тим, що вони сприяють усвідомленню складного шляхом пізнання окремих елементів; відкривають можливості організувати обмін думками; допомагають виявити зв'язки, які раніше не виокремлювалися; розвивають креативне мислення; фіксують наявний рівень розуміння проблеми, що має значення у контексті завдань подальшого вдосконалення; сприяють засвоєнню інформації шляхом використання наочного формату.

Діаграма концептів створюється у форматі схеми, де визначаються основні концепти, терміни, поняття, ідеї та встановлюються причинно-наслідкові зв'язки між ними. Використовуючи такий метод, особистість може задіяти ключові аспекти стратегування: виокремлення концептів відповідно до власних світоглядних категорій, визначення змісту та обсягу понять, утворення єдиного цілісного, органічного бачення стратегічних об'єктів реальності. Задля наочності та оптимізації процесу мислення, а головне – забезпечення ефективності цього процесу концепти відображаються «вузлами» (графічно – блоками, колами, квадратами тощо).

Вбачається доцільним проходження трьох етапів розробки діаграми концептів, що, своєю чергою, зумовлює утворення трьох редакцій документу, кожна з яких є результатом проходження відповідного етапу. На першому етапі та, відповідно, у першій редакції діаграми, визначається основна ідея, яка відносно інших концептів відіграє роль логічної основи, антецеденту, певного витоку. Визначення центральної ідеї – ключове завдання в процесі розробки діаграми, бо воно відіграє структуроутворюючу роль. У складних міркуваннях така ідея може бути визначена за допомогою діалектичних законів, логічного доказу, встановлення внутрішніх закономірностей. Іноді центральна ідея побудована у вигляді відкритого («сократичного») запитання. У цьому разі на формулювання відповіді спрямована уся діаграма концептів, тобто процес розробки документу «обертається»

навколо основного запитання. У першій редакції концептуальної діаграми «вузли» розташовуються зазвичай хаотично, бо розробник карти на першому етапі виконує завдання визначення дотичних до об'єкту мислення понять.

На другому етапі розробки діаграми концептів споріднені ідеї представляються окремим списком, графічне відображення якого називається «паркування ідей». Кожен концепт намагаються представити у вигляді короткого опису. Опис складається з огляду на дефініцію, утворену відповідно до логічних правил визначення понять, а також відповідно до визначеного логічного обсягу, у деяких випадках доцільними є інші логічні операції (поділ, характеристика, класифікація, доказ, спростування тощо). Опис розміщується графічно у вигляді геометричної фігури (кола, прямокутника тощо). Після цього встановлюються причинно-наслідкові відношення між «вузлами», які називаються «зв'язками» (графічно позначаються, зокрема, стрілками, лініями). Демонстрація зв'язку доповнюється поняттями та судженнями, що пояснюють зміст та характер відношення між концептами.

У третій редакції діаграми графічно представляється ієрархія концептів. Іноді така ієрархія відповідає логічному порядку у частині обсягу понять – від категорії до одиничного поняття, іноді ієрархія будується за аксіологічною ознакою. Важливо, щоб особистість побудувала ієрархію у такий спосіб, аби надалі вона могла б ефективно розробляти тактичні кроки. Адже завжди треба мати на увазі, що концептуальна карта сама по собі геть нічого не вартує без праксеологічної перспективи: цей документ є абстрактним конструктом, який може стати, а може не стати початком для дій. Останній етап передбачає розміщення вузлів та поєднання їх лініями. Кожна лінія доповнюється текстом, у якому позначається зміст та характер зв'язку між концептами.

Діаграма концептів є ефективною методологією визначення, виокремлення основних стратегічних концептів та встановлення зв'язку між ними. Вона надає наочне уявлення щодо руху думки від центральної ідеї. Однак безпосередньо до діяльності, навіть до планування діяльності вона не призводить. Щоб почати таке планування, потрібно представляти дійсність у деталях, у практичних аспектах, у конкретних вимірах сучасного буття. Для цього потрібно максимально активізувати сприйняття, усвідомлення інформації, аби запам'ятати її та налагодити асоціативні зв'язки з реальністю.

Такі завдання вирішує метод укладання діаграми зв'язок, відкритий Тоні Бьюзеном [5]. На відміну від діаграми концептів, що визначає «вузли» та встановлює причинно-наслідкові відносини між ними, діаграма зв'язок безпосередньо відображає сам процес мислення: від вихідної, центральної ідеї (загального) до зумовлених нею об'єктів реальності (часткового). Діаграма зв'язок – спосіб відображення процесу загального системного мислення за допомогою схеми, укладеної з використанням образу дерева, у якому від центрального концепту (коріння) зображають витoki понять, ідей, слів тощо (гілки). Така техніка побудована за принципом «радіального мислення», за якого процес розвитку думки зумовлюється певним базовим об'єктом – радіантом, який є джерелом не тільки утворення логічних наслідків, але й важливих асоціацій, зокрема – із практикою життєдіяльності.

Важливо вказати, що на відміну від лінійного мислення, яке залучає ліву півкулю, «дерево зв'язок» залучає й праву півкулю, що надає змогу налагодити розлогі асоціативні ланки. У такий спосіб відбувається перехід від абстракції до конкретики, коли уявні форми шляхом налагодження асоціацій набувають конкретного практичного змісту. Вказані асоціації відіграють важливу роль щодо емотивного наповнення процесу мислення, що сприяє успішному виконанню завдань мобілізації організму на мислення. У такий спосіб залучаються не тільки ментальні, але й психологічні та вкрай важливі фізіологічні ресурси, що забезпечує ефективність процесу розвитку думки. Пізнавальні механізми у такому разі

працюють на максимальну потужність, забезпечуючи головні результати в аспекті оптимального та ефективного формування усталених суджень у стратегічних і тактичних вимірах.

Відображена графічно у діаграмі зв'язок центральна стратегічна ідея поступово стає таким об'єктом реальності, який спроможний набувати форми домінанти – тимчасово панівної рефлекторної системи, яка зумовлює роботу нервових центрів, пригнічуючи водночас роботу інших нервових центрів у визначений момент, надаючи тим самим людській поведінці певної спрямованості [6]. Домінанта – це своєрідне усталене «вогнище» підвищеної збудливості нервових центрів, за якого збудження, що переходить у центри збудливості, спричиняє посилення збудження у «вогнищі», при тому, що в інших частинах нервової системи тривають процеси гальмування. Отже, головна властивість домінанти як «вогнища» збудження у підкорінні головного мозку позначається здатністю цього «вогнища» як найбільш потужного (домінуючого) «прибирати» для себе нервові імпульси збудження, що проходять скрізь кору головного мозку, котрі призначені для сусідніх ділянок кори, і в такий спосіб їх послаблювати, а себе посилювати. Саме через це від того, наскільки потужна домінанта, залежить обрання людиною варіанту рішення про те, чим займатись у поточний момент. У свідомості людини існує ціла низка домінант – своєрідних «вогнищ», кожна з яких має перспективи актуалізації у визначений період. У той період, коли реалізується певна домінанта, вона «відтягує» на себе нервові імпульси, що призначені для інших домінант, послаблюючи їх у такий спосіб, а себе посилюючи.

Важливе практичне значення в розумінні сутності домінанти відіграє її атрибут, що пов'язаний із темпоральною фіксацією. У кожен момент свого життя особистість із різним ступенем усвідомлення здійснює вибір щодо того, чим зайнятися «тут і зараз». Цей вибір зумовлюється не тільки ментальними, але й фізіологічними, психологічними, духовними та іншими факторами. І тут важливе значення має методологія мобілізації організму на мислення у визначений період у контексті завдань забезпечення ефективності.

У кожний визначений період своєї життєдіяльності як людина, так і будь-яка інша жива істота, має зробити вибір між альтернативами щодо подальших дій. Такий вибір зумовлюється ступенем важливості: виконання однієї функції вважається більш важливим, ніж інших. Тому виконання такої функції пригнічує інші функції, відставляє їх на другий план. Однак за всієї спільності домінуючого процесу людей і тварин відзначаємо одну суттєву особливість саме людини. Ця особливість пов'язана з тим, що людина має можливості усвідомити, осмислити альтернативи, зважаючи не тільки на фізіологічні та психологічні фактори, але й зіставити альтернативи з точки зору раціональної доцільності, моралі, світоглядних установ тощо. І головну роль у цьому процесі відіграє мислення.

Методологічним інструментом реалізації обраної людиною оптимальної альтернативи є властивість домінанти бути комплексом певних симптомів у всьому організмі, а не в певному визначеному місці. Водночас вона може трансформуватись у будь-який індивідуальний психічний стан. Утворення домінанти не відбувається у людському мозку – вона охоплює всю нервову систему. Тут виділяються два типи домінант: «вищі» та «нижчі». Другий тип має виключно фізіологічний зміст, а от перший тип складає фізіологічну основу предметного пізнання та уваги та має витоки у корі головного мозку. Тому людина здатна спрямовувати свою увагу та в такий спосіб свідомо формувати домінуючу, що відіграє вирішальну роль у мобілізації організму на мислення. І тут можна віднайти усталений зв'язок домінанти та гештальту: як гештальт утворює цілісний образ із уявно змодельованих елементів, так і окремі домінанти інтегрують якісно визначені відчуття, твердження та образи у цілісну систему. Отже, поєднання гештальтної та домінуючої методології ми вважаємо головним принципом, що забезпечує ефективне мислення.

Якщо формування домінанти відбулося на відповідному рівні, стратегічна задача (що була зображена графічно як у діаграмі концептів, так і в діаграмі зв'язок) має високі шанси на практичну реалізацію. Найбільшою потужністю позначаються домінанти, що утворюються у процесі творчої активності. Творчий процес не має визначених меж, що зумовлює надпотужну енергетику домінанти, котра «спрямована у Вічність». Отже, усталеність та невідворотність процесу мислення може бути лише в тому випадку, якщо мислення зосереджується на об'єктах, що пов'язані з творчістю.

Поряд із творчим характером активності, на яку спрямовується домінанта, другим важливим фактором забезпечення ефективності мислення є дисципліна, що мислиться нами як розробка та виконання моделі поведінки у форматі програми дій. Питання дисципліни (попри на перший погляд певну тривіальність) вважаються ключовими методологічними складовими ефективного мислення. Якщо людина здатна керувати процесом активізації домінант, то вона може й планувати цей процес у часі, тобто складати відповідні програми та виконувати їх. У цьому сенсі звичаєві підходи щодо мотивації особистості в суто емотивних вимірах вважаються малоефективними, бо мотивація в розумінні суто емотивного змісту не враховує головних факторів, що пов'язані з осмисленням дій, їх плануванням у часі та сумлінним виконанням. Проте дисципліна – це діяльність відповідно до певної системи управління, яку особистість або група утворюють із метою здійснення стратегічних і тактичних завдань. Перевага дисципліни зумовлюється можливістю особистості формувати ефективні звички, які є запорукою активізації у визначений планом період потрібної домінанти. Це сприятиме максимальній мобілізації організму на мислення, що є головною запорукою його ефективності.

Список використаної літератури

1. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис, 2002. 744 с. С. 374.
2. Gerald F. Smith. Towards a Comprehensive Account of Effective Thinking. *University of Northern Iowa*. 2001. Vol. 32/4. p. 349–374.
3. Guberman S (2017) Gestalt Theory Rearranged: Back to Wertheimer. *Front. Psychol.* 8:1782. doi: 10.3389/fpsyg.2017.01782
4. Кіндрат І. Використання інтелект-карт у плануванні та організації освітнього процесу. *Нова педагогічна думка*. 2012. № 4. С. 153–156.
5. Бьюзен Тоні. *Мапа думок. Докладний посібник із вивчення і застосування найпотужнішого інструмента мислення у світі*. Львів : Видавництво Старого Лева, 2021. 224 с.
6. Ухтомский А. *Доминанта*. Санкт-Петербург : «Питер», 2002. 448 с.

METHODOLOGY OF EFFECTIVE THINKING

Oleg Tulyakov, Andrii Lebid

Sumy State University,

Faculty of Foreign Philology and Social Communications,

Department of Psychology, Political Science and Socio-Cultural Technologies

Rimsky-Korsakov str., 2, Sumy, Ukraine, 40007

The article examines the methodological aspects of effective thinking as an active reflection of reality in order to strategically determine the desired result and tactical actions to achieve it. Based on the concept of “effective thinking” defined in this way, the meaning of the term “Gestalt” is defined as a desired and conscious integral object of reality. Criteria of Gestalt efficiency are presented: realism and conformity to personal preferences. The semantic characteristic is given, the functional orientation and stages

of development of the conceptual diagram and the connection diagram as methodological ways of effective thinking are defined. Physiological aspects of the problem are defined by the term “dominant”, which refers to the temporarily dominant reflex system, which determines the work of nerve centers, while suppressing the work of other nerve centers. The development of a conceptual diagram and a connection diagram is based on a central strategic idea. If dominant ideas are formed around such an idea and the phenomena connected with it, then the process of thinking acquires signs of constancy, qualitative orientation and inevitability.

The article proves that the dominants formed in the process of creative activity have the greatest power. If a person is able to manage the process of activation of dominants, then he can plan this process in time, more precisely – to compile appropriate programs and implement them. Therefore, the defining role of discipline as a methodological factor that determines the effectiveness of the thinking process. The discipline is presented as an activity in accordance with a certain management system for the development and implementation of a model of behavior in the format of an action program. The advantage of the discipline is due to the ability of the individual to form effective habits, which are the key to activation in the planned period of the desired dominant. In combination with other methods identified in the article, it will contribute to the full mobilization of the body to think, which is the main guarantee of its effectiveness.

Key words: effective thinking, gestalt, conceptual diagram, connection diagram, dominant, discipline.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 321:323.2 (477.83)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.39.11>

ІНФОРМАТИВНО-КОМУНІКАТИВНИЙ СКЛАДНИК У СТРАТЕГІЧНОМУ УПРАВЛІННІ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ: СВИТОВІ ТА УКРАЇНСЬКІ ПРАКТИКИ

Світлана Була, Соломія Шваничик

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра політології
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

У статті досліджено світові та українські практики формування та використання інформаційно-комунікативного складника стратегічного управління як інструменту реалізації внутрішніх і зовнішніх політик, зокрема в центральних органах виконавчої влади. Стратегічне управління в діяльності органів державної влади має бути спрямоване не лише на досягнення довгострокових цілей органів влади в цілому, але й на прийняття успішних управлінських рішень у конкретних підрозділах (галузях) відповідних органів та загалом сфер, які з ними взаємопов'язані. Можна зауважити, що складність стратегічного управління в діяльності органів державної влади полягає в тому, що будь-яка стратегія повинна формуватися, враховуючи масштаби країни та структуру державного апарату. Тому вона повинна мати зрозумілий виклад та, що важливо, узгоджуватися з окремими стратегіями, як з підрозділами державної влади, так і з тими чи іншими територіями. Крім того, варто розуміти, що в контексті стратегічного управління органів державної влади, зокрема центральних виконавчих органів, ми говоримо про два аспекти стратегічного управління: всередині органів державної влади та в конкретній сфері, яка стосується цього органу.

Стратегічне управління в центральних органах виконавчої влади передусім має забезпечувати автоматизоване реагування на зміни в зовнішньому середовищі, а вже відповідно до цього представники органів виконавчої влади повинні ухвалювати ті чи інші управлінські рішення.

У результаті проведеного аналізу визначено, що розвиток інформаційно-комунікативного складника стратегічного управління як у міжнародній практиці, так і в Україні забезпечується шляхом відповідного нормативно-правового, структурно-організаційного забезпечення, чітко визначеної мети, напрямку та розробленої стратегії.

Ключові слова: стратегічне управління, стратегічні комунікації, центральні органи виконавчої влади, держава.

Постановка проблеми. Інформаційно-комунікативний складник стратегічного управління – це основа для взаємодії із зовнішнім світом, цільовими аудиторіями, а також інструмент для формування позитивного іміджу чи то компанії, чи то держави. Щодо органів виконавчої влади, то в межах їхньої діяльності інформаційно-комунікативний складник стратегічного управління виконує важливу роль для функціонування держави загалом та успішної реалізації прийнятих рішень у різних суспільних сферах.

Проте натепер в Україні відсутній підхід до формування та застосування інформаційно-комунікативного складника в діяльності органів державної влади, зокрема в діяльності центральних органів виконавчої влади. Крім цього, відсутнє й розуміння з боку представників влади в необхідності застосування цього складника. Тож існує необхідність обґрунтування важливості формування та застосування інформаційно-комунікативного

складника стратегічного управління в органах виконавчої влади України. Саме тому стратегічне управління потребує детальнішого вивчення для подальшої ефективної реалізації, зокрема його інформаційно-комунікативного складника, на практиці. Для того щоб визначити інструменти практичного впровадження цього процесу, передусім варто проаналізувати відповідний світовий досвід, у тому числі для розуміння сутності інформаційно-комунікативного складника стратегічного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні інформаційно-комунікативний складник стратегічного управління є предметом численних наукових розвідок. Про це свідчить аналіз літератури за визначеною тематикою. Основоположниками дослідження стратегічного управління традиційно визнають А. Чандлера, К. Ендрюса та І. Ансоффа. Проблематиці сучасного стратегічного управління в українській науці присвячені роботи І. Ігнатєва, М. Мартиненко, Б. Мізюк, Г. Осовської, З. Шершньова. Серед закордонних дослідників варто звернути увагу також на роботи А. Томпсона, Дж. Стрікланда, Дж. Хігенса, Д. Шендел, К. Хаттен, Дж. Пірса, Р. Робінсон.

Основним завданням дослідження є аналіз світового та українського досвіду запровадження інформаційно-комунікативного складника стратегічного управління в центральних органах виконавчої влади.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кожному з нас не раз доводилось чути такі поняття, як «стратегія» чи «стратегічне управління» в різних сферах свого життя. Бізнес, політика, економіка, реалізація будь-яких проєктів потребують використання цих понять на практиці, якщо стоїть завдання досягнути певних поставлених цілей.

Сам термін «стратегічне управління» сформувався наприкінці 60-х років ХХ ст. Поява цього терміна зумовлювалась метою показати відмінність між управлінською діяльністю на найвищому рівні щодо постановки та реалізації довгострокових цілей та управлінням поточної виробничої діяльності фірми.

Стратегічне управління – такий тип управління, який забезпечує організації успішне виживання в умовах середовища, яке швидко змінюється, в довгостроковій перспективі. Тобто стратегічне управління стверджує, що будь-якій компанії потрібно розробляти стратегію, яка допоможе організації адаптуватись до зовнішніх умов. Водночас не можна вирішувати проблеми, які виникають лише всередині організації, і не відслідковувати те, що відбувається назовні, адже це може призвести до краху компанії.

Успішне застосування на практиці стратегічного управління залежить від багатьох аспектів. До цих аспектів належить і його інформаційно-комунікативний складник, який, насправді, є однією з найважливіших частин стратегічного управління як у діяльності органів державної, так і в будь-якій іншій сфері.

Особливість сучасного світу в тому, що він є гнучким і дуже швидко розвивається, а тому більшість демократичних розвинених країн світу постійно шукають нові форми і способи досягнення стратегічних цілей державної політики через таке поняття, як «інформаційно-комунікативний складник стратегічного управління» або, іншими словами, «стратегічні комунікації». Тож щоб краще зрозуміти підходи щодо впровадження інформаційно-комунікативного складника в стратегічному управлінні органів державної влади, варто розглянути досвід інших країн. Насправді міжнародний досвід використання стратегічних комунікацій є доволі різним та неоднозначним, бо не існує якоїсь універсальної моделі комунікативної політики, яка би підійшла кожній державі. Адже її формування залежить від багатьох факторів, як-от від рівня розвитку суспільства, геополітичного розташування, рівня розвитку демократії та економіки, аксіологічної парадигми, яка домінує в суспільстві, типу мислення тощо. Варто зауважити, що стратегічні комунікації – це фактично

єдиний інструмент впливу на суспільну думку і можливість формувати порядок денний у демократичних країнах, оскільки засоби примусу в них не застосовуються в публічному управлінні, як це відбувається в авторитарних чи тоталітарних режимах.

У матеріалах науково-практичної конференції «Забезпечення конструктивного діалогу між владою та суспільством» зазначено: «Центри стратегічних комунікацій почали з'являтися в Європі та в США в 40-х роках. Вони мали назву «Фабрика думок» і представляли собою сукупність конкуруючих організацій, метою яких було створення максимально об'єктивної, достовірної, якісної інформації, затребуваної замовником, роль якого виконують державні, громадські й бізнес-структури» [2].

Л. Пелепейченко у своїй статті «Стратегічні комунікації силових структур України в сучасному соціальному контексті» наголошує: «Термін, що вже давно утвердився в менеджменті, останні десять років набув поширення в інших галузях соціальної сфери, насамперед в урядових організаціях США. Зокрема, в Державному департаменті та в Департаменті оборони він тлумачився як чітко сплановані дії уряду США, спрямовані на залучення ключових цільових аудиторій до створення, зміцнення або збереження сприятливих умов для розширення інтересів, політики і завдань США через реалізацію координаційних програм, планів, тем, основних повідомлень та синхронізованих продуктів із використанням усіх інструментів державного управління» [4].

Отже, стратегічні комунікації або інформаційно-комунікативний складник у стратегічному управлінні в діяльності органів державної влади найперше почали розвиватись у США. Передумовами до їх запровадження стали теракти 11 вересня 2001 р., здійснені ісламістською організацією «Аль-Каїда». Як наслідок, колективний Захід зрозумів, що програє комунікативну боротьбу терористичним організаціям, а вся діяльність у цій сфері зводиться лише до контратаки на пропаганду противника.

Вперше офіційно поняття «стратегічні комунікації» з'явилося у документах Міністерства оборони США у 2006 р. [8]. Поняття «стратегічні комунікації» для представників оборонного сектору насамперед трактувалось як система заходів, що націлена на посилення взаємодії та координації органів управління в умовах воєнних дій. Метою таких заходів, зокрема, було врегулювання конфліктів. Цікаво, що колишня радниця заступника міністра оборони США щодо політичних питань Р. Брукс підкреслювала, що поняття «стратегічні комунікації» в їхньому розумінні має більше відношення саме до аспекту стратегії, ніж до комунікації [13]. Згодом представники цього ж міністерства помітили ще один аспект стратегічних комунікацій, а саме: «фактично все є комунікацією. І не тільки те, що ми говоримо, але й те, що ми робимо, адже будь-які наші дії (позитивні, негативні) створюють комунікаційний ефект так само, як слова». Надалі цей аспект став одним із головних принципів стратегічних комунікацій, зокрема в державному управлінні.

Більш точну дефініцію поняття «стратегічні комунікації» в контексті діяльності органів державної влади пізніше дав соціолог розвідувальної корпорації RAND К. Пол. На думку дослідника, стратегічні комунікації – це «скоординовані дії, повідомлення, образи та інші види залучення й сповіщення, які спрямовані на інформування, вплив і переконання конкретних цільових аудиторій щодо підтримки цілей та пріоритетів держави» [15].

Велику увагу цьому терміну було приділено в структурах НАТО, де у 2007 р. було створено окремий підрозділ, присвячений даній галузі. У ньому були виділені такі напрями діяльності: проведення наукових досліджень, розроблення комунікативних та інформаційних технологій, вивчення досвіду інших країн тощо [8]. Це все стало підґрунтям для появи Центру передового досвіду з питань стратегічних комунікацій, який був створений у Литві у 2014 р. і який пояснює це поняття як «скоординоване і належне використання

комунікативної діяльності НАТО для підтримки політики, операцій і діяльності Альянсу та просування його цілей» [4].

Головними завданнями Центру визначено: розроблення програм для сприяння розвитку та гармонізації доктрини стратегічних комунікацій; проведення досліджень та експериментів з метою пошуку практичних рішень для вирішення існуючих проблем; «вивчення уроків» застосування стратегічних комунікацій під час військових операцій; підвищення навчальних та освітніх зусиль і можливостей взаємодії [1, с. 150].

Загалом, аналізуючи сферу стратегічних комунікацій у діяльності НАТО, можемо зазначити, що це певна система інформаційних каналів, яка працює перманентно і за необхідності здатна мобілізувати свої ресурси для здійснення комунікаційної кампанії в будь-якій точці світу.

Європейський Союз також знайомий з поняттям «стратегічні комунікації», однак ця сфера на даному етапі залишається малорозвинутою. Зокрема, у своїй статті «Стратегічні комунікації в науково-теоретичному дискурсі» О. Терешеня зазначає, що «2016 р. було ухвалено документ «Спільне бачення, спільні дії: сильніша Європа» (EU Global Strategy «Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe», EUGS). Ця стратегія наголошує на спільних інтересах та окреслює напрямок подальшого руху. У ній презентуються основні компоненти зовнішньої політики Європейського Союзу: боротьба з тероризмом, безпека, енергетична безпека, кібербезпека і стратегічні комунікації. Найменш дослідженими як на теоретичному, так і на практичному рівні зовнішньої політики й безпеки ЄС стали саме стратегічні комунікації, які сприяють появі нових рівнів комунікації, ідеологічно відмінних від уже наявних» [10].

У статті «Міжнародний досвід стратегічних комунікацій» Т. Сивак зазначає, що насамперед Європейська служба зовнішніх зв'язків у контексті стратегічних комунікацій спрямовує свої ресурси на діяльність східних і арабських центрів у цій галузі. Для того щоб забезпечувати системну комунікацію й оперативне реагування на дезінформацію у відповідних країнах, ЄС залучає лінгвістів та медіафахівців, які володіють потрібною мовою і не є членами ЄС [8]. Найбільше уваги стратегічним комунікаціям саме в цій сфері приділено з низки причин: велика кількість біженців у країни ЄС і збільшення впливу антимігрантських політичних сил, угруповань на території Європи; розвиток терористичних угруповань, які все більше нарощують свій вплив у європейських країнах і призводять до радикалізації поглядів європейських громадян; намагання ліквідувати першопричини в третій країнах, щоб далі не допускати цього на європейському континенті [14].

Окремо варто виділити Естонію, яка має успішний досвід у сфері стратегічних комунікацій, зокрема завдяки розвитку цифрової галузі й функціонуванню Естонського центру східного партнерства (ECEAP), який також консулює уряд України щодо розвитку стратегічних комунікацій. У 2014 р. Естонія після подій в Україні вирішила сформувати комунікаційне бюро, працівниками якого стали інформаційні аналітики та провідні фахівці в комунікативній політиці. Мета бюро – координація і узгодженість вихідних повідомлень (які можуть йти з різних міністерств, де також є окремий підрозділ з питань стратегічних комунікацій, інших державних органів тощо) та забезпечення пояснення державної позиції в один голос. Фактично бюро стало координаційним органом між усіма міністерствами, які реалізують свій інформаційно-комунікативний складник у стратегічному управлінні. Цікавим також є те, що одним із ключових напрямів роботи цього органу визначено боротьбу з російською пропагандою (проти дія фейковим новинам, дезінформації тощо). Досвід Естонії щодо розвитку стратегічних комунікацій, яка має окремі профільні підрозділи в міністерстві й комунікаційне бюро, що координує

їхню роботу і фактично формує «єдиний голос» держави для суспільства, може бути корисним і для України [8].

Проаналізувавши міжнародний досвід інформаційно-комунікативного складника стратегічного управління, зокрема в центральних органах виконавчої влади, ми бачимо, що ця сфера поки знаходиться на етапі розвитку й осмислення. Не існує певної універсальної моделі комунікативної політики, яка би підійшла кожній державі чи міжнародній організації, проте досвід США та ЄС дає можливість Україні переймати практику і формувати свій підхід до інформаційно-комунікативного складника в стратегічному управлінні органів державної влади, зокрема в діяльності центральних органів виконавчої влади, і певні спроби в цьому вже навіть робляться.

З огляду на це стає також зрозуміло, що застосування стратегічних комунікацій у державному управлінні у світовому та українському просторі характеризувалося різними часовими періодами. Так, якщо в міжнародному вимірі термін «стратегічні комунікації» почав використовуватись державами на початку 2000-х рр., то в українському вимірі вітчизняними фахівцями він був уведений у 2008 р. Зокрема, одним із перших в Україні цей термін згадав науковець Г. Почепцов у праці «Стратегічні комунікації: стратегічні комунікації в політиці, бізнесі та державному управлінні» [6].

Ю. Волкова у статті «Комунікативна політика в системі державного управління» описує причини розвитку цієї сфери в Україні та зазначає: «Натепер усе частіше органи державної влади відступають від командно-директивного стилю управління, перетворюючись у надавача послуг» [3]. Авторка також виділяє декілька причин такої трансформації: демократизацію та розвиток суспільства в Україні, розвиток місцевого самоврядування, європейську інтеграцію і становлення громадянського суспільства, а також підвищення рівня правосвідомості громадян [3].

Отже, згадані причини вплинули на змінну функціонування державних інституцій та розвиток сфери стратегічних комунікацій у цілому. Зокрема, контроль із боку громадянського суспільства так чи інакше спонукає органи державної влади пояснювати впровадження різних рішень та періодично звітувати про свою роботу. Крім того, влада, у тім числі центральні органи виконавчої влади, щоб зберігати довіру та підтримувати свій статус, також зі свого боку зацікавлена застосовувати інформаційно-комунікативний складник стратегічного управління, ключове завдання якого – правильно визначити цільову аудиторію, до котрої потрібно донести відповідний меседж і таким чином сформувати порядок денний, щоб він співвідносився як з інтересами держави, так й з інтересами суспільства. Стратегічна комунікація в діяльності органів державної влади є одним із найважливіших чинників стратегічного управління і дієвим інструментом для реалізації державної політики та підтримки політичних рішень. Причому підтримка в цьому контексті означає не лише їхнє позитивне сприйняття та схвалення громадянами, а й розуміння ними відповідних процесів.

Однак, на думку М. Шклярчук, в Україні присутні негативні тенденції розвитку стратегічних комунікацій, зокрема через нерозуміння їхнього застосування на найвищому державному рівні. Свої думки щодо цього вона виклала в праці «Сучасний стан стратегічних комунікацій в системі демократичного державного управління»: «Сьогодні у вітчизняному державному управлінні зроблено лише перші кроки до формування і впровадження у практику системи стратегічних комунікацій. Водночас потрібно наголосити на недостатній усвідомленості та розумінні суті, природи та механізму реалізації стратегічних комунікацій, що вкрай негативно впливає на питання їхньої подальшої імплементації в систему і практику державного управління» [12]. Більшою мірою ми погоджуємося з авторкою, адже станом на 2021 р. в Україні відсутнє комплексне нормативне забезпечення процесу

стратегічного управління в органах державної влади, що ускладнює застосування і його інформаційно-комунікативного складника. Представники органів державної влади справді не до кінця розуміють, як реалізовувати стратегічні комунікації на практиці, однією з причин чого є відсутність попереднього досвіду. Наприклад, на нашу думку, про це свідчить і невдало проведена інформаційна кампанія щодо вакцинації від COVID-19 урядом України. Хоча планова вакцинація ризикових груп від цієї хвороби розпочалась наприкінці лютого поточного року, Кабінет міністрів України лише в жовтні вирішив підсилити інформаційну кампанію, виділивши на неї додаткові кошти.

Якщо говорити більш предметно про досвід України у сфері стратегічних комунікацій, то передусім варто звернутись до рамкових документів, в яких це поняття було закріплено. Зокрема, перше нормативно закріплене офіційне визначення поняття «стратегічні комунікації» знайшло своє відображення у Воєнній доктрині України, затвердженій Указом Президента України від 24 вересня 2015 р. № 555/2015 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 р. [7]. Визначення стратегічних комунікацій у даному документі фактично є співзвучним з дефініцією, яка закріплена в документах НАТО.

Ще один із документів, який декларував необхідність запровадження такої сфери, як стратегічні комунікації в Україні, – Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», схвалена Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015 [9]. Згідно з нею «програма популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі має базуватися на формуванні довіри до України, спрямування її позиціонування у світі на користь політичним та економічним інтересам нашої держави, а також на зміцненні її національної безпеки і відновлення територіальної цілісності» [9].

У 2014 р. було створено Міністерство інформаційної політики, яке, на нашу думку, мало перспективи сформувати підхід до інформаційно-комунікативного складника стратегічного управління в діяльності центральних органів виконавчої влади України. Проте низка політичних причин, зокрема нерозуміння урядом, як саме має функціонувати міністерство, та відсутність профільних фахівців, не дозволило йому працювати належним чином. Тож Міністерство інформаційної політики було ліквідовано у 2019 р. і замінено на Міністерство культури, молоді та спорту України (у 2020 р. перейменували на Міністерство культури та інформаційної політики). Проте певні спроби у сфері стратегічних комунікацій за п'ять років свого існування МІП таки зробило.

У 2016 р. Міністерство інформаційної політики розробило презентацію «Побудова системи державних стратегічних комунікацій», в якій визначило цілі розвитку спроможностей стратегічних комунікацій у діяльності органів державної влади, серед яких:

- «створення системного підходу до державних стратегічних комунікацій;
- встановлення механізму координації комунікації між різними органами влади (міжвідомча координація);
- зміна підходу до кризових комунікацій від реагування на кризу до управління ризиками (проблемними питаннями);
- забезпечення професійної підготовки державних комунікаторів» [5].

Проаналізувавши законодавство та досвід України у сфері стратегічного управління в органах державної влади, зокрема його інформаційно-комунікативний складник, можемо зауважити, що наразі система розвитку цієї сфери, в тому числі в центральних органах виконавчої влади, перебуває на першому етапі. Лише окремі міністерства зробили кроки у формуванні підходу до стратегічних комунікацій, створивши спеціальні підрозділи чи розробивши комунікаційну стратегію. Проте через відсутність єдиного підходу до

формування комунікаційних стратегій у центральних органах виконавчої влади відповідні документи характеризуються різною структурою.

Ми проаналізували структуру міністерств станом на 2021 р. і побачили, що лише деякі міністерства створили підрозділи з питань комунікаційної політики. З 19-ти міністерств такі підрозділи, зокрема, присутні в Міністерстві внутрішніх справ, Міністерстві охорони здоров'я, Міністерстві розвитку громад та територій України. Отже, в більшості міністерств станом на тепер відсутні структурні підрозділи, які б займались питанням стратегічних комунікацій. Водночас навіть ті, які є, відрізняються між собою в структурі та підходах. Тож формування єдиної оптимальної комунікаційної моделі та координаційної політики для здійснення ефективної комунікаційної діяльності є актуальним завданням для уряду України.

Також важливо згадати й модель стратегічних комунікацій у державній політиці, яка була розроблена Міністерством інформаційної політики і передбачала здійснення інформаційно-комунікаційної діяльності на двох рівнях: стратегічному та операційному. Стратегічний рівень передбачав налагодження міжвідомчої комунікації і наділення відомств повноваженнями у правовому полі. Мета цього рівня – «забезпечення єдності підходів органів державної влади у здійсненні та управлінні комунікаціями на міжвідомчому рівні, на рівні комунікацій держави з громадянами...» [5].

Після стратегічного рівня йде операційний рівень, який передбачає три напрями стратегічних комунікацій: урядову комунікацію (зв'язки з громадськістю, публічну дипломатію, спеціальні інформаційні операції). Саме такі напрями визначаються у Воєнній доктрині України, які імplementовані відповідно до стандартів НАТО. Однак варто нагадати, що НАТО розглядає стратегічні комунікації крізь призму воєнно-політичної сфери, тоді як органи державної влади, які здійснюють свою діяльність в абсолютно різних сферах, потребують більш усебічного використання інструментів стратегічних комунікацій. Тому, на нашу думку, запропонована модель потребує додаткового доповнення та вдосконалення.

У березні 2021 р. при Міністерстві культури та інформаційної політики було створено Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки, робота якого спрямована на протидію зовнішнім загрозам, зокрема інформаційним атакам з боку Російської Федерації, та просування українських наративів. На сайті міністерства зазначені такі напрями роботи Центру, як:

- «розбудова стратегічних комунікацій (розроблення контрнативів РФ, проведення інформаційних кампаній, включення українських наративів у щоденну комунікацію Уряду);
- протидія дезінформації та формування стійкості до неї, а також постійне сповіщення про інформаційні атаки проти України на ресурсах Центру;
- підвищення обізнаності про гібридні загрози (розроблення та проведення тренінгів для державних службовців, зокрема для представників комунікаційних підрозділів);
- регулярне інформування про гібридну агресію з боку Росії на міжнародному рівні, напрацювання механізмів протидії дезінформації спільно з міжнародними партнерами» [11].

Існування та розвиток такого центру однозначно потрібні, оскільки Російська Федерація веде перманентну війну проти України не тільки у фізичному просторі, а й в інформаційному, і Україна зі свого боку має системно протидіяти атакам агресора. Проте, як бачимо, робота центру обмежується саме у сфері протидії дезінформації, не беручи до уваги застосування стратегічних комунікацій в інших галузях.

Тож для органів державної влади України, зокрема центральних органів виконавчої влади, залишаються актуальними: розроблення комплексного підходу до формування та застосування інформаційно-комунікативного складника в стратегічному управлінні на національному рівні; вдосконалення механізму комунікаційної координації між різними органами влади; зміна реакційних комунікацій на проактивні; підготовка профільних фахівців із питань стратегічних комунікацій тощо.

Висновки. Підсумовуючи, доходимо висновку, що міжнародний досвід формування та застосування інформаційно-комунікативного складника в державному управлінні, зокрема в діяльності центральних органів виконавчої влади, показує, що ця сфера наразі знаходиться на етапі розвитку та осмислення. Водночас не існує певної універсальної моделі комунікативної політики, яка би підійшла кожній державі чи міжнародній організації, проте досвід США та ЄС дає змогу Україні переймати практику та формувати свій підхід до інформаційно-комунікативного складника в стратегічному управлінні органів державної влади.

Аналізуючи досвід України у сфері інформаційно-комунікативного складника стратегічного управління в центральних органах виконавчої влади, ми побачили, що в більшості міністерств відсутні окремі підрозділи з питань комунікаційної політики, тоді як нормативно-правова база для ефективної реалізації цієї сфери є незадовільною. Зокрема, це зумовлено тим, що в українській владі недостатньо попереднього досвіду в цій галузі. Тож існує необхідність розроблення та застосування комплексного підходу до інформаційно-комунікативного складника стратегічного управління в органах державної влади, тоді як формування єдиної оптимальної комунікаційної моделі та координаційної політики в центральних органах виконавчої влади є актуальним завданням для уряду України.

Список використаної літератури

1. Баровська А.В. Стратегічні комунікації: досвід НАТО. *Стратегічні пріоритети*. 2015. № 1 (34). С. 147–152.
2. Забезпечення конструктивного діалогу між владою та суспільством : матеріали наук.-практ. конф. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2016. 178 с. URL: http://www.oridu.odessa.ua/9/buk/new_23_05_16_1.pdf
3. Волкова Ю.А., Безкрєвна А.В., Пінчук С.Ю. Комунікативна політика в системі державного управління. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2012. С. 37–43. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=409>
4. Пелешейченко Л. М. Стратегічні комунікації силових структур України в сучасному соціальному контексті. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2017. № 1 (21). С. 34–41.
5. Побудова системи державних стратегічних комунікацій. Презентація 2017 р. / Міністерство інформаційної політики України. URL: <https://mkip.gov.ua/cr/documents/99.htm>
6. Почепцов Г.Г. Стратегические коммуникации: стратегические коммуникации в политике, бизнесе и государственном управлении. Київ : Альтерпрес, 2008. 216 с.
7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» : Указ Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015.#Text>
8. Сивак Т.Б. Міжнародний досвід формування стратегічних комунікацій. *Механізми державного управління*. 2019. № 2 (78). С. 81–86.
9. Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015.#Text>
10. Терещеня О.В. Стратегічні комунікації у науково-теоретичному дискусії. URL: https://www.dnu.dp.ua/docs/zbirniki/fszmk/program_5e58ee9f441be.pdf

11. Центр Стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки при Міністерстві культури та інформаційної політики. 2021. URL: <https://mkip.gov.ua/content/centr-strategichnih-komunikaciy-ta-informaciynoi-bezpeki-pri-ministerstvi-kulturi-ta-informaciynoi-politiki.html>
12. Шклярук М.Г. Структура стратегічних комунікацій у системі демократичного державного управління. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2018. № 1. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1172>
13. Brooks R. Confessions of a Strategic Communicator. Tales from Inside the Pentagon's Message Machine. *Foreign Policy*. December 6. 2012. URL: <https://foreignpolicy.com/2012/12/06/confessions-of-a-strategic-communicator/>
14. EU strategic communication with the Arab world. 2016. URL: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/ga/document/EPRS_BRI\(2016\)581997](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/ga/document/EPRS_BRI(2016)581997)
15. Paul Chr. Strategic Communication: Origins, Concepts, and Current Debates. Santa Barbara, CA: ABC-CLIO, 2011. 240 p.

INFORMATIVE AND COMMUNICATIVE COMPONENT IN THE STRATEGIC MANAGEMENT OF THE CENTRAL BODIES OF THE EXECUTIVE POWER: WORLD AND UKRAINIAN PRACTICES

Svitlana Bula, Solomiya Shvanychuk

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of Political Science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

The article examines the world and ukrainian practices of forming and using the information and communication component of strategic management as a tool for implementing internal and external policies, in particular in the central executive authorities. Strategic management in the activities of public authorities should be aimed not only at achieving long-term goals of public authorities, but also at making successful management decisions in specific units (branches) of relevant authorities and in general areas related to them. It can be noted that the complexity of strategic management in the activities of public authorities is that any strategy should be formed taking into account the size of the country and the structure of the state apparatus. Therefore, it should have a clear statement and, importantly, be consistent with individual strategies, both with government agencies and with certain territories. In addition, it should be understood that in the context of strategic management of public authorities, in particular central executive bodies, we are talking about two aspects of strategic management: within public authorities and in a specific area related to this body.

Strategic management in central executive bodies should first of all provide automated response to changes in the external environment, and in accordance with this, representatives of executive bodies should make certain management decisions.

As a result of the analysis it is determined that the development of information and communication component of strategic management both in international practice and in Ukraine is provided by appropriate regulatory, structural and organizational support, clearly defined purpose, direction and developed strategy.

Key words: strategic management, strategic communications, central executive bodies, state.

УДК 323.172

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.39.12>

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ СТАРОСТИ В КОНТЕКСТІ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Олег Вольський

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра політології
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

Одним з головних завдань децентралізації влади в Україні є посилення здатності територіальних громад до ефективного використання місцевих ресурсів та вирішення питань місцевого значення. Саме тому до системи місцевого самоврядування включено інститут старости. Цей інститут був характерний для різних етапів історії України. Нова ж потреба у запровадженні у системі місцевого самоврядування інституту старости виникла саме в рамках децентралізації влади у 2015 р. Мета статті – визначити особливості формування і функціонування інституту старости в контексті децентралізації влади в Україні.

З'ясовано, що доцільність запровадження інституту старости була зумовлена демографічним, територіальним, матеріально-фінансовим, функціональним, політичним й організаційним чинниками. У 2020 р. з Виборчого кодексу України були виключені положення про обрання старост виборцями, змін зазнали і положення Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», якими визначався правовий статус старости. Відповідно до цих змін староста затверджується сільською, селищною, міською радою на строк її повноважень за пропозицією відповідного сільського, селищного, міського голови, що вноситься за результатами громадського обговорення (громадських слухань, зборів громадян, інших форм консультацій з громадськістю), проведеного у межах відповідного старостинського округу. Перелік повноважень старости, що визначений ч. 5 ст. 54-1 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні», не є вичерпним. У Положенні про старосту кожна місцева рада може визначати також інші повноваження старости. Староста – член виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради за посадою і працює в ньому на постійній основі. Староста допомагає опрацьовувати документи, допомагає жителям надсилати запити до місцевої влади, додатково слідкує за виконанням рішень місцевого самоврядування та процесами реалізації проєктів розвитку на території старостинського округу тощо. Щодо відповідальності, то раніше староста звітував перед жителями старостинського округу та був відповідальний перед ними за свою діяльність. На сучасному етапі староста відповідальний і підзвітний сільській, селищній, міській раді та підконтрольний сільському, селищному, міському голові.

Ключові слова: місцеве самоврядування, децентралізація влади, об'єднана територіальна громада, інститут старости, старостинський округ.

Децентралізація влади передбачає формування спроможних громад, тобто наділення територіальних громад реальними можливостями щодо вирішення своїх поточних питань, задоволення потреб членів територіальної громади в адміністративних послугах, вжиття заходів для покращення благоустрою територій населених пунктів, створення системних механізмів для ефективного використання матеріально-фінансових ресурсів та влаштування сприятливих умов для інвестицій з боку потенційних партнерів [1, с. 9]. Одними з головних завдань об'єднаної територіальної громади (ОТГ) є підготовка компетентних управлінців та потреба максимального наближення місцевої влади до жителів громади [2, с. 3]. Саме тому в Україні в рамках децентралізації влади запроваджено інститут старости.

Інститут старости в Україні досліджено в роботах таких авторів, як: О. Бойко [3], Л. Ваколюк [4], С. Ваколюк [4], О. Васильєва [3], М. Воронов [5], В. Ладиченко [6], Ю. Максименко [6], І. Панова [7] тощо.

Мета статті – визначити особливості формування і функціонування інституту старости в контексті децентралізації влади в Україні. Для досягнення цієї мети треба вирішити такі завдання: 1) з'ясувати чинники, які зумовили запровадження інституту старости у системі місцевого самоврядування України; 2) розкрити особливості формування інституту старости в рамках децентралізації влади в Україні; 3) визначити основні функції та особливості відповідальності старости в контексті децентралізації влади в Україні.

Інститут старости був характерний для різних етапів історії України. Цей інститут був започаткований ще за часів Київської Русі в XI–XII ст. Громадівське самоврядування Київської Русі, а з ним і сільський староста, були складовою частиною адміністративної системи і надалі успадкувалися Галицько-Волинською державою, а згодом і Великим князівством Литовським [8, с. 68]. У часи Речі Посполитої (1569–1795 рр.) назва адміністративної посади «староста» за своїми повноваженнями зберігалася як суто місцева ланка системи державної влади в повітах. За часів існування Української козацької держави – Гетьманщини у XVII–XVIII ст. старостами (об'єднання сіл з адміністративно-господарською метою, що становили рангові володіння) керували спеціальні старости, яких призначав гетьман [6, с. 11]. Після ліквідації Гетьманщини та входження українських земель до складу Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.) спостерігалася активне запровадження виборної посади старости [6, с. 12]. На українських землях, які входили до складу Австро-Угорської імперії, функціонували повітові старости, які здійснювали адміністративне управління у сфері економічного життя, освіти, охорони здоров'я, поліції [8, с. 297]. В Українській Державі П. Скоропадського 14 травня 1918 р. було введено адміністративні посади губернських та повітових старост, які замінили губернських та повітових комісарів, що існували за часів Центральної Ради. У Західній Україні у складі Другої Речі Посполитої староста, згідно з адміністративною системою, виступав начальником державної адміністрації і представником держави у повіті [8, с. 381]. На території Підкарпатської Русі, яка увійшла до складу Чехословацької Республіки (1918–1938 рр.), староста був представником місцевого самоврядування, головою сільської ради громади, який очолював раду та її виконавчий орган – правління [8, с. 386]. У «радянський період» функціонування у системі місцевого самоврядування України інституту старости не було передбачено. Базовою посадовою особою місцевого самоврядування територіальної громади виступав голова сільської, селищної ради. Посада «старости» використовувалася Рейхсміністерствами Німеччини на окупованих територіях України впродовж 1941–1944 рр. для організації управління загарбаними селами, містечками [9, с. 20]. Нова потреба у запровадженні у системі місцевого самоврядування України інституту старости виникла в рамках децентралізації влади у 2015 р. З метою створення в громадах умов для належного представлення інтересів усіх жителів у вирішенні питань місцевого значення Законом України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» з одночасним внесенням змін до Закону України «Про місцеве самоврядування» до системи місцевого самоврядування включено нову посадову особу – старосту [10, с. 18; 11, с. 22].

М. Воронов виділив такі чинники, які зумовили доцільність запровадження інституту старости: 1) демографічний. Ураховується кількість жителів ОТГ та жителів, які зареєстровані у відповідному селі, селищі; 2) територіальний. Має враховуватися відстань між населеними пунктами в межах ОТГ. Це дуже важливо для надання якісних адміністративних і соціальних послуг жителям; 3) матеріально-фінансовий. Грошове утримання старости та його апарату фінансується з коштів бюджету ОТГ, крім того, має бути створена

належна матеріальна база для виконання ними своїх повноважень; 4) функціональний. Запровадження посади старости на рівні села чи селища має вирішуватися з точки зору доцільності та необхідності представництва їхніх інтересів саме старостою, а не іншими органами місцевого самоврядування (наприклад, органами самоорганізації населення); 5) політичний. Розклад політичних сил у раді ОТГ може впливати на конфігурацію старостинських округів з урахуванням особливостей електоральних уподобань жителів; 6) організаційний. Йдеться про доцільне, обґрунтоване та оптимальне представництво старост у складі виконавчого комітету ОТГ [5, с. 51–52].

Як зазначає І. Беззуб, інститут старост пережив декілька трансформацій. З початком процесу об'єднання територіальних громад староста розглядався як певний «запобіжник» від вакууму влади у сільських населених пунктах ОТГ. Староста мав забезпечити вплив мешканців сіл та селищ на місцеву владу та наближення до людей адміністративних послуг. Внаслідок внесених Законом «Про добровільне об'єднання територіальних громад» змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та прийняття Закону «Про місцеві вибори» староста вибирався за мажоритарною системою відносної більшості в єдиному одномандатному виборчому окрузі, до якого входила територія відповідного населеного пункту (села або селища) у складі об'єднаної сільської, селищної, міської територіальної громади, на строк повноважень відповідної ради (на 5 років) і був членом виконавчого комітету цієї ради за посадою [10, с. 18; 12].

Згідно з даними Моніторингу процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 10 вересня 2020 р. в уже створених ОТГ по всій Україні мало б бути 3207 старост, проте вибрані з них тільки 800 посадовців [13]. Найбільша кількість вибраних старост зафіксована в Хмельницькій (204), Тернопільській (123), Одеській (57), Чернігівській (56) і Дніпропетровській (49), а найменша – у Сумській (1), Кіровоградській (3), Волинській (5), Закарпатській (7), Харківській (7), Вінницькій (9) і Херсонській (9) областях [13].

У 2020 р. з Виборчого кодексу України були виключені положення про обрання старост виборцями, змін зазнали і положення Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», якими визначався правовий статус старости. На сучасному етапі староста затверджується сільською, селищною, міською радою на строк її повноважень за пропозицією відповідного сільського, селищного, міського голови, що вноситься за результатами громадського обговорення (громадських слухань, зборів громадян, інших форм консультацій з громадськістю), проведеного у межах відповідного старостинського округу (ч. 1 ст. 54-1 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні») [14]. За словами М. Ткача, звісно, можна розмірковувати про опосередкований вибір старости, адже жителі округу вибирали голову громади, голосували за депутатів. Саме вони тепер приймають рішення від усієї громади. Таким чином, стосовно старост виходить так, що вплив жителів округу на нього послаблюється, а вплив голови громади посилюється, і це змінює його роль у старостинському окрузі [15]. Старостинський округ утворюється відповідною сільською, селищною, міською радою у складі одного чи декількох населених пунктів (крім адміністративного центру територіальної громади), на території якого (яких) проживає не менше 500 жителів. У разі утворення старостинських округів враховуються історичні, природні, етнічні, культурні та інші чинники, що впливають на соціально-економічний розвиток таких старостинських округів та відповідної територіальної громади (ч. 4 ст. 54-1 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні») [14]. Саме депутати вирішують, скільки округів буде в громаді [15]. Кандидатура старости вноситься на громадське обговорення (громадські слухання, збори громадян, інші форми консультацій з громадськістю) сільським, селищним, міським

головою та вважається погодженою з жителями відповідного старостинського округу, якщо в результаті громадського обговорення (громадських слухань, зборів громадян, інших форм консультацій з громадськістю) отримала таку підтримку у старостинському окрузі: 1) з кількістю жителів до 1,5 тис. – більше 20% голосів жителів від загальної кількості жителів відповідного старостинського округу, які є громадянами України і мають право голосу на виборах; 2) з кількістю жителів від 1,5 тис. до 10 тис. – більше 17% голосів; 3) з кількістю жителів від 10 тис. до 20 тис. – більше 14% голосів; 4) з кількістю жителів від 20 тис. до 30 тис. – більше 10% голосів; 5) з кількістю жителів більше 30 тис. – більше 7% голосів жителів від загальної кількості жителів відповідного старостинського округу, які є громадянами України і мають право голосу на виборах. Водночас кандидатура старости відповідного старостинського округу, не підтримана сільською, селищною, міською радою, не може бути повторно внесена для затвердження в цьому старостинському окрузі впродовж поточного скликання відповідної сільської, селищної, міської ради (ч. 1 ст. 54-1 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні») [14].

М. Ткач зазначає, що механізм затвердження старост схожий з призначенням заступників голови. Якщо між депутатами та головою громади цілковите порозуміння, то старостою стане та людина, яку бачить на цій посаді голова. Депутатам залишиться лише дати своє погодження. Закон і нині не визначає, коли саме мають бути призначені старости. Це може відбутись і на першій, і на другій сесії місцевої ради, а може відбутись і пізніше [15].

Сільська, селищна, міська рада за пропозицією сільського, селищного, міського голови може прийняти рішення про входження старости до складу виконавчого комітету відповідної ради за посадою (ч. 4 ст. 51 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні») [14]. Староста працює на постійній основі в апараті відповідної ради та її виконавчого комітету, а в разі обрання членом цього виконавчого комітету – у виконавчому комітеті ради (ч. 2 ст. 54-1 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні») [14]. На старосту поширюються такі ж вимоги щодо обмеження сумісності його діяльності з іншою роботою (діяльністю), як і для сільського, селищного, міського голови (ч. 2 ст. 54-1 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні») [14].

Повноваження старости поширюються на старостинський округ [2, с. 8]. М. Ткач підкреслює, що інститут старости існує для додаткового представлення інтересів жителів старостинського округу в місцевих органах влади. Місцева рада самостійно прописує функції старости в ОТГ, затверджуючи відповідне Положення про старосту [15].

Староста здійснює такі функції: 1) уповноважений сільською, селищною, міською радою, яка його затвердила, діяти в інтересах жителів відповідного старостинського округу у виконавчих органах сільської, селищної, міської ради; 2) бере участь у пленарних засіданнях сільської, селищної, міської ради та засіданнях її постійних комісій з правом дорадчого голосу. Бере участь у засіданнях виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради; 3) має право на гарантований виступ на пленарних засіданнях сільської, селищної, міської ради, засіданнях її постійних комісій та виконавчого комітету з питань, що стосуються інтересів жителів відповідного старостинського округу; 4) сприяє жителям відповідного старостинського округу у підготовці документів, що подаються до органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади, а також у поданні відповідних документів до зазначених органів. За рішенням відповідної сільської, селищної, міської ради надає адміністративні послуги та/або виконує окремі завдання адміністратора центру надання адміністративних послуг (у разі утворення такого центру); 5) бере участь в організації виконання рішень сільської, селищної, міської ради, її виконавчого комітету, розпоряджень сільського, селищного, міського голови на території відповідного старостинського

округу та у здійсненні контролю за їх виконанням; 6) бере участь у підготовці пропозицій до проєкту місцевого бюджету в частині фінансування програм, що реалізуються на території відповідного старостинського округу; 7) вносить пропозиції до виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради з питань діяльності на території відповідного старостинського округу виконавчих органів сільської, селищної, міської ради, підприємств, установ, організацій комунальної власності та їх посадових осіб; 8) бере участь у підготовці проєктів рішень сільської, селищної, міської ради, що стосуються майна територіальної громади, розташованого на території відповідного старостинського округу; 9) бере участь у здійсненні контролю за використанням об'єктів комунальної власності, розташованих на території відповідного старостинського округу; 10) бере участь у здійсненні контролю за станом благоустрою відповідного старостинського округу та інформує сільського, селищного, міського голову, виконавчі органи сільської, селищної, міської ради про результати такого контролю; 11) отримує від виконавчих органів сільської, селищної, міської ради, підприємств, установ, організацій комунальної власності та їх посадових осіб інформацію, документи і матеріали, необхідні для здійснення наданих йому повноважень; 12) сприяє утворенню та діяльності органів самоорганізації населення, організації та проведенню загальних зборів, громадських слухань та інших форм безпосередньої участі громадян у вирішенні питань місцевого значення у відповідному старостинському окрузі; 13) здійснює інші повноваження, визначені Законом «Про місцеве самоврядування в Україні» та іншими законами України (ч. 5 ст. 54-1 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні») [14].

Як зазначає О. Бойко, перелік повноважень не є вичерпним – у Положенні про старосту кожна місцева рада може визначати також інші повноваження старости [16]. Заступник Міністра розвитку громад та територій України В. Негода вказує на те, що на практиці староста має допомагати людям у вирішенні буденних питань їхнього населеного пункту, забезпечувати розвиток територій, представництво інтересів жителів. Ідеологічно ж він має допомагати голові і місцевій раді формувати цілісність громади, щоб люди, навіть попри відмінності у звичаях та традиціях, відчували себе членами єдиної родини [17].

Раніше староста звітував перед жителями старостинського округу та був відповідальний перед ними за свою діяльність. Зокрема, ч. 1 ст. 79-1 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» визначала, що повноваження старости припинялися достроково у разі: 1) його звернення з особистою заявою до сільської, селищної, міської ради про складення ним повноважень старости; 2) припинення громадянства України чи виїзду на постійне проживання за межі України; 3) набуття громадянства іншої держави; 4) набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо нього; 5) набрання законної сили рішенням суду про притягнення його до відповідальності за правопорушення, пов'язане з корупцією, яким накладено стягнення у вигляді позбавлення права обіймати посади або займатися діяльністю, що пов'язана з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування; 5-1) набрання законної сили рішенням суду про визнання його активів або активів, набутих за його дорученням іншими особами або в інших передбачених ст. 290 Цивільного процесуального кодексу України випадках, необґрунтованими та їх стягнення в дохід держави (доповнено згідно із Законом № 263-IX від 31.10.2019) [18]; 6) набрання законної сили рішенням суду про визнання його недієздатним, безвісно відсутнім чи оголошення померлим; 7) його смерті; 8) відкликання з посади за народною ініціативою (цей пункт було виключено на підставі Закону № 805-IX від 16.07.2020) [19; 20]. Рішення про дострокове припинення повноважень старости рада приймала таємним чи відкритим голосуванням більшістю голосів від загального складу ради (ч. 2 ст. 79-1). Староста міг бути відкликаний з посади за народною ініціативою в порядку, визначеному Законом України «Про статус депутатів місцевих рад»,

з особливостями, передбаченими ч. 4 і 5 ст. 79-1, не раніше як через рік з моменту набуття ним повноважень (ч. 3 ст. 79-1). Рішення про внесення пропозицій щодо відкликання старости за народною ініціативою приймалося на зборах виборців у кількості не менше: 1) 10 осіб для відкликання старости села; 2) 15 осіб для відкликання старости селища (ч. 4 ст. 79-1). На підтримку пропозиції про відкликання старости мало бути зібрано кількість підписів, що перевищувала кількість голосів, поданих за нього на місцевих виборах, за результатами яких він був вибраний старостою (ч. 5 ст. 79-1). Рішення про дострокове припинення повноважень старости у зв'язку з його відкликанням за народною ініціативою приймалося за поданням територіальної виборчої комісії відповідною сільською, селищною, міською радою більшістю голосів від її загального складу (ч. 6 ст. 79-1) [21]. Зауважимо, що ст. 79-1 було виключено на підставі Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розвитку інституту старост» № 1638-IX від 14.07.2021 [22].

На сучасному етапі староста підзвітний місцевій раді та підконтрольний голові громади [15]. Зокрема, відповідно до ч. 6 ст. 54-1 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» староста є відповідальним і підзвітним сільській, селищній, міській раді та підконтрольним сільському, селищному, міському голові. Староста не рідше одного разу на рік, впродовж першого кварталу року, наступного за звітним, а на вимогу не менш як третини депутатів – у визначений сільською, селищною, міською радою термін, звітує про свою роботу перед такою радою, жителями старостинського округу. Порядок звітування старости визначається Положенням про старосту [14].

Староста як представник громади свого старостинського округу та як особа, яка знаходиться «ближче до людей», знає безпосередньо потреби своєї території, можливості як з точки зору локації, ресурсного забезпечення, так і з точки зору зручності та актуальності [23, с. 7].

Таким чином, доцільність запровадження інституту старости була зумовлена демографічним, територіальним, матеріально-фінансовим, функціональним, політичним й організаційним чинниками. У 2020 р. з Виборчого кодексу України були виключені положення про обрання старост виборцями, змін зазнали і положення Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», якими визначався правовий статус старости. Відповідно до цих змін староста затверджується сільською, селищною, міською радою на строк її повноважень за пропозицією відповідного сільського, селищного, міського голови, що вноситься за результатами громадського обговорення (громадських слухань, зборів громадян, інших форм консультацій з громадськістю), проведеного у межах відповідного старостинського округу. Перелік повноважень старости, що визначений ч. 5 ст. 54-1 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні», не є вичерпним. В Положенні про старосту кожна місцева рада може визначати також інші повноваження старости. Щодо відповідальності, то раніше староста звітував перед жителями старостинського округу та був відповідальний перед ними за свою діяльність. На сучасному етапі староста відповідальний і підзвітний сільській, селищній, міській раді та підконтрольний сільському, селищному, міському голові. Староста є зворотним зв'язком між місцевою владою та жителями округу, допомагає опрацьовувати документи, допомагає жителям надсилати запити до місцевої влади, додатково слідкує за виконанням рішень місцевого самоврядування та процесами реалізації проектів розвитку на території старостинського округу тощо [15]. У подальших дослідженнях проаналізуємо ефективність децентралізації влади в контексті розвитку місцевого самоврядування в Україні.

Список використаної літератури

1. Становлення інституту старости: перші кроки : науково-практичний посібник / М. Баюк та ін. Хмельницький : ПП Мельник А.А. 2017. 225 с.

2. Організація діяльності старости ОТГ: питання і відповіді / М. Войт та ін. Хмельницький, 2019. 54 с.
3. Васильєва О., Бойко О. Розвиток інституту старост у контексті партисипативної демократії в Україні. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*. 2021. Вип. 1. С. 34–39.
4. Ваколюк Л., Ваколюк С. Староста як нова організаційна форма місцевого самоврядування та його участь у реалізації соціальної функції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 6. С. 123–126.
5. Воронов М. Інститут старости у системі муніципального права України. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2017. Вип. 23. С. 50–53.
6. Ладиченко В., Максименко Ю. Старости як посадові особи системи органів місцевого самоврядування в Україні: історико-правовий аспект. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 2. С. 8–17.
7. Панова І. Правовий статус старости як виборної посадової особи місцевого самоврядування. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 2. С. 101–106.
8. Гураль П.Ф. Територіальна громада в Україні: історико-правове дослідження : монографія. Львів : ЛьВДУВС; «Край», 2008. 468 с.
9. Баюк М.І. Інститут старости в місцевому самоврядуванні України: історичні засади. Становлення інституту старости: перші кроки : науково-практичний посібник / М. Баюк та ін. Хмельницький : ПП Мельник А.А. 2017. С. 13–20.
10. Беззуб І. Інститут старост: зміни в українському законодавстві. *Громадська думка про правотворення*. 2021. № 8 (213). С. 18–26.
11. Войт М.І. Староста в Україні: правовий статус та повноваження. Становлення інституту старости: перші кроки : науково-практичний посібник / М. Баюк та ін. Хмельницький : ПП Мельник А.А. 2017. С. 21–29.
12. Про місцеві вибори : Закон України від 14.07.2015 р. № 595-УІІ (редакція від 19.03.2017). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-19/ed20170319#Text> (дата звернення: 20.12.2021).
13. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 10 вересня 2020 року. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/593/%D0%9C%D0%BE%D0%BDi%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B3__10.09.2020.pdf (дата звернення: 20.12.2021).
14. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР (редакція від 29.08.2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.12.2021).
15. Нікуліна О. Староста в ОТГ: «своя людина» від голови чи представник громади. *Антикризовий медіацентр*. 01.10.2020. URL: <https://acmc.ua/starosta-v-otg-svoya-lyudynavid-golovu-chy-predstavnyk-gromady/> (дата звернення: 20.12.2021).
16. Бойко О. Старости: відповіді на 6 головних запитань. *Децентралізація дає можливість*. 29.07.2020. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12667> (дата звернення: 20.12.2021).
17. Круглий стіл: «Староста в громаді: статус, мета та завдання». 18.02.2021. URL: https://www.facebook.com/watch/live/?ref=watch_permalink&v=3792633337487711 (дата звернення: 20.12.2021).
18. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів : Закон України від 31.10.2019 № 263-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-20#Text> (дата звернення: 20.12.2021).

19. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення виборчого законодавства : Закон України від 16.07.2020 № 805-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/805-20#Text> (дата звернення: 20.12.2021).
20. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР (редакція від 22.05.2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/ed20210522#Text> (дата звернення: 20.12.2021).
21. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР (редакція від 02.07.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/ed20200702#Text> (дата звернення: 20.12.2021).
22. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розвитку інституту старост : Закон України від 14.07.2021 № 1638-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1638-20#n60> (дата звернення: 20.12.2021).
23. Сербіна А. Юридичні нюанси проведення спільних заходів для суміжних територіальних громад: ярмарки, змагання, свята. *Радник старости*. 2019. № 1. С. 7–10.

THE FEATURES OF THE FORMATION AND FUNCTIONING OF THE INSTITUTION OF ELDER IN THE CONTEXT OF DECENTRALIZATION OF POWER IN UKRAINE

Oleg Volskyi

*Ivan Franko National University of Lviv, Faculty of Philosophy,
Department of Political Science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

Strengthening the capacity of territorial communities to effectively use local resources and to solve issues of local importance is one of the main tasks of decentralization of power in Ukraine. That is why the institution of eldership is included into the system of local government in Ukraine. This institution was the characteristic of different stages of Ukrainian political history. At the same time, the new need to introduce the institution of elders in the system of local government in Ukraine arose precisely within the framework of decentralization of power reform in 2015. Therefore, the purpose of the article is to determine the features of the formation and functioning of the institution of elder in the context of decentralization of power in Ukraine.

The researcher found that the feasibility of the institution of elder was due to demographic, territorial, material, financial, functional, political and organizational factors. Nevertheless, in 2020, the provisions on the election of elders by voters were excluded from the Electoral Code of Ukraine, and the provisions of the Law of Ukraine “On Local Government in Ukraine” also were amended, thus re-determining the legal status of elders. According to these changes, the elder is approved by the village, settlement or city council for the term of its powers on the proposal of the relevant village, settlement or city head, which is submitted based on the results of public discussion (i.e. public hearings, public meetings and other forms of public consultation) conducted within the relevant elder’s district. However, the list of powers of the elder, defined in Part 5 of the Article 54-1 of the Law “On Local Government in Ukraine”, is not exhaustive one. This is complemented by the fact that each local council may also determine other powers of the elder, as stated in the Regulations on the elder. In general, the elder in Ukraine is a member of the executive committee of the village, settlement or city council ex officio and works in it on a permanent basis. The elder helps to process documents, helps residents to send their inquiries to local authorities, additionally monitors the implementation of local government decisions and the processes of implementation of developmental projects in the elder’s district, etc. As for responsibility, the elder has previously reported to the residents of the elder’s district and was responsible to them for his or her activities. As for now, the elder is responsible and accountable to the village, settlement or city council and is under control of the village, settlement or city head.

Key words: local government, decentralization of power, united territorial community, institution of elder, elder’s district.

УДК 321.011:[329.275+327.35]

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.39.13>

ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОДІЇ УНІОНІЗМУ ТА ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ

Наталя Горло

Запорізький національний університет,

кафедри політології

вул. Жуковського, 66, 69000, м. Запоріжжя, Україна

У статті досліджується вплив уніонізму на державний суверенітет. Уніонізм розглядається як одна із провідних тенденцій сучасного світу, що глобалізується. Уніонізм тлумачиться як прагнення до об'єднання суверенних держав чи народів. Зазначено, що вплив уніонізму на державний суверенітет залежить від мети, яку переслідують суб'єкти об'єднання, та практичного контексту його реалізації. Проаналізовано уніонізм, який не несе загрозу державному суверенітету («захисний уніонізм», «уніонізм суверенних акторів»), і той, який загрожує втратою суверенітету («іредентистський уніонізм»).

Специфіку «захисного уніонізму» демонструють приклади британського та іспанського уніонізму, мета якого полягає у збереженні єдності держави, запобіганні сепаратистським рухам і формуванні політичної нації. Зазначено, що Великобританія та Іспанія є унітарними децентралізованими державами, регіони яких наділені більш широкими повноваженнями. «Уніонізм суверенних акторів», який проявляється у формуванні союзу суверенних держав задля досягнення політичних чи економічних цілей, не означає передачу державою суверенітету, а полягає в делегуванні певних суверенних прав для досягнення спільної мети. Зазначено, що утворення таких союзів можливе на основі панідей, які передбачають об'єднання народів за географічною ознакою.

Акцентовано увагу на «іредентистському уніонізмі», метою якого є об'єднання в одному політичному організмі груп розділеного народу. Найчастіше іредентизм реалізується завдяки спільним зусиллям материнської держави та споріднених їй етнічних груп. Цей вид уніонізму загрожує втратою частини території суверенної держави, в якій група розділеного народу є меншиною. Акцентовано увагу на трансформації іредентизму в залежності від змін систем міжнародних відносин. Охарактеризовано румунсько-молдавський уніонізм, спрямований на об'єднання двох держав, як декларується, на підставах етнічної, мовної, культурної спорідненості. Визначено особливості та труднощі в реалізації «курдського стилю» іредентизму як об'єднання частин розділеного народу, жодна з яких не створила власного державного утворення.

Ключові слова: уніонізм, глобалізація, інтеграція, державний суверенітет, іредентизм.

Інтеграційні та глобалізаційні процеси значно змінили сучасний світ. Глобалізація послаблює традиційну роль держави як єдиного учасника світової політики. Регіональні влади прагнуть цим скористатися і наполегливо добиваються розширення повноважень регіону аж до отримання права брати участь у міжнародних відносинах. Поряд із тенденцією до утворення інтеграційних міждержавних об'єднань різного рівня активізувалися локальні регіональні рухи, які подеколи мають сепаратистський характер; діалектична єдність цих процесів відображена в понятті «глокалізація». Інтеграція та локалізація позначилися на стані ідентичностей, які перебувають у стані кризи і навіть конфліктують між собою. Зокрема, посилилася роль регіональної та етнічної ідентичностей за одночасної кризової трансформації національної ідентичності. Варто наголосити на тому, що обидва процеси створюють певні загрози для державного суверенітету. Наприклад, на регіональному рівні локалізація проявляється як посилення регіоналізму, який у своєму крайньому прояві – сепаратизмі – загрожує втратою частини території держави. Інтеграційні прагнення

викликають не менші загрози. Щоб побачити деструктивний потенціал уніоністських рухів, доцільно навести приклад Румунії та Молдови, в яких наявні досить потужні уніоністські прагнення щодо об'єднання двох держав, як заявляється, на підставах етнічної, мовної, культурної спорідненості. Тож вивчення уніонізму в його взаємодії з державним суверенітетом є вкрай важливим науковим завданням.

Проблематиці об'єднаних та відцентрованих рухів (уніонізму, паннаціоналізму, сепаратизму, сецесіонізму, іредентизму) присвячено великий масив літератури, проте практично відсутні праці узагальнюючого характеру. Пріоритетна увага надається рухам, які мають етнічну складову частину. Питання етнооб'єднаних та етнороз'єднаних рухів досліджували зарубіжні науковці Т. Аброзіо, Дж. Гоксек, Д. Горані, Д. Горовіц, Д. Ландау, М. Сайдеман, Н. Чейзен, Д. Ягсиоглу, а також вітчизняні вчені В. Дівак, І. Кресіна, Ю. Мацієвський, І. Рафальський, Є. Рябінін та ін. У процесі розвитку міжнародних відносин і посилення інтеграційних тенденцій суверенітет держави обмежується, «розмивається», адже частина функцій держави переходить до наднаціональних інтеграційних об'єднань. Це спричинило нову хвилю інтересу до дослідження трансформації державного суверенітету в період глобалізації, серед українських дослідників зазначене питання вивчають О. Джураєва, В. Горбатенко, І. Кресіна, Л. Рябовол, Є. Стрельцов та ін.

Метою статті є дослідження уніонізму як однієї з провідних тенденцій у добу глобалізації та вивчення впливу різних форм уніонізму на державний суверенітет.

Глобалізація проявляється в багатьох аспектах, у тому числі у вигляді уніонізму. У науковій літературі уніонізм розглядається як прагнення до об'єднання, злиття [1, с. 556] і таким чином протиставляється сепаратизму. Іншими словами, інтеграція протиставляється дезінтеграції. Суб'єктами інтеграційних процесів виступають суверенні держави, тож постає питання впливу інтеграційних тенденцій на державний суверенітет. Л. Рябовол вважає, що в контексті глобалізаційних та інтеграційних процесів подальший розвиток держав не може не супроводжуватися зростанням ролі зовнішніх чинників – політичного, соціально-економічного, культурного, під впливом яких вони будуть усе глибше інтегруватися в єдиний світовий простір, який функціонує за єдиними правовими умовами. При цьому можливості конкретної держави щодо її регуляторної політики будуть звужуватися, не виключено, що вона буде змушена поступатися частиною суверенних прав у зв'язку з необхідністю враховувати волю наддержавних, наднаціональних утворень/об'єднань, членом яких вона є або прагне стати [2, с. 165]. Водночас суверенітет держави підлягає додатковим випробуванням у випадку активізації дезінтеграційних прагнень із боку етнічних чи регіональних спільнот.

У сучасному світі інтеграція політичних акторів може базуватися на різних підставах, проте вважаємо, що більші загрози для державного суверенітету несе уніонізм, заснований на етнічному чиннику. Етнічний уніонізм розуміється як прагнення до об'єднання в одній державі розрізнених етнічних анклавів. С. Рібаков визначає етнічний уніонізм як рух за об'єднання в одній державі народу, який або не має «власної» держави і розділений чужими кордонами, або який вже має власну «національну державу», але не повністю нею об'єднаний [3, с. 8].

На нашу думку, поняття «уніонізм» має досить нейтральний характер, більш важливим є те, в якому практичному контексті реалізується уніонізм та яку мету він переслідує. Власне, уніоністськими можна назвати будь-які інтеграційні прагнення, що призводять до появи нового організаційно-політичного утворення, всі члени якого переслідують спільну мету, проте не всі прояви уніонізму несуть загрозу державному суверенітету. Аналіз різних випадків уніонізму дозволяє виокремити такі варіанти уніоністських рухів: ті, які не

несуть загрозу державному суверенітету, та ті, які загрожують втратою суверенітету. Учасниками уніонізму можуть виступати національні держави, а також етнічні чи регіональні спільноти.

Уніонізм, спрямований на збереження державного суверенітету, доцільно називати «захисним уніонізмом». Його метою є інтеграція населення в єдину політичну націю і збереження територіальної цілісності держави. Відповідно, суб'єктом реалізації «захисного уніонізму» виступає національна держава. Наприклад, метою британського уніонізму є підтримка єдності країни як єдиної суверенної держави. Уніонізм спирається на уявлення про британців як націю, яка об'єднує чотири народи – англійців, шотландців, валлійців та ірландців. Ідея британського уніонізму більш активно підтримується населенням Англії та Уельсу, натомість Шотландія та Північна Ірландія проявляють сепаратистські вимоги і прагнуть до незалежності, а в Північній Ірландії до того ж набуває популярності ірландистська ідея об'єднання з Ірландією.

Потужні сепаратистські настрої сформувалися в Шотландії. 18 вересня 2014 р. у Шотландії відбувся плебісцит, на який винесли питання «Чи повинна Шотландія бути незалежною країною?». Проти незалежності висловилися 55,3% населення, за незалежність – 44,7%. Явка склала 84,59% [4]. Прихильників відокремлення виявилось досить багато, тож прем'єр-міністр Великобританії Девід Кемерон пообіцяв Шотландії та іншим регіонам Великобританії розширення повноважень. Кілька років потому проблема самовизначення не зникла з порядку денного. У 2021 році на регіональних виборах у Шотландії перемогла Шотландська національна партія, лідер якої Нікола Стерджен відкрито виступає за вихід з Об'єднаного Королівства.

Роль «захисного уніонізму» особливо посилилася у 2016 році, коли країна розділилася на прихильників та противників виходу з Євросоюзу, що знову продемонструвало різну політичну позицію в регіонах держави. Прихильники збереження членства Великобританії в Європейському Союзі зосередилися на півночі країни, адже жителі Шотландії та Північної Ірландії виступили проти виходу зі співтовариства. Всі виборчі округи в Шотландії проголосували за збереження членства в ЄС. Так, в Единбурзі проти Brexit виступили 74,4%, у Глазго – 66,6%, в Абердині – 61,1%. У цілому членство в ЄС підтримали 1,66 млн осіб, проти – 1,01 млн осіб. Прем'єр-міністр Шотландії Н. Стерджен заявила, що в майбутньому регіон захоче стати частиною Європейського Союзу. У Північній Ірландії результати дещо відрізнялися, і, хоча більшість населення висловилося за вихід з Євросоюзу, регіон розділився на дві частини. Південна частина, що межує з Ірландською Республікою, проголосувала за збереження членства в ЄС, а північна, де уніоністи мають більш сильні позиції, виступила за Brexit. На підставі цього голосування керівництво партії «Шин фейн» заявило, що Brexit означатиме те, що Лондон віднині не зможе представляти інтереси північних ірландців, тож регіон буде вимагати об'єднання з Ірландією [5], таким чином наголосивши на ірландистській стратегії своєї діяльності.

Іспанський уніонізм переслідує таку саму мету – збереження єдності країни, адже в регіонах держави виникають сепаратистські настрої. 9 листопада 2014 р. у Каталонії відбулося опитування громадської думки щодо незалежності регіону. Це не був традиційний референдум, адже право висловити свою думку мали всі громадяни старше 16-ти років, у тому числі й громадяни інших держав, які проживали в Каталонії. Трохи більше 80% з тих, хто проголосували (а це було майже 2,5 млн осіб), підтримали ідею незалежності. Виникають сумніви в однозначній підтримці ідеї незалежності з огляду на те, що взагалі право голосу в даному регіоні мають близько 5,4 млн осіб [6]. Тож іспанський уніонізм, реалізований центральною владою, спрямований на боротьбу із сепаратизмом. Він

розглядається баскськими та каталонськими націоналістичними партіями як політична ідеологія, що заперечує право на самовизначення за окремими народами Іспанії, але іноді тлумачиться як простий захист Іспанії як нації [7]. Будь-які прояви сепаратизму вимагають негайного реагування на них, адже вони можуть виступити каталізаторами сепаратистських тенденцій в інших регіонах країни, Європи, а то й світу загалом. Саме тому влади національних держав часто вдаються до силових методів придушення сепаратизму.

Приклади Великобританії та Іспанії демонструють поширення уніоністської ідеї саме в унітарних децентралізованих державах, регіони яких мають більший ступінь повноважень у порівнянні з регіонами унітарних централізованих держав. У Великобританії реалізована асиметрична деволюція як спосіб поділу компетенцій і повноважень між центральною владою та владою в крупних адміністративно-територіальних одиницях. Іспанія ж є унітарною регіоналізованою державою – «країною автономій» з розширеними повноваженнями регіональних влад.

Отже, об'єктивна потреба в «захисному уніонізмі», який реалізують суверенні держави, пояснюється цілями збереження єдності держави, запобігання сепаратистським рухам і формування політичної нації.

Особливим варіантом уніонізму виступає добровільне об'єднання кількох суверенних держав у нове політичне утворення, що доцільно назвати «уніонізмом суверенних акторів». Такий об'єднувчий рух може проявлятися в багатьох формах. Наприклад, формування союзу суверенних держав з метою досягнення політичних, економічних цілей, прикладом чого може слугувати Європейський Союз. Утворення таких об'єднань можливе на основі панідей, які передбачають об'єднання народів скоріше за географічною, аніж національною ознакою. Доцільно згадати паневропеїзм, панамериканізм, панафриканізм. На думку У. Кузенко, вступаючи до міжнародних чи міждержавних об'єднань, держава не передає їм суверенітет, тільки делегує відповідні суверенні права для досягнення спільних економічних, екологічних та інших цілей, тобто передає право на здійснення відповідних функцій [8, с. 17]. Особливістю даного виду уніонізму є добровільний характер об'єднання задля досягнення поставлених цілей. У цьому випадку не відбувається втрата суверенітету, національні актори визнаються повноправними суб'єктами інтеграційних відносин.

Про загрозу втрати суверенітету європейських держав заговорили у зв'язку з виникненням радикальної інтерпретації концепції «Європи регіонів», яка була популярною в 1950–60-х роках. Тоді євроінтеграційні прагнення, які набирали обертів, викликали побоювання щодо зменшення ролі регіонів, втрати регіональної самобутності, тож пропонувалося бачення нової Європи у вигляді існування Євросоюзу і регіонів, без національних держав. Утім, ця концепція була нежиттєздатною і не могла бути реалізованою, адже утворення національних держав у XIX – XX століттях відбувалося як складний і тривалий у часі процес, тож уявити їх відмирання було просто неможливо. На даному етапі концепція «Європи регіонів» реалізується у двох вимірах – горизонтальному, що передбачає інтенсифікацію міжрегіонального співробітництва, та вертикальному, який полягає у зростанні впливу регіональних влад на процес прийняття рішень у національних державах та інституціях Євросоюзу.

Значна частина уніоністських проектів пов'язана з об'єднувчими прагненнями розділених народів. Саме цей вид уніонізму загрожує державному суверенітету. Р. Бараш характеризує розділений народ як етнічну групу, територія компактного проживання якої розділена адміністративними або державними кордонами. При цьому представники розділеної етнонаціональної групи усвідомлюють себе єдиною спільнотою та прагнуть до об'єднання свого етнічного простору в єдине адміністративне утворення, що самоуправляється

[9, с. 43]. Існування розділених народів є об'єктивним історичним явищем, що зумовлено процесами розселення та міграції, зміною державних кордонів унаслідок укладення міждержавних договорів. Більшість держав сучасного світу за складом населення є поліетнічними, задоволення прав етнічних груп цілком можливе в рамках проведення ефективної політики. Принципи та форми захисту прав національних меншин закріплені в Рекомендаціях Парламентської Асамблеї Ради Європи «Про захист прав національних меншин» (1995 р.), Лундських рекомендаціях про ефективну участь національних меншин у суспільно-політичному житті (вересень 1999 р.), Больцанських рекомендаціях ОБСЄ про національні меншини в міждержавних відносинах (2008 р.), Люблянських рекомендаціях по інтеграції різноманітних суспільств (листопад 2012 р.). На положення цих нормативно-правових документів повинні спиратися материнські держави, які можуть здійснювати підтримку споріднених їм етнічних груп, що перебувають у складі інших держав, але виключно в межах міжнародного законодавства.

Прагнення подолати розділеність народу призводить до виникнення іредентизму, який доцільно тлумачити як етнополітичний процес, який представляє собою сукупність стратегій і дій іредентистської держави й іреденти – національної меншини у складі поліетнічної держави, яка прагне увійти до складу сусідньої держави на основі етнічної і/чи культурної спорідненості. Іредентизм передбачає не тільки об'єднання населення, але й території його проживання, адже якби територіальний чинник був несуттєвим, проблема розділеності цілком вирішувалася би шляхом міграції. Ініціатори іредентизму часто апелюють до великодержавницької ідеї і прагнуть відтворити кордони держави, які вона мала в період її найбільшої могутності.

Цей різновид іредентизму може мати різний характер залежно від пануючої системи міжнародних відносин. У XIX – на початку XX століть, у період панування Віденської системи, іредентизм мав об'єднавчий характер, адже його реалізація відповідала принципу «одна нація – одна держава». За часів Версальсько-Вашингтонської системи іредентизм починає набувати експансіоністських рис, що пояснюється наявністю численних територіальних претензій між новоутвореними державами. У другій половині XX ст. (Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин) була розроблена система міжнародно-правових актів, яка закріпила базові засади міжнародних відносин. Натомість у XXI столітті відродився експансіоністський іредентизм, що можна пояснити розбалансуванням системи міжнародних відносин. Реалізацію іредентистського проекту бачимо в діях Російської Федерації, яка, порушивши норми міжнародного права про територіальну цілісність держав та невтручання у справи суверенних держав, у 2014 році анексувала український Крим.

Сьогодні найбільш яскравим прикладом уніонізму іредентистського характеру є румунсько-молдавський уніонізм. В основі ідеї «унірі» лежить уявлення про те, що єдиний румунський народ розділений на дві держави, отже, необхідно його «возз'єднати» в одному політичному організмі. ЗМІ та уніоністські громадські організації й політичні партії активно пропагують ідею «Великої Румунії». Свого часу президент Траян Бесеску неодноразово проголошував, що за Прутом проживає 4,5 мільйонів румунів, яким необхідно повернути громадянство [10]. Але й вище державне керівництво Молдови підтримує уніонізм, просуваючи уніоністські ідеї в систему освіти: у школах вивчається курс «історія румун», а з початку 1990-х років рідна мова в школах і вищих навчальних закладах вивчається тільки як румунська мова, навіть незважаючи на те, що в Конституції Молдови закріплено поняття «молдавська мова». У самій Молдові населення розділилося на прихильників та противників «унірі». Оцінюючи ситуацію в цілому, відзначимо, що реалізація уніоністського румунсько-молдавського проекту в найближчій перспективі все ж таки

малоочевидна, оскільки частка уніоністів поступається кількості прихильників незалежності. Але потенційні загрози для державного суверенітету Молдови все ж існують.

Об'єднання етнічних груп, які не сформували власних держав і перебувають у складі інших державних утворень, С. Сайдман і В. Аурес запропонували назвати «курдським стилем» іредентизму, виходячи з того, що найбільш очевидним прикладом такого процесу є курди [11, с. 1127]. Точна кількість курдів невідома, за різними оцінками, їх налічується від 20-ти до 40-ка мільйонів, тому що жодна із чотирьох країн, де проживають курди, а це Ірак, Іран, Сирія, Туреччина, не проводила їх перепис.

Безумовно, ситуація з курдами дійсно відповідає критеріям реалізації права на самовизначення, закріпленим у міжнародно-правових документах. Але навіть в умовах переслідувань, депортацій, тиску асиміляційної політики національна свідомість курдів є досить розвиненою. Державотворчі прагнення курдів в Ірані, Туреччині, Сирії тривалий час є безуспішними, певним чином політичні права курдів реалізовані в Іраку у вигляді Курдської автономії. Іракський Курдистан нині є доволі стійкою квазідержавою, яка має власну армію. Сирійські курди також мають власну систему управління і досить боєздатну армію.

Існує декілька проектів розвитку курдського народу, одним з яких є утворення держави Курдистан. Безумовно, утворення Курдистану в нинішніх умовах є скоріше утопією, аніж реальністю. Існує декілька пояснень щодо труднощів у реалізації «курдського стилю» іредентизму. По-перше, самі курди досить роз'єднані, оскільки не мали досвіду централізованого управління. Курдистан ніколи не існував як національна держава, але в часи середньовіччя були створені курдські князівства. До того ж сама ідея Курдистану не має єдиного оформлення. Суб'єктами іредентизму за відсутності власного державного утворення є політичні партії, які не діють злагоджено. В іракському Курдистані існують Демократична партія Курдистану (ДПК) колишнього глави місцевого уряду Масуда Барзані та Патріотичний союз Курдистану, в Туреччині діє Робітнича партія Курдистану (ПК). ДПК та РПК є основними суперниками за лідерство в курдському націоналістичному русі [12]. По-друге, поява незалежного Курдистану загрожуватиме Ірану, Іраку, Сирії й Туреччині, тож вони всіляко перешкоджають курдському національно-визвольному рухові. По-третє, ідея утворення Курдистану не підтримується світовими лідерами, які мають власні геополітичні інтереси в регіоні, тоді як така підтримка була би вкрай важливою, адже у випадку «курдського стилю» іредентизму відсутня сподірена держава, яка володіє необхідними ресурсами.

Але в 1960-х рр. з'явилася інша тенденція, за якою кожна із чотирьох частин Курдистану повинна добиватися для себе автономії, щоб надалі сформувати щось на зразок Бенілюксу. 25 вересня 2017 р. в іракській провінції Курдистан відбувся референдум, де понад 90% курдів висловилися за незалежність своєї провінції. Влада Іраку визнала референдум нелегітимним, до нього негативно поставилися влади Туреччини, Ірану і Сирії, вбачаючи в цьому загрозовий прецедент, а США, Британія й ООН висловили занепокоєння голосуванням, заявивши, що воно може дестабілізувати й без того неспокійну ситуацію в регіоні [13]. На нашу думку, цей приклад може надихнути інші групи розділеного народу до більш активного виборювання своїх прав.

Таким чином, реалізація іредентистського проекту безпосередньо загрожує державному суверенітету. Іредентизм виходить на рівень міждержавної взаємодії, проте в міжнародному праві поняття «іредентизм» не закріплено. Реалізацію експансіоністського іредентизму з боку європейських держав стримує членство в ЄС та НАТО. У випадку анексування Криму Російською Федерацією відбулося пряме порушення державного суверенітету України. Очевидно, щоб випадок анексування Криму не став загрозовим прецедентом,

світової спільноті необхідно ввести поняття «іредентизм» у правове поле і виробити більш чіткі й жорсткі механізми протидії іредентистській політиці.

Отже, уніонізм – це рух, спрямований на об'єднання держав, народів або груп розділеного народу в єдиному політичному організмі. Він може мати різний вплив на державний суверенітет залежно від того, які політичні актори є суб'єктами уніонізму та яку мету вони переслідують: захисний уніонізм з боку держави чи об'єднання суверенних держав у політичний чи економічний союз не несуть загроз, натомість найбільші ризики для державного суверенітету формує уніонізм іредентистського спрямування. Окреслена проблема має перспективи подальших досліджень, зокрема пов'язаних з вивченням інших форм уніонізму суверенних акторів, серед яких уніонізм розділених націй та уніонізм, пов'язаний з реалізацією панідей.

Список використаної літератури

1. Бибик С.П., Сютя Г.М. Уніонізм. *Словник інішомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання*; за ред. С.Я. Єрмоленко. Харків : Прапор, 2012. С. 556.
2. Рябовол Л.Т. Державний суверенітет: наукові підходи до визначення поняття і ступеня обмежень в умовах глобалізації. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2019. Випуск 3 (43). С. 261–266.
3. Рыбаков С.Е. Анатомия этнической деструктивности. II. Этнический радикализм. *Вестник Московского университета. Серия 18 : «Социология и политология»*. 2001. № 4. С. 3–39.
4. Шотландія залишається у складі Великобританії: 55% проголосували проти незалежності. URL: <http://www.unian.ua/world/986894-shotlandiya-zalishaetsya-u-skladi-velikobritaniji-55-progolosuvali-proti-nezaleznosti.html> (дата звернення: 06.05.2021)
5. Шотландия и Северная Ирландия проголосовали против Brexit. РБК. 24 июня 2016. URL: <http://rbc.ru/rbcfreenews/576cb6f19a7947cdf26f9922> (дата звернення: 25.11.2021).
6. Куринский А. «Референдум» в Каталонии: миф о распаде Испании. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/rus/experts/2014/11/10/7027619/> (дата звернення: 28.11.2021).
7. El PNV defiende el derecho de autodeterminación frente al proyecto del unionismo de crear una España uniforme". España europa press. URL: <https://www.europapress.es/nacional/noticia-pnv-defiende-derecho-autodeterminacion-frente-proyecto-unionismo-crear-espana-uniforme-20090411124321.html> (дата звернення: 28.11.2021).
8. Кузенько У.І. Трансформація державного суверенітету в умовах глобалізації: загально-теоретичний аспект. *Право і суспільство*. 2016. № 6. Ч. 2. С. 14–19.
9. Бараш Р. Явление разделённых этнонациональных групп: политологический анализ. Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2010. URL: http://www.isras.ru/files/File/Publication/Barash_kniga.pdf (дата звернення: 15.07.2021).
10. Присоединение Молдовы к Румынии произойдет не во имя истории, а ради румынского паспорта. *Gagauzinfo*. 30.08.2011. URL: <http://gagauzinfo.md/index.php?newsid=1402> (дата звернення: 10.12.2021).
11. Saideman S.M., Ayres W.R. Determining the Causes of Irredentism: Logit Analyses of Minorities of Risk Data from the 1980s and 1990s. *The Journal of Politics*. 2000. Vol 62, no 4. P. 1126-1144.
12. Народ без держави: хто такі курди? URL: <https://www.dw.com/uk/народ-без-держави-хто-такі-курди/a-42294803> (дата звернення: 23.02.2021)
13. Яриш О. Незалежність Курдистану: 5 наслідків референдуму. *Громадське.ua*. 27 вересня 2017. URL: <https://hromadske.ua/posts/nezalezhnist-kurdystanu-5-naslidkiv-referendumu> (дата звернення: 27.10.2021).

THE PROBLEM OF INTERACTION BETWEEN UNIONISM AND STATE SOVEREIGNTY

Natalia Horlo

*Zaporizhzhia National University,
Department of Political Science
Zhukovskoho str., 66, 69600, Zaporizhzhia, Ukraine*

The article examines the impact of unionism on state sovereignty. Unionism is seen as one of the leading tendencies in today's globalizing world. Unionism is interpreted as the desire to unite sovereign states or peoples. It is noted that the impact of unionism on state sovereignty depends on the goal pursued by the subjects and the practical context of its implementation. The unionism that does not pose a threat to state sovereignty («protective unionism», «unionism of sovereign participants») and the one that threatens the loss of sovereignty («irredentist unionism») are analysed.

The specifics of «protective unionism» are demonstrated by the examples of British and Spanish unionism, the aim of which is to preserve the unity of the state, prevent separatist movements and form a political nation. It is noted that the United Kingdom and Spain are unitary decentralized states, whose regions have broader powers. «Unionism of sovereign participants» manifests itself in the formation of a union of sovereign states to achieve political or economic goals. It does not mean the transfer of sovereignty by the state, but the delegation of certain sovereign rights to achieve a common goal. It is noted that the formation of such unions is possible on the basis of pan-ideas, which provide for the unification of peoples on a geographical basis.

Emphasis is placed on «irredentist unionism», which aims to unite groups of divided peoples in one political body. Irredentism is most often actualised through the joint efforts of the mother state and kin ethnic groups. This kind of unionism threatens the loss of part of the territory of a sovereign state in which a group of divided people is a minority. Emphasis is placed on the transformation of irredentism depending on changes in the systems of international relations. Romanian-Moldavian unionism, aimed at uniting the two states, is described on the grounds of ethnic, linguistic and cultural kinship. The peculiarities and difficulties in the implementation of the «Kurdish style» irredentism to unite parts of a divided nation, none of which has created its own state formation, have been identified.

Key words: unionism, globalization, integration, state sovereignty, irredentism.

УДК 321.7(866)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.39.14>

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ДЕМОКРАТИЧНИХ СИСТЕМ (НА ПРИКЛАДІ ЕКВАДОРУ)

Ірина Дужа, Людмила Мельник

Білоцерківський національний університет,

факультет права та лінгвістики,

кафедра соціально-гуманітарних дисциплін

бульв. 50 річчя Перемоги, 96, 09100, Біла Церква, Київська область, Україна

У статті зазначено та проаналізовано основні проблеми руйнування демократичних систем на прикладі Еквадору та наведено пропозиції подолання кризових явищ із практики Сполучених Штатів. Зазначені проблеми в сучасному світі набувають гласності, й усе більше коло демократичних урядів роблять спроби до подолання таких явищ, котрі спровоковані расизмом, низьким рівнем економічного та соціального зростання, відчужуваності громадян від сфер впливу.

Сучасні реалії доводять, що не кожен уряд може самостійно подолати бар'єр демократичної взаємодії, тому головним методом у збільшенні функціонування демократії є взаємодопомога країн із розвинутими демократичними системами та взаємодія уряд-народ.

Демократія повинна скорочувати розриви між тим, що обіцяє народу уряд, і тим, що він реалізує. У свою чергу це залежить від того, як уряд та народ взаємодіють між собою. Отже, чим більший баланс між громадянами та правлячою верхівкою, тим розвинутіша демократична система в державі, відбувається підтримка уряду народом та визнання його легітимним.

Незважаючи на всі проблеми, з котрими стикаються демократії, уряди країн спроможні вистояти. Особливо в даному регіоні, де існує глибоко інтегрована група партнерів, котрі не тільки поділяють цінності, але й мають спільну культуру, величезні багатства природних ресурсів та біорізноманіття.

Наразі відбувається перевстановлення демократій, а саме визначення їхніх нових орієнтирів з огляду на сучасні виклики для держав і для народів. У такій ситуації важливими є нові ідеї, прогресивні та вдосконалені методи.

Зазвичай такі зміни приносить нове покоління, котре покладає всі сили на вирішення проблем своєї країни, народу, бореться за права та можливості, наприклад, такі видатні жінки, як Діана Салазар Мендес та Ніна Гуалінда.

Ключові слова: демократія, Еквадор, Сполучені Штати Америки, Північна Америка, Південна Америка, корупція, рух опору, громадянська безпека, пандемія COVID-19, Діана Салазар Мендес, Ніна Гуалінда.

Постановка проблеми. Останніми десятиріччями число країн з демократичним режимом правління зростає, а громадяни намагаються стати важелями впливу на владу, формуючи рухи та організації. Нові виклики, котрі стоять перед світом та країнами, окремо надають стимул розв'язувати проблеми методом дипломатії та демократії.

На жаль, не кожна держава спроможна самостійно вирішити її внутрішні демократичні розбіжності між світом, урядом та народом. До вирішення даного питання потрібно підходити комплексно, а саме як через взаємодію всередині країни: уряд–народ та народ–уряд, так і ззовні, тобто через міжнародний досвід.

Над даною тематикою працює велика кількість учених, науковців, котрі мають у своєму доробку багато статей, присвячених цій темі, а саме: К. Саркісов «Демократія як форма політичної комунікації в сучасному суспільстві» [2], А.М. Митко «Наукові розвідки

інформаційної демократії у сучасній американській комунікативістиці» [3]; питаннями США займаються І.А. Дужа «Еволюція Азійсько-Тихоокеанського регіону: інтеграційний та безпековий вимір» [4; 5], С.О. Шергін, котрий широко розкриває зміст та проблеми Сполучених Штатів [6].

Демократія – це одне з найбільших досягнень людства, в спектрі якого повинні діяти всі уряди світу незалежно від релігійного спрямування та етичних вподобань. Сполучені Штати являють собою одну з великих країн, котра реалізує власну внутрішню та зовнішню політику за рахунок розвитку демократії не тільки в інтересах свого народу, а й людей загалом.

З огляду на світову практику можна констатувати, що не завжди те, що починається демократично, ним і залишається. Адже існує безліч прикладів, де «право народу» переходить у прояв тоталітаризму, в право однієї особи. Це один зі способів знищення демократії. Наприклад, у країні, де лідер обирається на вільних і справедливих виборах, потім починає – повільно, але вірно – руйнувати основи демократії: переслідувати вільну пресу, підривати незалежність судів, загрожувати політичним опонентам, відбирати свободу слова та свободу громадян. Невдовзі такий лідер робить спробу використати важелі демократії для проведення антидемократичних змін – скасування обмежень щодо термінів, призначення суддів, звільнення законодавців.

Така ситуація сталася десять років тому в Еквадорі. Але до кінця знищити демократію очільнику не вдалося. Адже такі інститути, як суди та Рада виборців, почали чинити опір. До руху опору приєдналися правозахисники, журналісти, активісти громадянського суспільства, професори та студенти, які заперечували дії влади в судах. На підтримку опору повстав народ, на знак протесту десятки тисяч еквадорців вийшли на вулиці – профспілкові діячі, журналісти, студенти, корінні жителі, вони здійснили 700-кілометровий марш від Амазонки до Кіто. Як наслідок, деякі люди були піддані силовим методам покарання за непокору, а деяких заарештовувала поліція, але протести продовжувалися.

На той час президент ухвалив декілька антидемократичних законів, але багато законопроектів було заблоковано, скасовано та відкликано через недостатню підтримку. Отже, завдяки рішучим діям громадян демократія вистояла.

Ще одна причина руйнування демократій – це нездатність задовільнити життєві потреби громадян у надзвичайних ситуаціях.

Навесні 2020 року у світі було оголошено локдаун у зв'язку з пандемією COVID-19, і Еквадор не був винятком. Рівень смертності у Гуаякілі виріс у дев'ять разів. Лікарні змушені були відмовитися від прийому помираючих людей, а тіла померлих залишалися на тротуарах кілька днів. Труни почали виробляти з картону тому, що в моргах скінчилися дерев'яні.

Надзвичайна ситуація у громадській охороні здоров'я посилювалася тим, що деякі громадяни бажали отримати вигоду з дефіциту в Еквадорі життєво важливих предметів медичного призначення, таких як маски, апарати штучної вентиляції легень, дезінфікуючі засоби. У квітні 2020 року захворюваність на COVID-19 знову зросла, а в Еквадорі було відзначено найвищий її рівень [7].

Засоби масової інформації Еквадору почали детально висвітлювати всі невдачі громадської охорони здоров'я та корупцію, котра була однією з причин погіршення ситуації в країні. Провівши розслідування, генеральний прокурор виявив докази змови між працівниками охорони здоров'я та злочинцями, котрі продавали пакети для тіл померлих у лікарні за ціною, яка у 13 разів перевищувала собівартість. Як наслідок, багатьом посадовим особам було пред'явлено звинувачення.

На початку 2020 року понад 80% виборців Еквадору [7] прийняли участь у голосуванні, котре спричинило мирну передачу влади між партіями. Перше, що зробив новий уряд, – вакцинував більше половини населення країни в перші сто днів перебування при владі.

Завдяки зусиллям медичних працівників, керівників на місцях, представників бізнесу близько 40 тисяч людей було вакциновано по великих містах. Активну участь брали співробітники університету та студенти-волонтери. Щодня проходить вакцинацію дедалі більше еквадорців. Сьогодні вакциновано понад 12,1 мільйона осіб [1].

В умовах демократії можуть вирішуватися багато серйозних проблем, з якими стикаються уряди, але за умови відкритості та гласності. Демократія спирається на довіру та взаємодопомогу.

Проаналізувавши результати діяльності демократій у Північній та Південній Америці за останні десятиліття, доцільно зауважити, що втрату довіри важко зрозуміти. Пройшло два десятиліття з того часу, як дві країни відповідно до Міжамериканської демократичної хартії взяли на себе зобов'язання просувати та захищати демократію у всьому регіоні. Вони взяли на себе це зобов'язання не через ідеологічний тиск, а, через те, що зазнали невдачі в спробах низки країн регіону забезпечити соціально-економічний розвиток у рамках недемократичних систем.

Загалом, демократичні уряди в країнах регіону досягли безпрецедентного процвітання, безпеки і стабільності. Середній клас Латинської Америки зростав, а кількість людей, що живуть у злиднях, скоротилася вдвічі. Підвищився рівень життя і доступ до освіти, скоротилася дитяча та материнська смертність.

Однак зі зростання економіки посилюється і несправедливість. Зростання ВВП та фондових ринків не призвело до збільшення підтримки та захисту сімей в умовах зростаючої глобальної конкуренції; до створення соціальної системи, котра застраховувала би громадян у випадку втрати роботи або по догляду за хворою дитиною чи батьками.

Такі проблеми посилюються і у зв'язку з пандемією COVID-19, котра торкнулася цього регіону сильніше, ніж будь-який інший, і наочно продемонструвала вразливість досягнень останніх десятиліть. На Латинську Америку та Карибський басейн припадає близько 8% світового населення, але на цей регіон припадає і 32% смертей, пов'язаних із COVID-19. [1] Разом на США, Північну та Південну Америку припадає більше половини смертей від COVID-19 у всьому світі.

Були руйнівними й економічні наслідки. У 2019 році економіка Латинської Америки скоротилася майже на 8% – це найбільший спад серед усіх регіонів світу, а кількість людей, котрі проживають у злиднях, збільшилася на 22 мільйони. Школи в регіоні були закриті довше, ніж в інших регіонах.

В Еквадорі найбільш постраждали корінні громади, а саме особи африканського походження, жінки та дівчата, люди з низькими доходами, більшість із яких зайняті в неофіційному секторі.

COVID-19 посилив скептицизм серед громадян щодо того, що демократія може бути ефективною тільки тоді, коли це найвигідніше правлячій еліті або в екстрених випадках. У 2019 році 70% латиноамериканців були незадоволені тим, як працює демократія. У 2013 році таких громадян було близько 50%. Навіть у Сполучених Штатах ступенем ефективності демократії незадоволені майже 60% громадян [1; 7].

Наступний виклик для демократії – це корупція, котра стала повсякденною реальністю для людей у всьому світі, у тому числі у Північній та Південній Америці. Збитки від корупції становлять до 5% світового ВВП. Корупція пригнічує економічне зростання,

перешкоджає інвестиціям та посилює нерівність. Та найбільше це відображається на довірі громадян до своїх урядів.

Більшість масових громадянських повстань, які виникали останніми роками по всьому світу – Майдан в Україні; площа Тахрір в Єгипті; від Румунії до Тунісу і від Судану до Гватемали – в їхній основі лежить повне неприйняття корупції. Корупція впливає на всі аспекти повсякденного життя людей, виснажує державні ресурси, за рахунок яких можна було би фінансувати школи та лікарні, й те, що покращує життя людей.

Сполучені Штати приділяють особливу увагу ефективній боротьбі з корупцією. Президент Байден уперше назвав одним з основних інтересів національної безпеки США боротьбу з корупцією. Адміністрацією президента приймаються закони та вживаються заходи проти незаконного фінансування; конфіскуються і заморожуються викрадені активи; посилилися наявні інструменти притягнення корумпованих осіб та груп до відповідальності шляхом введення адресних антикорупційних санкцій; вживаються заходи кримінального та цивільного характеру; відмовляють у наданні віз корумпованим чиновникам та членам їхніх сімей. За рахунок таких інструментів стає можливим зниження збитків, завданих корупцією.

Але корупція не знає кордонів, а корупціонери дуже вдало вміють використовувати найслабші ланки взаємопов'язаної глобальної системи, жодна країна не може ефективно боротися з корупцією сама, потрібна взаємодопомога інших урядів.

Для розширення можливостей урядів країн-партнерів, журналістів-розслідувачів, антикорупційних активістів та бізнесу розробляються нові інструменти та програми. Поглиблюється співпраця країн з Європейським Союзом, «Великою сімкою», ОЕСР та іншими міжнародними організаціями, котрі ведуть боротьбу з корупцією. Сполучені Штати разом із партнерами дотримуються ухваленого у 2018 році на Саміті Америки Лімського зобов'язання, згідно з яким країни регіону повинні вживати конкретних заходів щодо підтримки демократичного управління у сфері боротьби з корупцією. У рамках такої програми країни знайомляться та вивчають методи, що ефективно працюють у боротьбі з корупцією. Корупційна проблема – це головне питання у всебічному аналізі уряду США, що проводиться за дорученням президента Байдена.

Ще одна проблема демократії – це громадська безпека. Сполучені Штати вклали величезні кошти в зниження рівня насильства в Західній півкулі та в боротьбу з транснаціональними злочинними організаціями. Рівень насильства в Латинській Америці та Карибському басейні є одним із найвищих у світі.

За рахунок партнерства досягнення з демократичними країнами регіону щодо зміцнення громадянської безпеки неоднозначні. Адже дана проблема вирішувалася з боку навчання та оснащення сил безпеки, і не приділялося уваги іншим ефективним засобам. Більше часу приділялося проявам організованої злочинності, таких як вбивства та незаконний обіг наркотиків, і надто мало уваги – докорінним причинам таких дій.

Уряд США розширює економічні можливості, це стосується малозабезпечених верств населення, котрі можуть бути залучені до незаконної діяльності. Збільшується внесок і в профілактику зловживання психоактивними речовинами, лікування та одужання тих, хто веде боротьбу із залежністю – незаконний обіг наркотиків, зниження попиту їх у Сполучених Штатах; підтримуються зусилля щодо запобігання насильству на рівні спільнот з боку злочинних організацій та жорстокістю сил безпеки. Відбувається також інвестування в зміцнення верховенства права, навчання прокурорів та суддів, які відіграють вирішальну роль у розслідуванні та судовому розгляді справ.

Сполучені Штати ведуть діалог з урядом Мексики щодо економічних та безпекових питань. Учасниками були високопосадовці обох країн, що представляли сфери юстиції,

торгівлі, фінансів, розвитку, внутрішньої безпеки та зовнішньої політики. Саме таке представництво відображає комплексний підхід до вирішення проблем демократії [8].

Часом демократіям необхідно вживати надзвичайних заходів для забезпечення безпеки своїх громадян, але ця потреба повинна бути збалансована, щоб не ігнорувати повагу до прав людини. Заходи повинні розроблятися та здійснюватися відповідно до принципів верховенства права, бути обмеженими за змістом і тривалістю та проводитися під наглядом і судовим контролем. Сили безпеки, які реалізують ці заходи, повинні дотримуватись міжнародних стандартів і нести відповідальність за їх порушення. Без цих обмежень надзвичайна ситуація може стати нормою, а зусилля, спрямовані на захист громадян від однієї загрози, можуть спричинити їх інший прояв.

Для вдалого функціонування демократії потрібно зосередитися на економічних та соціальних потребах громадян. Найчастіше більше сил та ресурсів вкладається в зміцнення таких життєво важливих громадянських та політичних прав, як вільні та чесні вибори, верховенство права, свобода слова і зборів, і менше вкладається – у зміцнення економічних та соціальних прав, таких як підвищення стандартів праці, розширення доступу до якісної освіти та охорони здоров'я, а також надання інклюзивних можливостей.

Така ідея лежить в основі політичного спрямування президента Байдена, згідно з якою Сполучені Штати вкладають значні кошти в покращення життя та добробуту громадян у Північній та Південній Америці. З 2020 року через Міжнародну фінансову корпорацію розвитку США інвестували в Латинську Америку та Карибський басейн понад 10 млрд доларів. У свою чергу приватний сектор отримав додаткові мільярди інвестицій. Наприклад, в Еквадорі США працюють із Banco de la Produccion, щоб видати малому бізнесу кредити на загальну суму 150 млн доларів [1].

Оскільки малий бізнес є основним двигуном зростання та найкращим способом працевлаштувати людей, то дана сфера повинна інвестуватися, а особлива увага приділятися саме екологічно безпечним проектам, а не видобувним. З даної позиції обов'язковим є законодавство щодо трудових прав та прав людини.

На відміну від демократичних урядів авторитарні уряди пропонують громадянам хибний вибір: або наявність основних громадянських та політичних прав, або вищий рівень життя. Незважаючи на варіативність автократів, про покращення добробуту людей абсолютно не йдеться.

Ще одна проблема демократії – це расизм. Він дестабілізує демократії, робить їх менш процвітаючими та справедливими. Расизм призводить до поляризації та недовіри. Це позбавляє демократії сили, новаторства і творчості. Для подолання цього виклику потрібні узгоджені зусилля з боку всіх світових спільнот та інституцій.

Прикладом таких інституцій є університет Сан-Франциско-де-Кіто. З моменту заснування місія університету – це просування справедливості та інклюзивності. Щорічно університет випускає сотні студентів з числа корінного населення та афроеквадорців – груп, які традиційно були недостатньо представлені у вищих навчальних закладах через відсталість та нерівний доступ до можливостей. Кожен студент, який відвідує цей університет, здобуває кращу освіту завдяки різноманітному складу студентів.

Чільне місце в розбудові демократії належить і окремим громадянам. Як приклад можна зазначити Діану Салазар Мендес. Виросла Діана в Ібаррі, написала диплом про торгівлю людьми, щодо африканських мігрантів у Еквадорі. Її непокоїла відсутність соціальної справедливості. Вона здобула юридичну освіту, але кілька разів її не допускали до посади прокурора тому, що Салазар Мендес була афроеквадоркою.

За рахунок своєї наполегливості вона здобула свою першу посаду, присвятивши з того часу свою кар'єру притягненню до відповідальності впливових людей, мафіозі, політиків, включаючи колишніх президентів, бізнесменів. Її таврували, їй погрожували, якось вона мало не загубилася в морі під час операції з перехоплення наркоторговців. Сьогодні Салазар Мендес – генеральний прокурор Еквадору.

Ніна Гуалінда – лідер Кічва, корінної громади Еквадору. У 2001 році Ніні було всього вісім років, коли нафтова компанія приїхала бурити землю в Амазонії, де вона жила з родиною. Мати й тітка Ніни очолили громаду, яка виступила проти проекту, і на їхню адресу посипалися постійні погрози та нападки. Але вони продовжували чинити опір – через громадянську непокору, самоорганізацію, юридичну грамотність, давши Ніні освіту в галузі адвокатури [1; 8]. Коли через десять років справа її громади нарешті дійшла Міжамериканського суду, вісімнадцятирічна Ніна виступила на слуханні з боку громади. Суд ухвалив, що Еквадор має консультиватися з корінними громадами, перш ніж ліцензувати нафтові компанії для ведення бізнесу на їхній землі. Майже через десять років Ніна допомогла очолити групу жінок з числа корінного населення, яка зібрала понад 250 тисяч підписів з вимогою, щоб уряд розслідував систематичні атаки на жінок-захисниць Амазонії. Петиція була передана генеральному прокурору Еквадору Діані Салазар.

Отже, демократію формують не тільки цілі уряди, але й окремі особистості. Демократія працює, вона розвивається, вдосконалюється.

Незважаючи на невдоволення демократією, більшість людей підтримують такий режим. Близько 63% людей у Латинській Америці вважають, що демократія – найкраща система правління порівняно з 13%, котрі підтримують авторитарний уряд.

Протести і масові рухи, які критикують демократичні уряди в Північній та Південній Америці або деінде, вбачаються як ознака занепаду демократії, але це ніяк не є занепадом, а навпаки – ознакою сили демократії, прогресивним розвитком, де громадяни відчують свою спроможність бути важелем впливу на владу.

Найбільший ризик для демократії полягає не в тому, що громадяни надто критично ставляться до демократії, а в тому, що вони перестають піклуватися про неї.

Список використаної літератури

1. URL: <https://www.state.gov> (дата звернення: 30.11.2021).
2. Саркісова К. Електронна демократія як форма політичної комунікації в сучасному суспільстві. *Політичний менеджмент*. 2007. № 1. С. 66–74.
3. Митко А.М. Наукові розвідки інформаційної демократії у сучасній американській комунікативістиці. *Американістика у вітчизняній політичній науці*. 2012. С. 201–207.
4. Дужа І.А., Мельник Л.М. Глобальне лідерство США в розмінванні та знищенні озброєнь. *Вісник Львівського університету. Серія : «Філосо.-політолог. студії»* : збірник наукових праць. 2021. Випуск 36. С. 196–208.
5. Дужа І.А. Еволюція Азійсько-Тихоокеанського регіону: інтеграційний та безпековий вимір : монографія ; БНАУ. Біла Церква, 2018. С. 196.
6. Міжнародні регіональні процеси та зовнішньополітичні пріоритети України : монографія / заг. ред. професорів С. Шергіна, В. Космини, Л. Чекаленко. Київ : Дипломатична академія України при МЗС України, 2017. С. 68–108.
7. URL: <https://globaledge.msu.edu/countries/ecuador/government> (дата звернення: 30.11.2021).
8. URL: <https://www.britannica.com/place/Ecuador/Local-government> (дата звернення: 30.11.2021).

THE MAIN PROBLEMS OF DEMOCRATIC SYSTEMS, USING ECUADOR AS AN EXAMPLE

Iryna Duzha, Lyudmila Melnyk

Bila Tserkva National Agrarian University,

Faculty of Law and Linguistics, Department of Social Sciences and Humanities

Soborna square, 8/1, 09117, Bila Tserkva, Kyiv region, Ukraine

The article identifies and analyzes the main problems of the destruction of democratic systems on the example of Ecuador and presents proposals for overcoming the crisis in the practice of the United States. These problems are becoming public in the modern world, and more and more democratic governments are trying to overcome such phenomena, which are provoked by racism, low levels of economic and social growth, alienation of citizens from spheres of influence.

Modern realities show that not every government can overcome the barrier of democratic interaction on its own, so the main method in increasing the functioning of democracy is mutual assistance of countries with developed democratic systems and government-people interaction.

Democracy must close the gap between what the government promises the people and what it implements. In turn, this depends on how the government and the people interact with each other. Thus, the greater the balance between the citizens and the ruling elite, the more developed the democratic system in the state, the support of the government by the people and the recognition of its legitimacy.

Despite all the challenges that democracies face, governments can withstand. Especially in this region, where there is a deeply integrated group of partners who not only share values but also have a common culture, vast wealth of natural resources and biodiversity.

Democracies are currently being re-established, namely the definition of their new landmarks based on current challenges for states and peoples. In this situation, new ideas, progressive and improved methods are important.

Often such changes are brought by the new generation, which puts all its efforts into solving the problems of its country, people, fights for rights and opportunities. Examples include prominent women such as Diana Salazar Mendes and Nina Gualinda.

Key words: democracy, Ecuador, United States of America, North America, South America, corruption, resistance movement, civil security, COVID-19 pandemic, Diana Salazar Mendes, Nina Gualinda.

УДК 327:913(4/9)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.39.15>

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ КОД ДЕРЖАВИ У ПРОГНОЗУВАННІ СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ

Наталія Лепська

*Запорізький національний університет,
факультет соціології та управління, кафедра політології
вул. Жуковського, 66, 69600, м. Запоріжжя, Україна*

У статті розглядається геополітичний код держави як одна із сучасних категорій геополітики. Автором надається концептуальне осмислення геополітичного коду (кодексу) держави відповідно до таких його визначень, як: 1) історично сформована на основі балансу національних інтересів багатовекторна система політичних відносин держави із зовнішнім світом, що забезпечує певний державний статус на світовому, регіональному та місцевому рівнях; 2) сукупність ключових уявлень мешканців країни та політичних еліт про своє місце у світі, зовнішньополітичну стратегію та національні пріоритети; 3) підґрунтя, необхідне щодо розроблення прогнозу геополітичного розвитку як будь-якої окремої держави, так і загалом політичних процесів на різних рівнях загального геополітичного простору. Пропонується розглядати геополітичний код держави з огляду широкого спектру вимірів простору – географічного, економічного, інформаційно-ідеологічного, інформаційно-кібернетичного, ментального тощо, адже саме такий підхід дозволяє комплексно проводити аналіз геополітичного потенціалу держави та його конвертацію в геополітичний статус.

Розглядається науковий доробок таких провідних дослідників геополітичного коду держави, як Дж. Геддіс, П. Тейлор, К. Флінт. Водночас підкреслюється, що концептуальне розуміння геополітичних кодів держав дозволяє проводити ґрунтовний аналіз глобального порядку денного, з яким стикаються країни, а також прогнозувати і визначати різноманітні варіанти зовнішньої політики, які здатні відпрацьовувати держави задля зміни своєї суб'єктності в геополітичних процесах на локальному, регіональному та глобальному рівнях. У підсумку доводиться, що в умовах силового переформатування загальної архітектури геополітичного простору і трансформації сучасного світоустрою геополітичний код з його потужною прогностичною складовою частиною є вагомим смислоутворюючим чинником забезпечення ефективної геополітичної стратегії держави.

Ключові слова: геополітика, геополітичний код, культурний код, геополітичний статус держави, прогнозування, геополітичне прогнозування.

Геополітична динаміка розвитку світового сьогодення демонструє вкрай стрімкі темпи зміни глобальної архітектури. Неймовірно швидко набуває безпрецедентної потужності Китай, кидаючи виклик світовій наддержавності США. Країни Європейського Союзу переосмислюють свою суб'єктність у світових політичних процесах і як колективного актора, і як окремих держав-гравців залежно від їхнього геополітичного потенціалу. Держави Індостанського регіону змінюють свої пріоритети у взаємовідносинах із більш потужними членами світової спільноти. Країни Африки стають сьогодні полем геополітичної конкуренції практично всіх провідних гравців: і Сполучених Штатів Америки, і Китаю, які виборюють першість передусім у фінансово-економічному та військовому вимірах, а також деяких європейських країн, які всіяко активізують тут свою присутність, і Росії, яка в продовження зовнішньополітичних традицій СРСР намагається контролювати геополітичний простір африканського континенту. Україна поступово реалізовує політику «повернення» до Європи, інтеграції до європейських, євроатлантичних, а також

світових структур, тим самим стає своєрідним осердям зіткнення геополітичних інтересів Росії, США та країн Євросоюзу. Ці та численні інші процеси засвідчують змістові зсуви у світобудові, що аж ніяк не є випадковими, а навпаки, є наслідком імплементації геополітичної стратегії держав, одні з яких є більш потужними за своїм геополітичним статусом і відповідно до нього виражено діють, а інші – слабкіші – або ж намагаються зберегти хоч якийсь ступінь своєї суб'єктності, або ж вимушені підлаштовуватися під чужі геополітичні інтереси, або ж взагалі маргіналізуються.

Теоретичне обґрунтування та практична інструменталізація геополітичних інтересів держави фіксуються в геополітичному коді (або кодексі). Аксиоматичним є відомий вислів прем'єр-міністра Великої Британії Генрі Палмерстона в його зверненні до палати громад 1 березня 1848 року: «...У нас немає незмінних союзників, у нас немає одвічних ворогів. Лише наші інтереси незмінні та вічні, й наш обов'язок – дотримуватися їх...» [1]. І дійсно, саме державні інтереси становлять підґрунтя зовнішньополітичного курсу країни, а усвідомлення та подальша реалізація її геополітичного коду можуть змінити ставлення населення держави не тільки до оточуючого світу, але й до самих себе. Геополітичний код є своєрідним концентратом національних інтересів держави, дороговказом, який за умов точного визначення здатний стати точкою відліку в зміні її геополітичного статусу. Геополітичний код держави є основою її геополітичної доктрини як узагальненої системи фундаментальних установок, керівних принципів та імперативів стратегії держави в геополітичному просторі (світовому, у регіоні та щодо найближчих сусідів).

Зазвичай ми розуміємо поняття «код» як певну комбінацію символів, що «шифрує» сенс конкретної інформації. Водночас «code» з англійської – це кодекс, тобто звід певних систематизованих норм, законів і т. п., що регулюють якусь сферу діяльності. Поняття ж «геополітичного коду» є відносно новим в академічній царині вітчизняної геополітики. Його визначення поодинокі зустрічається в термінологічних та тлумачних словниках з геополітики. Один з них – словник-довідник з геополітики під ред. В. Дергачова – трактує геополітичний код у такий спосіб: «історично сформована на основі балансу національних інтересів багатовекторна система політичних відносин держави із зовнішнім світом, що забезпечує певний державний статус на світовому, регіональному та місцевому рівнях (наддержавна, регіональна держава і т. д.). Геополітичний код включає державні інтереси, ідентифікацію зовнішніх загроз і технологію їх усунення або нейтралізації. На основі геополітичного коду розробляються доктрини національної безпеки. Геополітичний код має аналогію з генетичним кодом, оскільки прагнення до існування власного суб'єктного утворення у світі є подібним до біологічного зростання організму» [2, с. 107]. Це визначення є стислим та до того ж доволі суперечливим. Так, контраверсійною є аналогія з генетичним кодом людини, оскільки в такому випадку геополітичний код держави має бути сталим, адже зміна геному біологічного організму, що зазвичай проводиться засобом штучного втручання, часто-густо призводить до створення вже зовсім іншого організму. Тому, екстраполюючи цю думку, зміна «геному» держави (геополітичного коду) – це формування вже якісно іншого політичного організму.

Утім, геополітичний код держави – це динамічний феномен. Він підлягає перманентному науково обґрунтованому аудиту та верифікації з огляду на геополітичну кон'юнктуру, що склалася на конкретний момент часу, і, таким чином, надає можливість прогнозувати і скеровувати подальшу діяльність держави як провідного суб'єкта світових геополітичних процесів. Доведення саме такого концептуального осмислення геополітичного коду держави як смислоутворюючого чинника в прогнозуванні як зовнішньої політики певної держави, так і загалом світової політики, і є *метою статті*.

Наукові розробки щодо геополітичного коду сьогодні знаходяться на стадії активного дослідницького пошуку. Найбільш ґрунтовні напрацювання належать Дж. Геддісу, П. Тейлору, К. Флінту, базові ідеї яких є відправними в подальших наукових розвідках щодо цього феномену. Американський дослідник Джон Геддіс, аналізуючи американську зовнішню політику часів Холодної війни, у своїй праці «Стратегія стримування» (1982 р.) використовував поняття «геополітичний код» для характеристики політики різних американських адміністрацій. Дж. Геддіс визначає геополітичний код як зашифровані геополітичні показники світових держав. Код регулює в геополітичних формулах реальні геополітичні інтереси тієї чи іншої держави, яка проводить зовнішню політику у своїх власних інтересах і поділі всього світу на друзів, ворогів, нейтралів [3]. Геддіс підкреслює, що геополітичний код як набір стратегічних припущень фокусує увагу уряду на інших державах у процесі формування своєї зовнішньої політики. Іншими словами, геополітичний код – комплексно та системно узагальнені геополітичні параметри світових держав. Такі коди, за Геддісом, включають: визначення державних інтересів; ідентифікацію зовнішніх небезпек, що загрожують цим інтересам; планування реакції на ці небезпеки і, нарешті, обґрунтування відповідної реакції. Геополітичне кодування фактично поділяє світ на друзів, ворогів і нейтралів. Це допомагає приймати стратегічні рішення. Геополітичний код – це немов би цеглина, яка вкладається у формування загальної будівлі світового порядку. Зміна уряду, звичайно, може змінити геополітичний код розвитку держави, але все одно базові стратегічні шляхи, як фундамент, залишаються незмінними. Кількість кодексів відповідає кількості держав. Тому формування кодексу кожної конкретної держави є унікальним процесом. Крім того, різні кодекси знаходяться в залежності один від одного, оскільки міжнародні відносини мають ієрархічний характер.

Пітер Тейлор, британський історик та спеціаліст з теорії міжнародних відносин та європейської дипломатії, розвинув концепт «геополітичний код» Дж. Геддіса і концептуально розширив його. На думку П. Тейлора, геополітичний код – це географічні основи зовнішньої політики держави, це картинка світу для певної країни, спосіб взаємодії цієї країни із зовнішнім світом. Кожна країна має свій код, який змінюється впродовж історії. Код включає кілька положень, які мають географічний сенс і є значущими для зовнішньої політики конкретної держави: визначення її національних інтересів, з'ясування сфер впливу, визначення відносин із сусідніми країнами, обґрунтування глобальних інтересів для цієї держави. Надалі має розроблюватися геополітична стратегія як набір практичних пропозицій для реалізації цілей, що визначені в геополітичному коді [4]. Сьогодні дослідники геополітики все частіше користуються концептом «геополітичний код держави» і звертаються до формування національних доктрин та зовнішньополітичних курсів саме через призму геополітичних кодів. Оцінка просторів за межами державних кордонів з точки зору їх стратегічної важливості і як потенційних загроз – це традиційне завдання геополітики, адже введення поняття «геополітичний код» дозволяє застосувати наднаціональний підхід і уникати політичної ангажованості.

Геополітичні коди є масштабними, їх величина залежить від рівня розвитку держави, її могутності та ієрархічного позиціонування у світі. Особливе значення для держави має її оточення, яке зазвичай або шукає вигоду, або конфліктує. За П. Тейлором, існує три територіальних рівні геополітичного коду: локальний, регіональний та глобальний. Тож кожна держава, безумовно, має свій локальний код, який відображає її відношення з державами-сусідами, тому проводиться оцінка відносин із ними. Регіональний код визначається для країн, які входять у певний регіон. Глобальний рівень геополітичного коду існує в тих держав, які мають глобальні амбіції світового панування, тому на цьому рівні

держава відпрацьовує певне уявлення про світ, розстановку сил у ньому та про свої дії щодо зміцнення глобального впливу, яке має бути легітимним. Впровадження такого глобального геополітичного коду світового лідерства вимагає і світового «наслідування». Будь-яка спроба іншої країни «створити» свій глобальний геополітичний код – це виклик світовому лідеру. Конкуренція Радянського Союзу та США в межах Африки, Карибського басейну, Близького Сходу та Азії під час Холодної війни є яскравим історичним прикладом протистояння двох глобальних геополітичних кодів.

Для якісного і точного визначення геополітичного коду держави варто брати до уваги певні індикатори, що засвідчують і територіально-просторовий рівень щодо геополітичного кодування, і геополітичний потенціал даної держави, і її взаємовідносини з іншими країнами (союзницькі, партнерські, конкурентні, суперницькі, ворожі), а також демонструють прогностичні можливості подальшого зміцнення геополітичної суб'єктності цієї держави. Серед таких індикаторів визначаються: економічний контроль геополітичних ліній (транспортні комунікації, газопроводи, торговельні шляхи тощо), розміщення військових та військово-морських баз, членство та участь у міжнародних альянсах, статус і кількість дипломатичних місій і т. ін. Крім того, істотний вплив на визначення геополітичного коду (і передусім стосовно демаркації країн на союзників та супротивників) мають такі чинники, як топологічний (географічне розташування), історико-культурний (культурно-ціннісна близькість, спільні історичні витоки тощо), ідеологічний (ідеологічна близькість), політичний (близькість політичних режимів), економічний (економічна привабливість та прагматизм) [5, с. 39–40]. На нашу думку, для визначення геополітичного коду держави варто брати до уваги багаторівневість спектру вимірів геополітичного простору, в межах яких відбувається розвиток сучасних держав як провідних акторів геополітики. Адже розвиток держав не обмежується лише територіально-географічним рівнем геополітичного простору, детермінантність якого визнавалася традиційною геополітикою. Сучасний геопростір розширюється принаймні за рахунок економічного, інформаційно-ідеологічного, інформаційно-кібернетичного, ментального та ін. рівнів. Саме такий підхід дозволяє комплексно проводити аналіз геополітичного коду держави, її геополітичного потенціалу та його конвертацію в геополітичний статус.

Геополітичний код держави складається впродовж її історії і еволюціонує разом із нею, визначається історично сформованим баченням світу, яке є в кожній державі. Дійсно, ще в давнину найбільші держави мали свої геополітичні коди. Наприклад, стародавні греки виділяли ойкумени – «заселену землю» і жорстко розділяли землі еллінів і землі варварів як два полюси ойкумени. Своя картина світу була у стародавніх римлян. В її центрі знаходилось Середземномор'я, далі слідував зовнішній внутрішньо континентальний пояс, що включав долини Рейну, Дунаю, Євфрату, Нілу.

Втім, сучасні держави лише відчасти наслідують традиційним, багатовіковим уявленням про своє місце та роль у світі, натомість пріоритет надають сьогоденним реаліям світової політики та новим геополітичним інтересам. Тому геополітичні коди не є чимось застиглим, вони постійно змінюються. Так, Японія тривалий час знаходилася у стані самоізоляції, підтримуючи лише обмежені відносини з Голландією, і тільки після реформ Мейдзі відкрилася світу, тим самим змінила свій геополітичний код. Або ж Росія, ігноруючи норми міжнародного права, намагається відновити для себе втрачений після розпаду СРСР глобальний рівень геополітичного коду. Зміни геополітичних кодів пояснюються зниженням (геополітичні проблеми Росії після розпаду СРСР) або підвищенням геополітичного статусу держави (як-от Китай та Індія активно включають у свій нинішній код глобальну компоненту).

Геополітичний код країни в критичній геополітиці має свою, дещо іншу, інтерпретацію. Він являє собою сукупність базових уявлень мешканців країни і політичних еліт про своє місце у світі, зовнішньополітичну стратегію та національні пріоритети. До уваги беруться саме базові ментальні установи, розуміння багатьох універсальних концепцій, без яких неможливо зрозуміти логіку поведінки держави на світовій арені в довгостроковій перспективі.

На думку одного з авторів такого підходу Коліна Флінта, геополітичний код країни – «це спосіб орієнтації цієї країни назустріч світу» [6, с. 55]. Разом із П. Тейлором він пропонує своєрідну модель геополітичного коду як пошук відповідей на такі п'ять питань [6, с. 56]: 1. Хто є нинішніми та потенційними союзниками? 2. Хто є нинішніми та потенційними ворогами? 3. Як зберегти нинішніх союзників та залучити потенційних? 4. Як протистояти нинішнім ворогам та запобігти появі потенційних? 5. Як пояснити ці чотири вибори населенню та міжнародній спільноті? До речі, останнє питання та відповідь на нього є найважливішим у сучасній світовій політиці. На це звертає увагу і К. Флінт: «Репрезентаційна геополітика є сутністю п'ятого елемента геополітичного кодексу. Якщо потрібно боротися з ворогами, основа ворожнечі повинна бути зрозумілою, а також необхідність усіх жахів війни повинна бути виправданою. Вороги зображуються як «варварські» або «зло», їхня політика «ірраціональна» в тому сенсі, що вони не бачать цінності чиєїсь політичної позиції, а їхня позиція є «непохитною», тобто війна є єдиним ресурсом <...> Ці уявлення призначені для конкретної ситуації, але засновані на історіях, закладених у національних міфах, які є легкодоступними для широкого загалу питань» [6, с. 58]. Таке твердження доводить важливу думку про те, що геополітичний код у певному сенсі моделюється, його складники можуть гнучко підлаштовуватися під зміну кон'юнктури світової політики.

На наш погляд, у цьому контексті доречно звернути увагу на концепт «культурного коду», що розроблений Клотером Рапайєм, котрий трактує його як певну систему образів, яка склалася щодо будь-чого (протягом тривалого часу) та емоційно закріпилася в ментальних структурах людини. Кожна культура має свої культурні коди до одних і тих самих речей, явищ тощо, і в сукупності різні коди формують таку систему координат, яка й визначає шлях розвитку кожної культури. К. Рапай зазначає, що «зафіксований образ та код – це як замок і шифр до нього <...> Дешифрування широкого спектру вражень <...> допомагає нам відповісти на одне з найважливіших питань: що змушує нас діяти саме так? Розуміння культурних кодів забезпечує нас чудовим новим інструментом <...>, за допомогою якого ми можемо вивчити себе та свою поведінку. Воно перевертає наше уявлення про світ, змінює наші погляди на все довкола» [7, с. 21]. Тож геополітичний код країни (якщо інтерпретувати його з точки зору критичної геополітики) має однією зі своїх підвалин і культурний код, який орієнтує те або інше суспільство самоусвідомлювати себе в унікальний спосіб і звідси вибудовувати відповідне світосприйняття, моделювати стратегію позиціонування себе серед інших учасників світової спільноти.

На наш погляд, геополітичний код держави на засадах культурного коду її народу є дещо тотожним національній ідеї. Крім того, з цієї позиції геополітичний код держави є основою її геополітичної візії, оскільки виявляє національні інтереси країни, з'ясовує її геополітичний потенціал та чинники, що впливають на прийняття урядом країни проактивних геополітичних рішень, та, врешті-решт, надає можливість спрогнозувати напрями розвитку держави на коротко-, середньо- та довгострокову перспективу з урахуванням можливих змін у світовій архітектурі.

У цьому контексті науковий інтерес викликає аналіз геополітичного коду Італії, автор якого Джованбаттіста Варріккьо [8]. Італійський дослідник визначає основні

особливості італійського геополітичного коду саме як образу, відштовхуючись від якого, дана країна ідентифікує себе у світі. Автор доводить, що Італія сформувала свій власний підхід до міжнародних відносин, урахуваючи події історії Італії та особливості сучасної геополітичної орієнтації країни, які відображені в офіційних стратегічних документах Італії і спираються на позиціонування її як країни-засновника ключових регіональних об'єднань. Дж. Варріккьо підкреслює, що для геополітичного коду Італії найважливішими є таких три чинники: євроатлантичний та євро-середземноморський виміри (розуміються не як географічні райони, а як політичний простір спільних цінностей свободи, добробуту, миру, розвитку), а також установа дружніх стосунків з більшістю міжнародних суб'єктів, зокрема й з аутсайдерами, тим самим уникаючи дуалізму «свій-чужий». Автор наголошує, що не дарма академічний світ закріпив за Італією репутацію країни, що впроваджує «дипломатію дружби». Таким чином, конструктивний підхід Італії до усвідомлення свого геополітичного коду дозволив їй позиціонувати себе як надійного геополітичного партнера з багатьма світовими державами, країнами поза західними регіональними блоками і навіть тими, хто протиставляє себе Заходу. Італійський геополітичний код фокусується саме на образі країни, що враховує масштаб (регіональний рівень геополітичних інтересів і впливу Італії) та орієнтацію (євроатлантичний і євро-середземноморський виміри).

Таким чином, ми розглянули два підходи концептуального осмислення геополітичного коду (кодексу) держави. За Дж. Геддісом, геополітичний код – це історично сформована на основі балансу національних інтересів багатовекторна система політичних відносин держави із зовнішнім світом, що забезпечує певний державний статус на світовому, регіональному та місцевому рівнях. Іншу операціоналізацію геополітичного коду пропонують П. Тейлор (хоча частково він розділяє позицію Дж. Геддіса) та К. Флінт, за якими геополітичний код – сукупність ключових уявлень мешканців країни та політичних еліт про своє місце у світі, зовнішньополітичну стратегію та національні пріоритети. На наш погляд, необхідно розширити розуміння геополітичного коду, розглядаючи його разом із тим і як підґрунтя, необхідне щодо розроблення прогнозу геополітичного розвитку як будь-якої окремої держави, так і в цілому політичних процесів на різних рівнях загального геополітичного простору. Адже основна місія геополітичного коду якраз і полягає саме в його прогностичному інструментарії, покликаному надавати стратегічну оптику для тієї чи іншої держави задля упередження небажаних геополітичних процесів, ситуацій, подій та, навпаки, забезпечення бажаного результату. Але, з іншого боку, важливо, що і сам прогноз може слугувати основою для перегляду геополітичного коду держави. Доречним прикладом тут слугує наведений К. Флінтом звіт Національної ради з розвідки (2005 р.) «Картографування глобального майбутнього на 2020 рік: доповідь Національної розвідувальної ради США», який сам по собі не є геополітичним кодом, а є радше аналізом існуючого на той час – у звіті група аналітиків надала кілька прогностичних сценаріїв, що забезпечують підґрунтя для оновлення існуючого геополітичного коду США. Як підкреслює К. Флінт, у цьому звіті сценарії репрезентації та ідентифікації загроз розмиті у вигаданому представленні потенційних небезпек і ворогів, але ж ці сценарії – які становлять основу оновленого геополітичного коду США – можуть керувати реальною політикою [6, с. 60]. Отже, таке концептуальне розуміння геополітичних кодів держав дозволяє проводити ґрунтовний аналіз глобального порядку денного, з яким стикаються країни, а також прогнозувати і визначати різноманітність варіантів зовнішньої політики, які здатні відпрацювати держави задля зміни своєї суб'єктності в геополітичних процесах на локальному, регіональному та глобальному рівнях. Більше того, в умовах силового переформатування загальної архітектури геополітичного простору та трансформації

сучасного світоустрою геополітичний код з його потужною прогностичною складовою частиною є вагомим смислотворюючим чинником забезпечення ефективної геополітичної стратегії держави.

Список використаної літератури

1. Виноградов В. Лорд Пальмерстон в европейской дипломатии. *Новая и новейшая история*. 2006. № 5. С. 21–24.
2. Дергачев В.А. Геополитический словарь-справочник. Киев : КНТ, 2009. 592 с.
3. Gaddis J.L. *Strategies of Containment: a critical appraisal of postwar American national security policy*. New York : Oxford University Press, 1982. 534 p.
4. Taylor P.J. *Political Geography. World-economy, Nation-state and Locality*. L., 1989. 121 p.
5. Туровский Р.Ф. Политическая география : учебное пособие. Москва ; Смоленск : Изд-во СГУ, 1999. 381 с.
6. Flint C. *Introduction to Geopolitics*. London ; New York : Routledge, 2006. 257 p.
7. Рапай К. Культурный код: Как мы живем, что покупаем и почему : пер. с англ. Москва : Альпина Бизнес: Букс, 2008. 167 с.
8. Varricchio Giovanbattista. *The Italian Geopolitical Code. Сравнительная политика*. 2018. № 2. С. 133–139.

THE GEOPOLITICAL CODE OF A STATE IN THE FORECASTING OF GLOBAL POLITICS

Nataliia Lepska

*Zaporizhzhia National University,
Social Sciences and Public Administration faculty
Zhukovsky str., 66, 69600, Zaporizhzhia, Ukraine*

This article aims to examine the geopolitical code of a state as one of the modern geopolitical categories. The author presents a conceptual understanding of the geopolitical code of the state according to its definitions, such as 1) the multi-vector system of the state's political relations with the external world, which is historically formed based on national interests' balance and determines the certain status of the state at global, regional and local levels; 2) a set of the key ideas that a country's residents and political elites have about their place in the world, foreign policy strategy, and national priorities; 3) the necessary foundation regarding making a forecast for geopolitical development, whether it is a separate state or political processes at different levels of the general geopolitical space as a whole. It is proposed to examine the geopolitical code of the state in a wide range of space dimensions – geographic, economic, information-ideological, information-cybernetic, mental, etc. Thus, this approach allows conducting analysis of the state's geopolitical potential and its conversion into geopolitical status in a complex way.

The scientific works of distinguished researchers of the geopolitical code of the state are considered, such as J. Gaddis, P. Taylor, and C. Flint. At the same time, it is emphasized that the conceptual understanding of states' geopolitical codes allows conducting a deep analysis of the global agenda, faced by countries. Also, forecasting can be provided and the variety of foreign policy options determined, which states can use to change their subjectivity in geopolitical processes at the local, regional and global levels. In the conclusion, it is proved that in the conditions of forced reformation of the geopolitical space general architecture and transformation of the current world order, the geopolitical code with its powerful forecasting part is a significant and meaningful factor of providing an effective geopolitical strategy for the state.

Key words: geopolitics, geopolitical code, culture code, the geopolitical status of a state, forecasting, geopolitical forecasting.

УДК 329(410)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.39.16>

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ В УМОВАХ ВИХОДУ ДЕРЖАВИ З ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Валерія Митрощенко

*Маріупольський державний університет,
історичний факультет, кафедра політології та міжнародних відносин
пр. Будівельників, 129, 87500, м. Маріуполь, Україна*

Досліджено теоретичні та практичні аспекти модернізації партійної системи Великої Британії в умовах виходу держави з Європейського Союзу. Наголошується, що останніми роками політична система Великої Британії розвивається і трансформується під безпосереднім впливом суспільної дискусії щодо доцільності чи недоцільності перебування держави в Європейському Союзі, результатом якої стало ухвалення на референдумі політичного рішення про вихід з ЄС та подальша реалізація даного рішення на організаційно-інституціональному рівні. Проаналізовано вектори впливу процесу виходу з ЄС на формування партійних передвиборчих програм. Проаналізовано діяльність політичних партій у процесі виходу Великої Британії з ЄС. Визначено, що конституції (політичні програми) та виборчі маніфести (передвиборчі платформи) основних британських політичних партій пройшли значну модернізацію, змістивши позиції як Лейбористської, так і Консервативної партії з лівого (соціалістичного) та правого (націоналістичного) флангів відповідно ближче до центру, що фактично дає можливість окреслити ідеологію консерваторів як правоцентристську, а лейбористів – як лівоцентристську. Доведено, що проблема реалізації дезінтеграційного дискурсу у відносинах Велика Британія – ЄС за результатами референдуму 23 червня 2016 р. значно посилила та прискорила трансформацію британської партійної системи через актуалізацію декількох ключових суспільно-політичних тенденцій (зміщення акценту партійних виборчих маніфестів з питань внутрішньої економічної політики на міждержавну інтеграцію та стратегічні зовнішньополітичні завдання; радикалізація політичних гасел як провідних, так і «другорядних» політичних партій із проблематики доцільності чи недоцільності виходу Великої Британії з ЄС). Показано, що регіоналізація та дефрагментація британської партійної системи зумовлена, серед іншого, принципово різними поглядами більшості населення різних складових частин держави щодо європейської інтеграції та членства в ЄС; поява нових політичних партій, побудованих навколо концепту виходу Великої Британії з ЄС, та використання відповідних популістських гасел у передвиборчих кампаніях до регіональних представницьких органів, британського парламенту та Європейського парламенту.

Ключові слова: Велика Британія, політичні партії, партійна система, Європейський Союз, трансформація.

Вступ. Останніми роками політична система Великої Британії розвивається і трансформується під безпосереднім впливом суспільної дискусії щодо доцільності чи недоцільності перебування держави в Європейському Союзі, результатом якої стало ухвалення на референдумі політичного рішення про вихід з ЄС (т. зв. «Brexit») та подальша реалізація даного рішення на організаційно-інституціональному рівні. Одними з найактивніших суб'єктів означених процесів стали політичні партії – як класичні, так і новітні, в тому числі такі, що були створені під гаслами здійснення дезінтеграційної програми щодо виходу з ЄС. Подібна роль політичних партій цілком природно відображає як їхнє місце серед інститутів громадянського суспільства, так і ситуативний, тактичний, передвиборний характер партійних цілей і завдань, а також значну динаміку політичної ідеології, відображену не тільки у виборчих маніфестах, але й у конституціях партій, що досить

примітно, зважаючи на стратегічний зміст останніх. Отже, починаючи з 2016 р. і дотепер актуалізується питання як впливу діяльності окремих політичних партій Великої Британії на інтенсивність реалізації європейського дезінтеграційного дискурсу, так і, з іншого боку, трансформації партійних цілей і завдань під впливом об'єктивно існуючих чинників, пов'язаних з реалізацією результатів відповідного загальнонаціонального референдуму як відображення пануючих у суспільстві поглядів на подальший політичний, правовий, соціально-економічний, культурно-духовний розвиток країни.

Проблематика впливу різноманітних суспільних чинників на діяльність політичних партій Великої Британії, а також місця та ролі цих партій у формуванні та розвитку громадянського суспільства розглядалися в роботах таких вітчизняних і зарубіжних (насамперед британських) науковців, як: О.В. Ананьєва [1], Е. Берк [2], А. Болл [3], О. Бутурлімова [4], К. Джанда [5], Г. Кокс [6], К. Лоусон [7], Ю. Шведа [8]. Слід зазначити, що в наявних публікаціях розглядаються деякі аспекти взаємодії та кореляції між діяльністю політичних партій і посиленням суспільних поглядів дезінтеграційного характеру, що доцільно аналізувати саме на прикладі Великої Британії як держави, яка першою і нині єдиною офіційно реалізувала європейський дезінтеграційний дискурс шляхом виходу з ЄС, але зазначена проблематика потребує додаткового дослідження з урахуванням наявної суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації.

Отже, мета статті – встановити найважливіші внутрішні зв'язки й тенденції взаємодії політичних партій Великої Британії та британського суспільства в контексті виникнення ідеї виходу з ЄС та її подальшої практичної реалізації.

Основна частина. Аналізуючи місце та роль політичних партій Великої Британії у формуванні європейського дезінтеграційного дискурсу на політичному полі країни, перш за все слід проаналізувати позиції та програмні настанови двох основних британських партій, які почергово формують загальнонаціональну державну політику залежно від результатів чергових парламентських виборів, – Лейбористської та Консервативної.

У даному контексті необхідно відзначити, що деякі вчені загалом характеризують лейбористську ідеологію як т. зв. «градуалістську», тобто спрямовану на поступові реформи, які ведуть до соціалізму, але існування останнього передбачається на досить далеку перспективу або взагалі в процесі історичного розвитку суспільних відносин стає утопічним [9, с. 192–193]. При цьому, як справедливо зазначає О. Бутурлімова, «важливим елементом лейбористської ідеології, а саме рядових колективних членів, вважається стихійний тред-юніонізм, що був представлений вимогами, які виникали в робітничому повсякденні. Праве крило партії було носієм буржуазно-ліберальних ідей. Ліве крило лейбористів і центр були виразниками соціал-демократичних ідей. Ідеї, що були близькими до європейської соціал-демократії, були привнесені Незалежною робітничою партією» [4, с. 58].

Водночас на сучасному етапі суспільно-політичного розвитку можна прослідкувати помітну тенденцію до трансформації ідеології Лейбористської партії від соціал-демократичної до поміркованої лівоцентристської, що викликано як певним суспільним консенсусом щодо непорушності приватної власності та вільного розвитку підприємництва (зовнішній аспект впливу на партійні цілі й завдання), так і розширенням електоральної бази самої партії (внутрішній аспект впливу) за рахунок приєднання середнього класу й інтелігенції як частини суспільства, що традиційно є більш ліберальною відносно інших соціальних груп.

У даному контексті слід відзначити, що новітні виборчі маніфести лейбористів (після 1992 р.) взагалі не згадують соціалізм як мету партії і формально навіть не містять

понятійної категорії «соціалізм» (на відміну від усіх попередніх виборчих маніфестів даної політичної партії). У свою чергу стаття IV конституції партії також зазнала змін, оскільки її редакція 1995 р. більше не дає можливості трактувати важливе положення, що в ній закладене, як заклик до націоналізації приватної власності. Вказана трансформація партійних поглядів на соціально-економічні питання вказує на фактичний перехід партії з лівого (соціалістичного) флангу до позицій помірнього центрizmu, причому означена позиція відображена і в наступних редакціях конституції, включаючи останню 2020 р. [10].

Водночас програма Консервативної партії, виражена в її конституції в редакції 2009 р., також зазнала досить вагомих ідеологічних змін, змістившись до поміркованого соціал-лібералізму [11]. Під соціал-лібералізмом (інакше – неолібералізмом) у сенсі, закладеному в партійній конституції, є всі підстави мати на увазі інтерпретацію, запропоновану Д. Дьюї, на думку якого, всі індивідууми, будучи основою суспільства, для реалізації своїх здібностей повинні мати доступ до базових потреб, таких як освіта, економічні можливості, захист від згубних масштабних подій поза межами їхнього контролю. Такі позитивні права, які надаються суспільством, якісно відрізняються від класичних негативних прав, забезпечення яких вимагає від інших невтручання. Прихильники соціального лібералізму при цьому стверджують, що без гарантії позитивних прав неможлива справедлива реалізація негативних прав, оскільки на практиці малозабезпечене населення жертвує своїми правами заради виживання, а суди частіше схиляються на користь багатих. Соціальний лібералізм при цьому підтримує введення деяких обмежень на економічну конкуренцію. Він також очікує від уряду надання соціального захисту населенню (за рахунок податків), щоб створити умови для досягнення ідеального стану «загального блага» [12, с. 65].

У подібному розумінні можна констатувати, що така ідеологія знайшла відображення в політичному й економічному курсі однієї з найвідоміших прем'єрок-консерваторок М. Тетчер, що відомий в історії та політології як «тетчеризм». Основними рисами даного політико-економічного явища визначають, зокрема: зменшення рівня впливу держави на економіку, підтримку вільного ринку і підприємництва; економічні реформи з підвищення процентної ставки для уповільнення зростання грошової маси та, отже, уповільнення інфляції; зменшення бюджету та скорочення видатків на громадські програми, включаючи охорону здоров'я, освіту і будівництво житла; обмеження друку грошей; законодавче обмеження діяльності профспілок; приватизацію нерентабельних підприємств («Бритіш Ейрспейс» (1981 р.), «Бритіш Телеком» (1984 р.), «Ролс-Ройс» (1987 р.), «Бритіш-Стіл» (1988 р.) та ін.); перебудову базових галузей економіки; скорочення бюрократичного апарату [13].

Отже, основний акцент уряду, сформованого консерваторами, в період лідерства М. Тетчер концентрувався на внутрішній політиці, передусім соціально-економічній, тоді як проблематика визначення рівня та якості участі Великобританії в європейських інтеграційних процесах не було ключовим партійним завданням і не посідало чільного місця у виборчих маніфестах 1970–1980-х рр. При цьому слід вказати і на той факт, що європейська інтеграція до 1990-х рр. мала обмежений економічний характер, набувши принципово нових політичних якостей, починаючи з формулювання у 1992 р. концептуальної наріжної категорії «спільні європейські цінності», що окреслило й нові виклики для досить консервативного за світоглядом і аксіологічними настановами британського суспільства, наслідком чого стало, серед іншого, посилення зовнішньополітичного та інтеграційного складників у виборчих маніфестах, починаючи з 1990–2000-х рр. і дотепер.

Водночас слід зазначити, що конкретні цілі й завдання як Лейбористської, так і Консервативної партій, змінюються під час кожної передвиборної кампанії залежно від

актуального для британського суспільства порядку денного внутрішньої та зовнішньої політики.

Отже, цілком зрозуміло, що в процесі підготовки до референдуму щодо виходу Великої Британії з ЄС обидві провідні політичні партії намагалися поєднати у своїй діяльності як намагання дотримуватися ключових принципів власної ідеології, так і спроби максимально використати об'єктивно існуючий зріз поглядів у британському суспільстві на суміжні проблемні питання (акцентування яких досить часто було і залишається досить популістським, але іноді відображає цілком реальні загрози й виклики), пов'язані з європейськими інтеграційними процесами, наприклад, такі, як нелегальна міграція, розподіл квот на розміщення біженців, необхідність протекціоністського захисту власних товаровиробників, збереження власної культурно-духовної та етнопонаціональної ідентичності, курс на зміцнення власної валюти на противагу спільній європейській тощо.

При цьому ініціатива проведення референдуму щодо членства Великої Британії з ЄС, який відбувся 23 червня 2016 р., належить саме Консервативній партії, а безпосереднім джерелом цієї ініціативи є її виборчий маніфест на парламентських виборах 2015 р., в положеннях якого було визначено необхідність проведення референдуму до кінця 2017 р. [14]. Слід відзначити, що виборчий маніфест Консервативної партії, що містив означене гасло, був підтриманий більшістю виборців, унаслідок чого за результатами виборів консерватори отримали змогу сформувати однопартійну більшість у парламенті (331 місце проти 232 у лейбористів) та створити уряд на чолі зі своїм лідером Д. Кемероном [15].

Цікавим фактом при цьому є те, що лейбористи, проаналізувавши результати парламентських виборів 2015 р., підхопили ідею консерваторів щодо підтримки виходу Великої Британії з ЄС, що призвело до фактичної ідентичності партійних поглядів в їхній концептуальній основі під час проведення передвиборної кампанії до позачергових парламентських виборів 2017 р., але тактику виходу та модель подальшої взаємодії з ЄС основні партії вбачали диференційовано. Так, у своєму передвиборчому маніфесті лейбористи вказали, що «вихід з ЄС без угоди став би найгіршим з усіх сценаріїв» [16]. Іншими словами, якщо консерватори акцентували увагу на часовому прискоренні процесу виходу з ЄС на тих чи інших умовах, використовуючи в передвиборній боротьбі чинник втоми суспільства від довготривалої невизначеності, то лейбористи наголошували на необхідності та першочерговості досягнення вигідних для Великої Британії домовленостей з ЄС та ретельного обговорення умов подальшої взаємодії з ЄС і підписання на цій основі прийнятної формальної угоди.

У підсумку Консервативна партія отримала 318 місць, а Лейбористська партія – 262 місця [17], що означало перемогу консерваторів, але водночас і деяке поліпшення результату лейбористів у порівнянні з черговими виборами 2015 р.

Загалом, діяльність та електоральні результати двох провідних політичних партій Великої Британії на етапі підготовки, проведення і суспільного обговорення результатів референдуму щодо виходу з ЄС протягом 2015–2017 рр. дають змогу зробити такі ключові висновки та узагальнення щодо об'єктивних тенденцій взаємного впливу партійної системи та громадянського суспільства: а) ініціатором проведення референдуму щодо виходу Великої Британії з ЄС стала Консервативна партія, у виборчому маніфесті якої на парламентських виборах 2015 р. було визначено відповідну партійну ціль, що стало одним із чинників її електоральної перемоги, зважаючи на зростання дезінтеграційних тенденцій у британській суспільній свідомості того періоду; б) Лейбористська партія за результатами парламентських виборів 2015 р. скорегувала свій виборчий маніфест до позачергових виборів 2017 р., фактично проголосивши приєднання до підтримки завершення процесу

виходу Великобританії з ЄС; в) принципова різниця виборчих маніфестів Консервативної та Лейбористської партії 2017 р. (період осмислення британським суспільством та політичною системою результатів референдуму) полягає в різному баченні тактики виходу з ЄС та першочерговості досягнення прийнятних домовленостей щодо подальшої взаємодії з ЄС, відповідно до якого консерватори проголошували швидку необхідність завершення виходу за будь-яких умов, а лейбористи – виключно за умови підписання вигідної й корисної для обох сторін комплексної угоди.

Нарешті, 12 грудня 2019 р. відбулися ще одні дострокові парламентські вибори, за результатами яких було сформовано чинний станом на грудень 2021 р. склад парламенту та уряду. Їхні підсумки для двох провідних партій Великобританії принципово не відрізнялися від попередніх виборів 2015 та 2017 рр., ще раз виявивши тенденцію до переваги Консервативної партії на британському електоральному полі (консерватори здобули 365 місць у парламенті, лейбористи – 202) [18].

Подібні результати характеризують, як вбачається, значне незадоволення довготривалим процесом виходу з ЄС та невизначеністю і перманентними політичними кризами, які супроводжували цей процес, адже відбулося значне посилення виборчої підтримки ідеї прискорення будь-яким способом, навіть без досягнення підписання оптимальної, взаємовигідної, ретельно розробленої угоди.

Варто відзначити і місце та роль інших політичних партій Великобританії в процесі виходу країни з ЄС, зважаючи, крім інших чинників, на специфічні особливості британської партійної системи, її значну дефрагментацію та регіоналізацію.

При цьому окремої уваги в контексті розкриття предмету дослідження заслуговують політичні партії, що виникли або побудували власні ідеологічні засади саме навколо формування виходу з ЄС або, навпаки, виходячи з радикальної критики ідеї проведення відповідного референдуму та практичної імплементації його фактичних результатів (наприклад, партія Reform UK, яка раніше була створена і функціонувала під назвою Brexit).

З іншого боку, доволі помітним є і процес дефрагментації та регіоналізації партійної системи Великої Британії, що не в останню чергу є наслідком регіональної диференціації громадської думки щодо питання членства держави в ЄС на етапі перед проведенням референдуму щодо виходу з цієї інтеграційної інституції (прикладом є проєвропейська позиція правлячої на регіональному рівні Шотландської національної партії).

Отже, проблема реалізації дезінтеграційного дискурсу у відносинах Велика Британія – ЄС за результатами референдуму 23 червня 2016 р. значно посилила та прискорила трансформацію британської партійної системи через актуалізацію декількох ключових суспільно-політичних тенденцій.

По-перше, це зміщення акценту партійних виборчих маніфестів з питань внутрішньої економічної політики на міждержавну інтеграцію та стратегічні зовнішньополітичні завдання.

По-друге, це радикалізація політичних гасел як провідних, так і «другорядних» політичних партій із проблематики доцільності чи недоцільності виходу Великобританії з ЄС.

По-третє, це регіоналізація та дефрагментація британської партійної системи, зумовлена, серед іншого, принципово різними поглядами більшості населення різних складових частин держави щодо європейської інтеграції та членства в ЄС. По-четверте, це поява нових політичних партій, побудованих навколо концепту виходу Великобританії з ЄС та використання відповідних популістських гасел у передвиборчих кампаніях до регіональних представницьких органів, британського парламенту та Європейського парламенту.

Висновки. Загалом, у результаті проведеного комплексного дослідження діяльності британських політичних партій у процесі виходу держави з ЄС можна зробити такі найважливіші науково-практичні висновки та узагальнення: а) ініціатором проведення референдуму щодо виходу Великої Британії з ЄС стала Консервативна партія, у виборчому маніфесті якої на парламентських виборах 2015 р. було визначено відповідну партійну ціль, що стало одним із чинників її електоральної перемоги, зважаючи на зростання дезінтеграційних тенденцій у британській суспільній свідомості того періоду; б) Лейбористська партія за результатами парламентських виборів 2015 р. скорегувала свій виборчий маніфест до позачергових виборів 2017 р., фактично проголосивши приєднання до підтримки завершення процесу виходу Великобританії з ЄС; в) принципова різниця виборчих маніфестів Консервативної та Лейбористської партії 2017 р. (період осмислення британським суспільством та політичною системою результатів референдуму) полягає в різному баченні тактики виходу з ЄС та першочерговості досягнення прийнятних домовленостей щодо подальшої взаємодії з ЄС, відповідно до якого консерватори проголошували швидку необхідність завершення виходу за будь-яких умов, а лейбористи – виключно за умови підписання вигідної й корисної для обох сторін комплексної угоди; г) проблема реалізації дезінтеграційного дискурсу у відносинах Велика Британія – ЄС за результатами референдуму 23 червня 2016 р. значно посилила та прискорила трансформацію британської партійної системи через актуалізацію декількох ключових суспільно-політичних тенденцій (зміщення акценту партійних виборчих маніфестів з питань внутрішньої економічної політики на міждержавну інтеграцію та стратегічні зовнішньополітичні завдання; радикалізація політичних гасел як провідних, так і «другорядних» політичних партій з проблематики доцільності чи недоцільності виходу Великобританії з ЄС); регіоналізація та дефрагментація британської партійної системи, зумовлена принципово різними поглядами більшості населення різних складових частин держави щодо європейської інтеграції та членства в ЄС; поява нових політичних партій, побудованих навколо концепту виходу Великобританії ЄС, та використання відповідних популістських гасел у передвиборних кампаніях до регіональних представницьких органів, британського парламенту та Європейського парламенту.

Список використаної літератури

1. Ананьева Е.В. Брекзит: причины, политический фон, последствия. *Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право*. 2017. № 10. С. 98–119.
2. Берк Э. Размышления о революции во Франции и заседаниях некоторых обществ в Лондоне, относящихся к этому событию. Москва : Рудомино, 1993. 144 с.
3. Ball A. British political parties, the emergence of modern party system. L., 1987. 420 p.
4. Бутурлімова О. Становлення та еволюція Лейбористської партії Великої Британії. *Європейські історичні студії*. 2018. № 10. С. 50–62.
5. Джанда К. Сравнение политических партий: исследования и теория. *Современная сравнительная политология*. Москва : МОНФ, 1997. С. 84–143.
6. Cox H. The efficient secret. The Cabinet and the development of political parties. Cambridge, 1987. 300 p.
7. Lawson K. The Comparative Study of Political Parties. N. Y., 1976. 261 p.
8. Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем. Львів : Тріада плюс, 2004. 528 с.
9. Кривогуз И.М. Идеология международной социал-демократии в период между двумя мировыми войнами. Москва : Наука, 1984. 365 с.
10. Labor Party Rule Book, 2020. URL: <https://labour.org.uk/wp-content/uploads/2020/04/rulebook-2020.pdf> (дата обращения: 22.10.2021).

11. Constitution of the Conservative party, 2009. URL: https://www.politicalpartydb.org/wp-content/uploads/2017/02/UK_CONSERVATIVE_PARTY_CONSTITUTION_2009.pdf (дата обращения: 22.10.2021).
12. Дьюи Д. Общество и его проблемы. Москва : Идея-Пресс, 2002. 162 с.
13. Тетчерізм. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 10.12.2021).
14. The Conservative Party Manifesto 2015. URL: <https://ucrel.lancs.ac.uk/wmatrix/ukmanifestos2015/localpdf/Conservatives.pdf> (дата звернення: 11.12.2021).
15. General election 2015 timetable. URL: <https://www.parliament.uk/about/how/elections-and-voting/general-election-timetable-2015/> (дата звернення: 11.12.2021).
16. The Labor Party Manifesto 2017. URL: <http://ucrel.lancs.ac.uk/wmatrix/ukmanifestos2017/localpdf/Labour.pdf> (дата звернення: 11.12.2021).
17. What is a hung parliament and what happens now? URL: <https://www.theguardian.com/politics/2017/jun/09/what-is-a-hung-parliament-and-what-happens-now> (дата звернення: 12.12.2021).
18. 2019 United Kingdom general election. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/2019_United_Kingdom_general_election (дата звернення: 12.12.2021).

POLITICAL PARTIES OF GREAT BRITAIN IN THE CONDITIONS OF EXIT OF THE STATE FROM THE EUROPEAN UNION

Valeriia Mytroshchenko

Mariupol State University,

Faculty of History, Department of Political Science and International Relations

Budivelnykiv Ave., 129, 87500, Mariupol, Ukraine

Theoretical and practical aspects of modernization of the British party system in the conditions of the state's withdrawal from the European Union are studied. It is noted that in recent years the British political system has been developing and transforming under the direct influence of public debate on the expediency or in expediency of the state's stay in the European Union, which resulted in a referendum on leaving the EU and further implementing it at the organizational and institutional level. Various vectors of influence of the process of leaving the EU on the formation of party election programs are analyzed. The place and role of political parties in the process of Britain's exit from the EU are shown. It is determined that the constitutions (political programs) and election manifestos (election platforms) of the main British political parties have undergone significant modernization, shifting the positions of both Labor and the Conservative Party from the left (socialist) and right (nationalist) flanks, respectively closer to the center. makes it possible to outline the ideology of the Conservatives as center-right and Labor as center-left. It is proved that the problem of implementing the disintegration discourse in the UK-EU relations following the referendum on June 23, 2016 significantly strengthened and accelerated the transformation of the British party system by highlighting several key socio-political trends (shifting the focus of party electoral integration and strategic foreign policy objectives, radicalization of political slogans of both leading and "secondary" political parties on the expediency or in expediency of Britain's exit from the EU). It is shown that the regionalization and defragmentation of the British party system is due, among other things, to fundamentally different views of the majority of the population of different components of the state on European integration and EU membership; the emergence of new political parties built around the concept of Britain's exit from the EU and the use of appropriate populist slogans in election campaigns to regional representative bodies, the British Parliament and the European Parliament.

Key words: Great Britain, political parties, party system, European Union, transformation.

УДК 1:32]:378.017:355.237:355.318.1(477)
DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.39.17>

ОБҐРУНТУВАННЯ ЗМІСТУ ПРОГРАМИ ГУРТКА «ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА МАЙБУТНЬОГО ОФІЦЕРА НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ»

Людмила Непіпенко

*Національна академія Національної гвардії України,
кафедра соціально-гуманітарних дисциплін
майдан Захисників України, 3, 61001, м. Харків, Україна*

Метою статті є теоретичне обґрунтування та розроблення концепції і змісту програми гуртка «Політична культура майбутнього офіцера Національної гвардії України» на підставі спостережень і опитування ключових стейкхолдерів, урахування сучасних педагогічних вимог, геополітичної і військово-політичної ситуації як однієї із практико-орієнтованих технологій професійної соціалізації курсантів з метою підвищення рівня їхньої політичної соціально-ключової компетентності. Методологічними засадами роботи стали: теоретико-методологічні ідеї зарубіжних і вітчизняних науковців щодо сутності, структури, типології, гендерного виміру, національно-цивілізаційних моделей політичної культури, специфіки дослідження її стану та формування в різних верств населення, проблеми демократизації і націоналізації політичної культури сучасної України; своєрідний методологічний інструментарій, зумовлений специфікою даної розвідки (теоретичний аналіз джерел із проблеми, діалектичний метод, метод компаративного аналізу, системно-функціональний метод, загальнонаукові та спеціально-історичні методи, емпіричний метод анкетування); обґрунтований комплекс наукових підходів різного рівня, а саме: філософські підходи (аксіологічний, культурологічний, соціального гуманізму), теоретичні (політичний, порівняльний, історичний), загальнонаукові (наукової об'єктивності, системний, компетентісний), конкретно-наукові (педагогічний, політичний), педагогічні (компетентісний, особистісно-діяльнісний, акмеологічний), а також міждисциплінарний підхід (поєднання і врахування під час розроблення змісту програми гуртка теоретичних основ філософії, політології, етнополітології, культурології, етнодержавознавства, історії, педагогіки та інших наук). Наукова новизна дослідження полягає в обґрунтуванні й розробленні концепції і змісту, підготовці до впровадження в навчально-виховний процес міждисциплінарної програми гуртка з формування політичної культури майбутнього офіцера Національної гвардії України. Програма розрахована на 60 годин і складається з чотирьох модулів: «Теоретичні аспекти політичної культури», «Національно-цивілізаційні моделі політичної культури», «Політична культура України: історія та сучасність», «Політична культура майбутнього офіцера: проблеми формування». Вона спрямована на формування когнітивного, ціннісно-мотиваційного й операційно-діяльного компонентів політичної культури з урахуванням співвідношення політичної нейтральності та політичної неупередженості з політичною освіченістю майбутнього офіцера Національної гвардії України. Проведене дослідження, зміст і подальша результативність роботи за програмою гуртка відкриває перспективи для наступної експериментальної перевірки з метою науково-теоретичної та науково-практичної корекції змісту програми.

Ключові слова: філософська культура, політична культура, політична компетентність майбутнього офіцера, політична нейтральність.

Звернення до проблематики політичної культури, що стала ключовою категорією гуманітарних наук, створює можливість простежити внутрішню детермінованість подій за всіма їхніми випадковостями, несподіваностями, альтернативностями розвитку, передбачити та виявити шляхи подальшої еволюції політичних процесів, розробити науково обґрунтовані стратегії соціалізації особистості. Без ґрунтового вивчення проблематики

політичної культури дуже важко зрозуміти логіку історичних подій та особливості соціокультурних трансформацій у сучасному світі й в Україні в новітній період, зокрема особливості та труднощі, з якими зіткнулася і продовжує стикатися Україна в умовах посткомуністичних перетворень. Так, маючи унікальне геополітичне положення та будучи протягом століть об'єктом зазіхань інших країн, вона являє собою неоднорідний суспільний феномен у політичному, соціально-економічному, етнокультурному вимірі, з досить стійкою територіальною ідентифікацією, багаторівневою структурою регіональних інтересів і цінностей, особливостями політичних субкультур по осях «Схід – Захід», «Північ – Південь», що ґрунтуються на історико-культурній, поселенській, географічно-господарській, нормативній специфіці.

Значимість цілеспрямованої роботи з формування політичної культури майбутнього офіцера Національної гвардії України визначається потребою пошуку більш ефективних шляхів удосконалення професійної підготовки офіцерських кадрів, важливістю особливої уваги до досягнення ними ціннісної складової частини політичної культури – політичної соціально-ключової компетентності в сучасних складних воєнно-політичних умовах, пов'язаних з виникненням нових дестабілізуючих чинників як у геополітичній сфері, так і всередині країни. Політична компетентність майбутнього офіцера розуміється як сукупність набутих у процесі їхнього професійного становлення суспільно-політичних знань, умінь, навичок і професійно важливих якостей особистості, що зумовлюють: надійні орієнтири в інформаційному просторі, усталеність до ідеологічних диверсій, адекватну реакцію на них, здатність виявляти та оцінювати смисл і мету інформаційних маніпуляцій, протистояти дезінформації; розуміння міжнародної обстановки, самоусвідомлення і прийняття державної політики, націленість на співвідношення власних інтересів з інтересами суспільства; здатність не тільки розуміти соціальні процеси в політичній сфері, а також відповідну реакцію на них у межах діючого законодавства; готовність формувати адекватне бачення політичних подій у підлеглих і тим самим безпосередньо сприяти поліпшенню обороноздатності країни з метою її подальшого розвитку на принципах сучасного українського конституціоналізму [1, с. 6, 7; 2, с. 4]. Важність звернення до проблеми формування політичної культури майбутніх офіцерів зумовлена й фактом існуючого стереотипу в розумінні значною кількістю курсантів політичної нейтральності і політичної неупередженості військовослужбовців Національної гвардії України, встановленої Законом України «Про Національну гвардію України», Законом України «Про запобігання корупції», як аполітичності взагалі, що веде до заперечення ними політичної освіченості, необхідності розвитку політичної свідомості. Проте виявляється, що політична компетентність, мотивуючи до більш свідомого виконання своїх службових обов'язків, лише сприятиме використанню демократичних стандартів у виконанні правоохоронних функцій нацгвардійцями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій проводився автором за такими напрямами: концептуалізація політичної культури та її значення для розуміння сучасних проблем глобалізації та модернізації соціально-політичних систем [3; 4]; філософський аналіз феномену політичної культури, взаємозв'язок філософської і політичної культур [5; 6]; багатоманітність трактування політичної культури, її структура і типологія [7; 8]; національно-цивілізаційні моделі політичної культури [9; 10]; гендерний вимір політичної культури [11; 12]; особливості політичної культури України та проблеми формування демократичної політичної культури в країні [13; 14]; концептуальні підходи до сутності національної безпеки в політичній культурі суспільства [15]; політична компетентність, її співвідношення с політичною культурою [1; 2]; проблема трактування, визначення стану і формування політичної культури молоді [16; 17]; особливості формування політичної

культури майбутніх офіцерів у процесі фахової підготовки у вищих військових навчальних закладах [18; 19].

Ці дослідження дозволили з'ясувати, що проблема культури – це передусім проблема взаємодії людей у процесі їхньої спільної діяльності. Із цієї позиції культура характеризує будь-яку соціальну діяльність із точки зору її потенційних можливостей для розвитку соціальних сутнісних сил людини. Розуміючи культуру широко, ми включаємо до її змісту весь спектр людської життєдіяльності: від оволодіння грамотою до сходження до високих художніх цінностей, філософсько-методологічної та світоглядної культури; від культури почуттів до ствердження культури моральної, правової, політичної, культури міжнаціональних відносин і демократизму; від оптимальної організації праці та побуту до високої виробничої культури. Не випадково характерною рисою як закордонних, так і українських праць із проблеми політичної культури, є констатація багатоманітності підходів і визначень щодо цього феномену та її всеохоплюючого впливу на суспільно-політичне життя. Різні інтерпретації політичної культури пов'язані й з особливістю її носія – «політична культура суспільства», «політична культура партії», «політична культура соціальної групи», «політична культура молоді» тощо.

Якщо йдеться про політичну культуру суспільства, то, будучи складником духовної культури соціуму, вона пов'язана з реалізацією і вираженням інтересів, тому виявляє себе в усіх сферах людської діяльності. Вона є складним системним утворенням, своєрідним синтезом багатьох раціональних, психологічних, емоційних елементів у характері та діяльності суспільства в цілому, в особливостях політичної організації суспільства, свідомості й поведінки його соціально-класових сил та окремих індивідів. Тим самим політична культура суспільства визначає і поєднує в собі особливості функціонування політичних інститутів, ідеологічні настанови, специфіку проявів національної ментальності, суспільно-політичну поведінку людей, їхню політичну свідомість, сприйняття ними внутрішньої і зовнішньої політики, оцінку політичних систем і режимів, правлячих кіл і окремих політичних лідерів, знаходження людиною свого місця в політичному житті суспільства. Серцевиною політичної культури нації є усвідомлення необхідності власної держави, її ідеал, тобто найкращі з національної точки зору форми державного устрою і правління, функції держави в суспільстві.

Щодо політичної культури соціальної групи, індивідів, то тут йдеться про її психологічно-поведінкові вияви. Так, політична культура особи включає такі складники: світоглядні компоненти (знання, уявлення, погляди, ідеї, стереотипи, ілюзії, упередження, міфологеми), пізнавальні орієнтації (істинні й хибні), емоційне ставлення до суспільно-політичного життя (почуття прихильності, симпатії чи антипатії до політичних об'єктів, лідерів, діячів), нормативно-оціночні (ідеали, судження, думки стосовно політичної сфери життя, її морально-етичний бік) та практично-поведінкові елементи. Зазначимо, що культура суспільства, особливо політична культура, базується на філософській культурі як світоглядній моделі, підґрунтям якої є світоглядна домінанта – ідеологічне ядро.

Соціальна сутність політичної культури полягає у формуванні політичної спрямованості особистості певного типу, яка вписується в загальну політичну культуру суспільства, а остання формує «державного індивіда» – громадянина з активною політичною і соціальною позицією.

Ступінь студіювання теми на ґрунті проведеного аналізу літератури свідчить, що пошук ефективних форм і методів роботи з формування як політико-культурного контексту політичної модернізації українського суспільства загалом, так і відповідної часу політичної культури особистості, залишається міждисциплінарною науково-практичною

проблемою. Це визначає такі перспективні напрями дослідження, як співвідношення актуальної (модальної) і нормативної політичної культури курсантів, а також різноманітність методик її формування.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та розроблення концепції і змісту програми гуртка «Політична культура майбутнього офіцера Національної гвардії України», як однієї з практико-орієнтованих технологій професійної соціалізації курсантів, розвитку когнітивного, ціннісно-мотиваційного, операційно-діяльного компонентів їхньої політичної культури та підвищення рівня політичної соціально-ключової компетентності. Досягнення мети передбачає: висвітлення нормативного підґрунтя концепції і змісту програми гуртка; методологічних параметрів дослідження і розкриття проблеми; врахування результатів спостережень і опитування ключових стейкхолдерів НАНГУ, що стали емпіричною базою наукового дослідження.

Основою реалізації поставлених автором завдань став своєрідний методологічний інструментарій, зумовлений специфікою даної розвідки. Так, у процесі підготовки статті використовувалися такі методи дослідження:

– *теоретичний аналіз* джерел із проблеми, що здійснювався на підставі історико-типологічного методу задля більш якісного аналізу історіографії питання та джерельної бази шляхом групування наукової літератури і джерел, визначення пріоритетних напрямів дослідження проблеми;

– *діалектичний метод*, включаючи принципи розвитку, детермінізму, сходження від абстрактного до конкретного, відповідності логічного та історичного в розумінні політичної культури загалом та особливостей її формування в майбутніх офіцерів у сучасних умовах;

– *метод компаративного аналізу* з метою порівняння різних напрямів та підходів до феномену політичної культури;

– *системно-функціональний метод* – для з'ясування взаємозв'язку між рівнем політичної культури особистості та її політичної компетентності;

– *загальнонаукові методи* – аналіз власної педагогічної діяльності, масового і передового педагогічного досвіду, аналіз і синтез емпіричних даних, узагальнення фактичного матеріалу, індукція, дедукція, класифікація, що зумовили логіку розкриття проблеми;

– *спеціально-історичні методи* – ретроспективний, порівняльно-історичний, історико-генетичний, проблемно-хронологічний, історико-типологічний для більш глибокого розуміння сутності та особливостей феномену політичної культури, яка, будучи частиною соціокультурної системи, втілює в собі політичний досвід, традиції, стереотипи соціальних спільностей, набуті в процесі історичного розвитку;

– *емпіричний метод* анкетування з метою визначення самооцінки курсантами рівня розвитку власної політичної культури; з'ясування стану її сформованості і виявлення потреб курсантів з формування політичної культури; визначення проблемного поля розуміння курсантами співвідношення політичної нейтральності й політичної неупередженості з політичною освіченістю, уявлень про сутність і роль політичної культури особистості військового фахівця в його подальшій професійній діяльності та вже на цьому підґрунті – проектування роботи гуртка з формування політичної культури майбутнього офіцера.

Визначений методологічний інструментарій дозволив доцільно обґрунтувати та дослідити вибрану тему.

Програма гуртка «Політична культура майбутнього офіцера Національної гвардії України» складена на основі нормативних документів щодо військово-професійної діяльності військовослужбовців Національної гвардії України; щодо підготовки, перепідготовки

і підвищення кваліфікації осіб офіцерського складу для Національної гвардії України; етичних вимог і стандартів щодо їхньої поведінки, а також співвідношення політичної нейтральності й політичної неупередженості з політичною освіченістю в їхній політичній культурі, а саме на основі: Закону України «Про Національну гвардію України» [20]; Закону України «Про запобігання корупції» [21]; Закону України «Про вищу освіту» [22]; Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [23]; нормативно-правових документів щодо забезпечення гендерної рівності в секторі безпеки та оборони України [24]; Положення «Про вищі військові навчальні заклади» [25]; Положення «Про організацію освітньої діяльності в Національній академії Національної гвардії України» [26]; «Положення про наукове товариство студентів, курсантів, слухачів, ад'юнктів, докторантів і молодих вчених Національної академії Національної гвардії України» [27].

Емпірична база наукового дослідження – результати спостережень і опитування курсантів першого і другого років навчання (134 особи), проведених у Національній академії Національної гвардії України, щодо важливості й доцільності розроблення програми гуртка «Політична культура майбутнього офіцера Національної гвардії України». Із цією метою були розроблені питання анкети тестового типу на основі таких показників політичної культури: інтерес та уявлення про політику, знання та інформованість про політику і політичні події, політична суб'єктність, громадянсько-патріотичне усвідомлення себе, статус залученості до політичного середовища, ставлення до країни загалом. Окрему групу показників становили: ціннісні орієнтації, обізнаність у сутності політичної культури, потреба в систематизованих знаннях з політичної культури, реалізованих у навчально-виховному середовищі академії та самоосвіті. Результати опитування дозволили визначити рівень політичної культури курсантів і проблемне поле їх подальшої професійно-політичної соціалізації.

Так, лише 38,1% (51 чол.) опитаних цікавляться і прагнуть проникнути в суть політичних процесів, що відбуваються у світі та Україні, 52,2% (70 чол.) – рідко, ситуативне і 9,7% (13 чол.) – ця інформація не цікава. Політичні події світового і загальноукраїнського рівнів викликають майже однаковий інтерес – 42,5% (57 чол.) і 41% (55 чол.) відповідно на відміну від власного регіонального – 16,4% (22 чол.). Щодо обізнаності про політичне життя України, то 61,2% (82 чол.) вказали на середній рівень, 24,6% (33 чол.) – на слабкий і тільки 14,2% (19 чол.) – на високий. 69,7% (91 чол.) основним джерелом інформації про політику і політичне життя назвали Інтернет і телебачення, 23,9% (32 чол.) – академічні навчальні заняття й виховні заходи, 8,2% (11 чол.) – друзів, близьких тощо. Питання політики й політичного життя обговорюють: з друзями і близькими 36,6% (49 чол.), під час навчально-виховного процесу в академії – 34,3% (46 чол.) і зовсім не обговорюють – 29,1% (39 чол.).

Переважає більшість курсантів (81,3% – 109 чол.) вважає себе патріотами України. Проте викликає стурбованість, що 11,2% (15-ти особам) було важко визначитись і 7,5% (10 осіб) сказали, що ні. При цьому під патріотизмом 60,4% (81 чол.) опитаних розуміють любов до Батьківщини, повагу до культурної спадщини, звичаїв і традицій народу, 25,4% (34 чол.) – готовність захищати Батьківщину і 14,2% (19 чол.) – бажання жити й працювати на благо країни. У роздумах про Україну почуття любові, гордості, поваги, впевненості, оптимізму й надії переживає 83,6% (112 чол.) опитаних, 9% (12 чол.) – розгубленості, тривоги, песимізму і розчарування, а 7,5% (10 чол.) – байдужості. Тільки 8,2% (11 чол.) опитаних пишається сучасними демократичними перетвореннями в Україні. Стільки ж вважає, що сьогодні пишати нема чим. Переважає більшість – 83,6% (112 чол.) опитаних пишається належністю до своєї національності, історією, духовною і культурною спадщиною України, її природними багатствами. Вищенаведені важливі показники свідчать

про негативний вплив нестабільної політичної й соціально-економічної ситуації в країні на ставлення молодих людей до неї в цілому, про наявність певних світоглядних ризиків у оцінці й сприйнятті правильності державної стратегії. Це вказує на необхідність пошуку більш дієвих засобів і методів формування політичної культури майбутнього офіцера в процесі професійно-політичної соціалізації курсантів під час навчання в академії. Тим паче, що 57,5% (77 чол.) опитаних курсантів визнали позитивний вплив професійної соціалізації під час навчання в Національній академії Національної гвардії України на розвиток їхнього патріотизму; 31,3% (42 чол.) вважають, що цей вплив незначний, адже це повинно виховуватись самостійно, і тільки 11,2% (15 чол.) вказали на відсутність такого впливу. При цьому головне завдання політичної соціалізації курсантів у Національній академії Національної гвардії України 39,6% (53 чол.) опитаних убачає в ліквідації політичної безграмотності майбутніх офіцерів та оволодінні ними знаннями про політику, формування політичної свідомості громадянина для відстоювання в процесі взаємодії із соціально-політичними інститутами своїх прав задля забезпечення кращих умов життя, життєвого комфорту, добробуту; 34,3% (46 чол.) – у залученні майбутнього офіцера до певної політичної культури і виробленні єдиної ідеології. І тільки 26,1% (35 чол.) – у досягненні політичної соціально-ключової компетентності майбутнього офіцера. Необхідність і значимість оптимізації процесу формування важливого складника політичної культури майбутнього офіцера – його політичної соціально-ключової компетентності – ілюструють відповіді на питання: «Які знання має надавати Національна академія Національної гвардії України?». 54,5% (73 чол.) вважають, що і професійні, і світоглядні, і поведінкові настанови, 29,9% (40 чол.) – тільки професійні, 15,7% (21 чол.) – тільки світоглядні й поведінкові настанови. До того ж не всі курсанти чітко розуміють статус залученості військовослужбовця Національної гвардії України до політичного середовища (до політичного життя країни). Так, лише 53,7% (72 чол.) вказали на політичну нейтральність військовослужбовців НГУ, 40,3% (54 чол.) вважають себе повноправними учасниками політичних відносин і 6% (8 чол.) розуміють свій статус як відчуження від політичного життя. Про наміри відстоювати свої права в законних формах заявили 72,4% (97 чол.) респондентів, 3% (4 чол.) – не мають таких намірів і 24,6% (33 чол.) – залежно від ситуації (у чомусь так, а в чомусь – ні). Це, з одного боку, свідчить про усвідомлення і розуміння більшістю опитаних курсантів власних професійних і громадянських обов'язків та можливостей, а з іншого – вказує на необхідність подальшої оптимізації навчально-виховної роботи з формування їхньої політичної культури.

Щодо сутності політичної культури суспільства, то 26,1% (35 чол.) опитаних обмежують її суб'єктивною сферою, сукупністю індивідуальних позицій та орієнтацій учасників даної політичної системи; 35,8% (48 чол.) – під нею розуміють елементи культури, які мають відношення до державного управління і політики. І тільки 38,1% (51 чол.) визначили її більш ґрунтовно як історично складену систему відносно сталих і зразкових переконань, уявлень, настанов свідомості, моделей поведінки індивідів і груп, моделей функціонування політичних інститутів, що виявляються в діяльності суб'єктів політичного процесу, визначають основні напрями політичного життя і тим самим забезпечують його відтворення та подальшу еволюцію на підставі спадковості. Показово, що на питання «Чи впливає панівна політична культура певного типу на ефективне та продуктивне функціонування суспільства?» 53% (71 чол.) опитаних курсантів відповіли «так», 37,3% (50 чол.) – «у деякій мірі», 9,7% (13 чол.) – «ні».

На думку більшості опитаних курсантів (52,2% – 70 чол.), політичну культуру особистості визначають тільки світоглядні компоненти, що мають політичну спрямованість

(знання, уявлення, погляди, ідеї, стереотипи, ілюзії, упередження, міфологеми). Меншість (12,7% – 17 чол.) вважають, що ідеали, судження, думки стосовно політичної сфери життя та практична поведінка особистості, яка має політичну спрямованість. 35,1% (47 чол.) виявили більшу обізнаність щодо особистісної політичної культури, пов'язуючи її зі світоглядно-пізнавальними орієнтаціями, емоційним ставленням, нормативно-оціночними і практично-поведінковими виявами особистості щодо суспільно-політичного життя. Проте тільки 29,9% (40 чол.) опитаних оцінили рівень власної політичної культури як високий, 62,7% (84 чол.) – як невисокий і 7,5 (10 чол.) – як низький. При цьому 76,9% (103 чол.) вважають, що політична культура необхідна для висококваліфікованого військового фахівця, 17,2% (23 чол.) – не обов'язково і лише 6% (8 чол.) – ні.

Саме тому 64,2% (86 чол.) опитаних курсантів вважають, що потрібно окремо вивчати теорію політичної культури, її національно-цивілізаційні моделі, історію та сучасний стан політичної культури України, 18,7% (25 чол.) – не визначились і 17,2% (23 чол.) – сказали, що ні.

Тим самим результати анкетування відбивають зацікавленість курсантів проблемою політичної культури, потребу як у теоретичних знаннях, так і в уміннях її подальшого формування в особового складу. Ці питання та результати анкетування стали підставою розробки програми гуртка з проблем політичної культури майбутнього офіцера.

З урахуванням потреб курсантів НАНГУ та вимог до якості освіти в процесі підготовки статті був використаний комплекс наукових підходів, які стали теоретичними основами розробки змісту програми гуртка, а саме:

– *філософські підходи*: аксіологічний, культурологічний та соціального гуманізму як найважливіші принципи розкриття проблеми в межах гуманітарної парадигми вищої освіти;

– *теоретичні*: політичний, порівняльний та історичний підходи для уточнення поняття, структури, типології, детермінант розвитку політичної культури як історично сформованої взаємозв'язаної, багаторівневої та динамічної сукупності елементів; акцентування уваги на ідеї безперервності відродження української державності як національно-історичного феномену з особливою політичною культурою; висвітлення владних стратегій у становленні та еволюції політичної культури в Україні; сучасні уявлення про маніпулятивні технології як складову частину процесу легітимізації політичної культури; про гендерні аспекти політичної культури, гендерну політичну культуру; про відбиття релігійно-психологічних архетипів у політичній культурі; символічний складник політичної культури;

– *загальнонаукові підходи*: наукової об'єктивності, системний, компетентісний для розроблення методичних основ і змісту програми гуртка та з'ясування того, що треба отримати як результат її впровадження в навчальний процес;

– *конкретно-наукові підходи*: педагогічний для відбору змісту програми гуртка, психологічний з метою впливу на зміну ставлення майбутніх офіцерів до теоретичних і практичних аспектів проблеми політичної культури;

– *педагогічні підходи*: компетентісний, особистісно-діяльнісний, акмеологічний;

– *міждисциплінарний підхід*: поєднання і врахування в розробленні змісту програми гуртка теоретичних основ філософії, політології, етнополітології, культурології, етнодержавознавства, педагогіки та ін. наук.

Зазначені роздуми і обґрунтування, наукові підходи та методи дослідження, опитування курсантів сприяли комплексному підходу до розроблення й написання програми гуртка, що складається з чотирьох модулів: «Теоретичні аспекти політичної культури», «Національно-цивілізаційні моделі політичної культури», «Політична культура України: історія та сучасність», «Політична культура майбутнього офіцера: проблеми формування».

Освітньо-тематичний план програми гуртка розрахований на 60 годин очної форми навчання: 24 год. – теоретичні заняття; 36 год. – практичні заняття.

Теми модуля 1 «Теоретичні аспекти політичної культури» розкривають теоретичні підходи філософів і політологів до розуміння феномену політичної культури; надають знання із закордонної та вітчизняної традицій дослідження політичної культури, її типології, структури, функцій і детермінант розвитку і функціонування; орієнтують на оволодіння категоріальним апаратом концепту політичної культури, методами пізнання й осягнення політичної дійсності під кутом зору політичної культури.

Зміст модуля 2 «Національно-цивілізаційні моделі політичної культури» передбачає міждисциплінарний дослідницький підхід щодо оновлення та поповнення знань майбутніх офіцерів з питань національної політичної культури, сутності та особливостей становлення й еволюції політичної культури країн Заходу і Сходу, культури російського політичного процесу; акцентує увагу на загальному та особливому в політичних культурах країн і регіонів світу, джерелах політико-культурної еволюції різних країн, виявленні вектору, динаміки й перспектив цих трансформацій в умовах загроз буття, що швидко змінюється.

Модуль 3 «Політична культура України: історія та сучасність» зорієнтований на вивчення: історичних особливостей вітчизняної політичної культури; специфіки політичної культури пострадянської України, взаємозв'язку політичної культури і політичного розвитку країни; гендерних стереотипів у політичній культурі крізь призму специфіки українського досвіду. Зміст модуля спрямований на формування вміння розуміння проблем української політики сьогодення на підставі осмислення історичного еволюціонування політичної культури країни; пояснення особливостей і закономірностей трансформацій українського суспільства в контексті розвитку його політичної культури.

Зміст модуля 4 «Політична культура майбутнього офіцера: проблеми формування» присвячений розгляду сутності філософської і політичної культур військовослужбовця; структурних компонентів, завдань і чинників формування політичної культури в процесі професійно-військової соціалізації під час навчання в академії; ступеня включення військовослужбовців до політичного середовища та компетенції в ньому; з'ясуванню духовних скріпів політичної компетентності в професійному становленні майбутнього офіцера.

Зміст програми гуртка за модулями та темами: Модуль 1 «Теоретичні аспекти політичної культури». *Тема 1.1. Філософсько-політологічний аналіз політичної культури.* Підходи до сутності, визначення, політичної культури в закордонній та вітчизняній філософській і політичній науці. Багатогранність розгляду категорії «політична культура». Структура, рівні, функції, різноманітність типології політичної культури. Проблема та види політичних субкультур. Офіційна та реальна, елітарна та масова політична культура. Основні чинники, що визначають особливості політичної культури суспільства (політичні норми і традиції, природно-географічні умови як фактор впливу на особливості політичної культури тощо). Архетип у структурі політичної культури, її базові цінності. Релігійний вимір політичної культури. Поняття політичної соціалізації, як способу інтеграції людини в політичну культуру суспільства. Агенти, етапи, стадії, типи політичної соціалізації на сучасному етапі розвитку цивілізації. Моделі політичної соціалізації особистості (системна, плюралістична, конфліктна, гегемоністська). Альтернативні хвилі політичної соціалізації.

Тема 1.2. Знаково-символічна природа політико-культурного простору. Семіотичний розшир політичної культури. Відбиття найсуттєвіших політико-культурних конструкцій і традицій суспільства в символічно-знаковій системі (політичній мові, політичній міфології, національному іміджі, національно-державній, ритуально-процесуальній,

наочно-агітаційній, політико-музичній символіці, політичній топоніміці, використанні видатних особистостей як політичних символів тощо). Політико-культурні процеси і тенденції крізь призму політичних лексем. Політична мова (мова законодавства, адміністративно-правова термінологія, мова управління, спілкування, переговорів, політичного виховання та пропаганди) як виразник і показник сутності й динаміки функціонування політичної культури. Політичний анекдот як віддзеркалення політичної культури. Символічно-міфологічний простір влади. Політична символіка як структурний елемент суспільної свідомості й політичної культури. Роль політичних символів, символічних ресурсів і символічної політики влади в становленні та розвитку певної політичної культури суспільства. Класифікація і функції політичної символіки. Мобілізаційні й комунікативні можливості символічних ресурсів та символічної політики влади.

Тема 1.3. Гендерний вимір політичної культури. Поняття гендеру у філософії, психології, соціології і політичній науці. Гендерний підхід в аналізі політичних відносин. Феномен гендеру і політична культура. Політична організація та гендер. Гендерні стереотипи в політиці. Маскулінізація політики як вид діяльності. Гендер і політичні цінності. Особливості політичної психології та політичної поведінки чоловіків і жінок: історія та сучасність. Особливості голосування чоловіків і жінок. Гендерна рівність як чинник розвитку політичної культури. Гендер і політична соціалізація.

Модуль 2 «Національно-цивілізаційні моделі політичної культури». *Тема 2.1. Національна політична культура.* Політична культура як продукт цивілізаційного розвитку. Сутність поняття «національна політична культура». Основні соціетальні форми національної політичної культури (політична ментальність нації, її архетипи; соціально-політична онтологія; політичні цінності та ідеали; політичні принципи і норми; національні політичні традиції; політичні міфи; політичні стереотипи; національні політичні символи; традиційні політичні інститути; національна свідомість і національна ідентичність; національна ідеологія; ідея нації та національна ідея). Складники духовної культури нації (філософія, ідеологія, мораль, релігія, естетичні цінності, історична пам'ять, наукові істини тощо) в системі національної політичної культури. Національна ідея – ядро національної політичної культури. Соціальні рівні національної політичної культури (особистісний, соціогруповий, елітний, інституційний, національний, загальносуспільний). Співвідношення понять «національна політична культура» і «політична культура нації». Етнополітична культура як важлива складова частина національної політичної культури.

Тема 2.2. Політична культура країн Заходу і Сходу. Відмінності сутнісних рис політичної культури західного і східного типів. Детермінанти західної політичної культури з її раціоналізмом, індивідуалізмом, орієнтацією на правові норми (демократичні традиції давньогрецького полісу, християнська ідеологія, роль філософії). Сакралізація і персоніфікація влади як «генетичний код» політичної культури східних країн і наслідок гіпертрофованої ролі. Загальноцивілізаційні риси та національно специфічні особливості політичної культури США та провідних європейських країн. Політична культура країн Близького та середнього Сходу.

Тема 2.3. Російська політична культура. Історичні особливості російської політичної культури. Сутнісні риси російського політико-культурного генотипу. Ідеї марксизму і традиційна російська політична свідомість. Політико-культурні особливості більшовизму. Політична культура радянського суспільства. Наступність глибинних рис російської політичної культури в радянський період. Релігійно-психологічні архетипи в радянській політичній культурі. Порівняльний аналіз політичних культур: Росія – Захід – Схід. Різні політико-культурне підґрунтя формування української і російської національних ідей.

Політична культура сучасної Росії: нормативно-ціннісний зміст і процеси модернізації. Проблеми і тенденції в політичній культурі Росії в сучасних умовах.

Модуль 3 «Політична культура України: історія та сучасність». *Тема 3.1. Політична культура Русі-України у X – XVII ст.* Методологічний підхід та історіософська концепція М. Грушевського – основа розуміння генезису й розвитку політичної культури України. Безперервність відродження української державності як національно-історичного феномену. Чотири геополітично-історичних цикли в розвитку української політичної культури. Матриця української національної політичної культури (політична ментальність, соціально-політична онтологія, політичні цінності та ідеали, політичні принципи й норми, політичні традиції, політичні стереотипи, національні політичні міфи, національні політичні символи, традиційні політичні інститути, національна ідентичність, національна ідеологія, ідея нації та національна ідея). Характеристика першого і другого геополітично-історичних циклів українського політико-культурного розвитку. Витоки політичної культури України. Особливості політичної культури Київської Русі. Дискусійність питання щодо типу та орієнтованості української культури у вітчизняній політичній думці. Чинники впливу на політичну культуру України (розташування на межі різних цивілізацій, на стику християнського і мусульманського світів, відсутність власної державної ідеї до середини XVII ст., національне ренегатство, слабкість процесів національної самоідентифікації, опору асиміляційним процесам). Українські землі в складі Литви й Польщі: політико-культурний вимір. Неоднозначність впливу Берестейської унії на політичну культуру суспільства (закладення фундаменту її фрагментарності, сприяння зростанню національної самосвідомості, загостренню протистояння в українському суспільстві). Політична культура козацтва (демократична традиція, республіканізм). Українська державність середини XVII ст. – якісно новий етап розвитку політичної культури українців. Вплив традицій козацтва на політичну культуру в «Конституції Пилипа Орлика». Боротьба монархічних, олігархічних і демократичних тенденцій як домінанта політичної культури Русі-України в X – XVII ст. Виникнення проблеми «двофрагментності», «двох Україн» у межах XIII – XVII ст.

Тема 3.2. Третій геополітично-історичний цикл еволюції політичної культури України (сер. XVII ст. – 1991 р.). Різні політико-культурні простори перебування українських земель. Відбиток на ментальності й політичній культурі українців тривалого розвитку в різних етноцивілізаційних полях. Виникнення проблеми зовнішніх орієнтацій, політичних субкультур, орієнтованих на систему цінностей держав-сюзеренів. Польські, австро-угорські й румунські впливи на політичну культуру українства. Революція 1848 р. і політична культура українців-галичан. Відмінності характеру і темпів пробудження національної свідомості в західній і підросійській частинах України. Вплив греко-католицької церкви, латиномовної, раціоналістичної західної традиції на формуванні політичної культури західноукраїнського сегмента суспільства (переважання індивідуалістичних начал, сприйнятливості до західно-цивілізаційних ідеалів, місіонерство з національним забарвленням, гостра «етнічна стурбованість», спрямованість на збереження за будь-що національно-етнічних цінностей тощо). Спільні риси політичної культури різних частин українських земель. Розвиток у складі Російської імперії та СРСР – основна домінанта третього циклу політико-культурної еволюції України. Поява нових рис в українській політичній культурі Наддніпрянщині (комплекс провінційності, меншовартості, національний нігілізм, «малоросійська свідомість»/«подвійна ідентичність», конформізм). Українська православна церква як могутній ідеологічний засіб позбавлення українців національної державної ідеї. Підданський, пасивний тип політичної культури в російській частині України. Слабкість українофільської течії та автономістсько-федералістська політико-культурна парадигма

історичної перспективи Наддніпрянської України (декабристське «Товариство об'єднаних слов'ян», Кирило-Мефодіївське товариство, орієнтації більшості українських партій кін. XIX – поч. XX ст., політична культура українських діячів Центральної Ради та Директорії, популярність соціалістичної ідеології та фразеології). Вплив Першої світової та громадянської війн на політичну культуру українства. Політико-культурні чинники поразки Української революції 1917–1920 рр. та переходу до радянсько-комуністичного періоду в історії України в складі СРСР. Протилежні ціннісні орієнтації та поведінкові настанови в різних частинах розчленованого українського етносу. Український націоналізм у Галичині 1920-х рр. як проекція національної ідеї на політичну практику. Привнесення в політичну культуру українства у склад СРСР невластивих до того рис (зрівняльний колективізм, аскетизм, сподівання на патерналізм держави тощо). Возз'єднання українських земель у 1939–1945 рр. та асиміляція українців у домінуючу радянсько-комуністичну культуру. Політико-культурний вимір національного руху і церковного життя в Україні та нові явища в них у другій половині XX ст. Поява нових рис в українській політичній культурі за часів перебудови. Політична культура і розпад СРСР.

Тема 3.3. Детермінанти політичної культури сучасної України. Четвертий геополітично-історичний цикл розвитку української політичної культури. Особливості історії України, що суттєво позначились на розвитку її політичної культури після набуття незалежності (тривала бездержавність, розчленування території та включення її частин до складу різних держав, багатокітова денационалізація еліти). Вплив геополітичних чинників на становлення і розвиток політичної культури сучасної України. Радикальні перетворення і процеси сьогодення як детермінанти політичної культури українського суспільства. Характерні риси й тенденції, що притаманні політичній культурі громадян України на сучасному етапі. Проблема ідентичності в політичній культурі України. Роль конфесійного чинника в українській політичній культурі. Релігія і політико-культурна ідентифікація громадян. Політичні субкультури сучасної України. Ознаки політичної культури сучасної України (регіоналізм, фрагментарність, неорганічність, амбівалентність). Політична культура лідерів та її валив на політичну ситуацію в країні. Сутність національної безпеки в політичній культурі українського суспільства. Політична культура і воєнні дії на Сході України. Війна як продовження політики ідентичності. Культурні бар'єри модернізації українського суспільства. Українська модель глокалізації та ймовірні тенденції розвитку політичної культури в найближчому майбутньому країни.

Модуль 4 «Політична культура майбутнього офіцера: проблеми формування».

Тема 4.1. Філософська культура як підґрунтя політичної культури майбутніх офіцерів Національної гвардії України. Культура як образ життя певного суспільства, система породження, збереження й трансляції соціального досвіду. Філософська і політична культури в системі професійно-військової підготовки майбутніх офіцерів. Сутність філософської культури, її роль у забезпеченні гуманітарного розвитку суспільства, наповненні смислами життєдіяльності людини, у формуванні творчої, соціально відповідальної особистості, здатної до діалектичного мислення. Політична культура як серцевина світобачення та певний набір рис особистості військовослужбовця. Структурні компоненти політичної культури особистості майбутнього офіцера (когнітивний, ціннісно-мотиваційний, операційно-діяльний). «Людинотворчий» (культура – механізм соціалізації) підхід до розуміння культури. Головні завдання політичної соціалізації з формування інтегративних суспільно значущих якостей політичної культури майбутніх офіцерів. Основні чинники, під впливом яких формується політична культура військовослужбовця (компетентності в політиці, статус залучення до політичного середовища, громадянська активність).

Тема 4.2. Політична компетентність як інтегрована характеристика політичної культури. Політична компетентність як феномен політичної культури майбутнього офіцера. Співвідношення понять «компетентність», «компетенція», «професіоналізм», «компетентна поведінка», «політична нейтральність», «політична неупередженість». Політична компетентність і політична грамотність. Теоретико-методологічні засади визначення політичної компетентності особистості військовослужбовця Національної гвардії України (політична компетентність, політична ідентичність, політична позиційність, політична спрямованість).

Тема 4.3. Ціннісні орієнтири подальшого розвитку політичної компетентності в контексті політичної культури майбутнього офіцера Національної гвардії України. Специфіка професійного самовизначення курсантів військових вищих навчальних закладів. Аксиологічний складник політичної компетентності у професійному становленні майбутнього офіцера Нацгвардії України. Політико-культурні чинники професійної компетентності майбутнього офіцера. Професійно-діяльнісний компонент політичної компетентності майбутнього офіцера як відображення його політичної культури. Критерії та показники оцінки ефективності формування політичної культури майбутнього офіцера в процесі професійно-військової підготовки в академії.

Структуру науково-освітньої програми гуртка «Політична культура майбутнього офіцера Національної гвардії України» наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Структура науково-освітньої програми гуртка «Політична культура майбутнього офіцера Національної гвардії України»

Назви модулів і тем	Кількість годин	
	теоретичні	практичні
Модуль 1. Теоретичні аспекти політичної культури		
Тема 1.1 <i>Філософсько-політологічний аналіз політичної культури.</i>	2	2
Тема 1.2 <i>Знаково-символічна природа політико-культурного простору</i>	2	4
Тема 1.3 <i>Гендерний вимір політичної культури</i>	2	2
Модуль 2. Національно-цивілізаційні моделі політичної культури		
Тема 2.1 <i>Національна політична культура</i>	2	2
Тема 2.2 <i>Політична культура країн Заходу і Сходу</i>	2	4
Тема 2.3 <i>Російська політична культура</i>	2	2
Модуль 3. Політична культура України: історія та сучасність		
Тема 3.1 <i>Політична культура Русі-України у X – XVII ст</i>	2	4
Тема 3.2 <i>Третій геополітично-історичний цикл еволюції політичної культури України (сер. XVII ст. – 1991 р.)</i>	2	4
Тема 3.3 <i>Детермінанти політичної культури сучасної України</i>	2	4
Модуль 4. Політична культура майбутнього офіцера: проблеми формування		
Тема 3.1 <i>Філософська культура як підґрунтя політичної культури майбутніх офіцерів Національної гвардії України</i>	2	2
Тема 3.2 <i>Політична компетентність як інтегрована характеристика політичної культури.</i>	2	2
Тема 3.3 <i>Ціннісні орієнтири подальшого розвитку політичної компетентності в контексті політичної культури майбутнього офіцера Національної гвардії України.</i>	2	4
Усього	24	36

Таким чином, у статті на підставі висвітлення нормативного підґрунтя методологічних параметрів дослідження і розкриття проблеми, врахування результатів спостережень і опитування ключових стейкхолдерів НАНГУ теоретично обґрунтовано, розроблено та підготовлено до впровадження в навчально-виховний процес концепцію і зміст програми гуртка з формування політичної культури майбутнього офіцера Національної гвардії України. У програмі визначено сутність і методологію формування політичної культури, підвищення рівня політичної соціально-ключової компетентності майбутніх офіцерів у процесі їхньої професійної соціалізації під час навчання у ВВНЗ у відповідності до філософсько-політологічного розуміння політичної культури, розкриття специфіки її національно-цивілізаційних моделей, семіотичного розширу та гендерного виміру, звернення до історії та особливостей політичної культури сучасної України.

Проведене дослідження, зміст і подальша результативність роботи за програмою гуртка відкриває перспективи для наступної експериментальної перевірки з метою науково-теоретичної та науково-практичної корекції змісту програми.

Список використаної літератури

1. Аксельрод Р.Б. Компетентність як ціннісна складова політичної культури владної еліти України : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03. Київ, 2015. 21 с. URL: <http://eprints.npu.edu.ua/bitstream/123456789/10161/1/Akselrold.PDF>
2. Куруч А.В. Формування політичної компетентності майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах : дис. ... канд. пед. наук (доктора філософії): 13.00.04 ; Українська інженерно-педагогічна академія. Харків, 2019. 287 с.
3. Алмонд Г.А., Верба С. Гражданская культура: Подход к изучению политической культуры. *Полития: Анализ. Хроника. Прогноз (журнал политической философии и социологии политики)*. 2010. № 2 (57). С. 122–144 ; № 3–4 (58–59). С. 207–221.
4. Требін М.П., Поліщук І.О. Політична культура: ретроспективний огляд концептуальних підходів. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Сер.: «Філософія, філософія права, політологія, соціологія» : зб. наук. пр. 2013. № 1 (15). С. 123–140. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2289/1/Trebin_Polashchuk_123.pdf (дата звернення: 08.11.2021)
5. Зимин В.А. Политическая культура как объект философского анализа. *Философские науки*. 2013. № 1. С. 8–13. URL: <file:///D:/Downloads/839-839-1-PB.pdf>
6. Филиппцев К.Н. Философский анализ политической культуры как фактора развития общества : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 ; Воронежский государственный университет. Воронеж, 2021. 192 с. URL: http://www.science.vsu.ru/dissertations/9596/Диссертация_Филиппцев_К.Н.pdf
7. Бельська Т. Політична культура як ціннісна складова громадянського суспільства. *Публічне управління: теорія та практика* : зб. наук. пр. Харків, 2014. Вип. 3. С. 66–72. URL: file:///D:/Downloads/Pubupr_2014_3_13.pdf
8. Поліщук І.О. Основні підходи до аналізу політичної культури як важливої складової демократичних перетворень. *S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe*: електронний науково-практичний журнал ; НУ «ОЮА». Одеса, 2016. Вип. 1. С. 65–70. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/7306/Polishchuk%20SPACE%201-2016.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 26.08.2021).
9. Мельников А.П. Национальные особенности политической культуры. *Сацыяльна-эканамічныя і прававыя даследаванні. Навукова-практычны і інфармацыйна-метадычны часопіс*. Минск, 2010. № 3. С. 27–43. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/290220866.pdf> (дата звернення: 02.06.2021).

10. Рудакевич О. Матриця національної політичної культури: соціетальний підхід. *Політичний менеджмент*. 2011. № 5. С. 25–34. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/rudakevych_matrytsia.pdf (дата звернення: 08.11.2021).
11. Андропова І.Ф. Еволюція політичної культури в незалежній Україні (гендерний аспект) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 17.00.01. Київ, 2005. 19 с.
12. Шведова Н.А. Гендерная политическая культура: новые тенденции. Россия и Америка в XXI веке. *Электронный научный журнал*. 2014. Выпуск № 1. С. 6. URL: <https://rusus.jes.su/s207054760010823-2-1/> (дата звернення: 27.08.21).
13. Нагорна Л.П. Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії. Київ : Стилос, 1998. 278 с.
14. Соціокультурні та політичні пріоритети української нації в умовах глобалізації : монографія / Т.В. Гончарук-Чолач та ін. ; за ред. проф. О.М. Рудакевича. Тернопіль : ЗУНУ, 2021. 338 с. URL: <http://dSPACE.wunu.edu.ua/bitstream/316497/41401/1/Монографія.pdf>
15. Белоусова Н.Б. Концепт національної безпеки в політичній культурі суспільства : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03. Київ, 2009. 19 с. URL: https://revolution.allbest.ru/political/00588082_0.html#text (дата звернення: 08.11.21).
16. Блозва П.І. Структурні компоненти політичної культури молоді: психологічні чинники становлення. *Проблеми політичної психології*. 2016. Вип. 4 (18). С. 253–267. URL: [file:///D:/Downloads/pppr_2016_4_25%20\(1\).pdf](file:///D:/Downloads/pppr_2016_4_25%20(1).pdf)
17. Уджмаджурідзе Г.Г. Політична культура студентської молоді ; ДНУ ім. О. Гончара. *Грані*. 2016. № 4. С. 88–98. URL: [file:///D:/Downloads/Grani_2016_4_17%20\(1\).pdf](file:///D:/Downloads/Grani_2016_4_17%20(1).pdf)
18. Васянович Г.П. Виховання політичної культури у майбутніх офіцерів збройних сил України – імператив часу. *Освітній простір України*. 2017. Вип. 11. С. 123–128. URL: <https://sci.lidubgd.edu.ua/handle/123456789/6800> (дата звернення: 26.08.2021).
19. Левко М.І. Формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці в умовах вищих військових навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 ; ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Івано-Франківськ, 2018. 110 с. URL: https://svr.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/5/2018/06/dis_Levko.pdf
20. Про Національну гвардію України : Закон України від 13.03.2014 р. № 876-VII. Дата оновлення: 01.08.2021 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014. № 17. Ст. 594. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text> (дата звернення: 27.08.21).
21. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII Дата оновлення: 18.11.2020 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014. № 49. Ст. 2056. URL: <https://dasu.gov.ua/ua/plugins/userPages/208> (дата звернення: 27.08.21).
22. Про вищу освіту : Закон України від 1.07.2014 р. № 1556-VII. Дата оновлення: 16.07.2021 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014. № 37-38. Ст. 2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 27.08.21).
23. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII. Дата оновлення: 18.04.2021 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 3. Ст. 25. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення: 27.08.21).
24. Гендерна політика в нормативно-правових документах / за заг. ред. К.Б. Левченко. Київ, 2020. Ч. 1. 186 с. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/18%20-%20Department/18%20-%20PDF/02.2021/genderna-polityka.pdf>
25. Положення про вищі військові навчальні заклади : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 12.05.2021 р. № 467. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/467-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 27.08.21).
26. Положення про організацію освітньої діяльності в Національній академії Національної гвардії України: Розглянуто та рекомендовано Вченою радою Нац. академії Нац.

гвардії України 28.01.2021 р. Протокол № 2. URL: <https://nangu.edu.ua/uploads/files/documenty/polozhennya/pologennj%20pro%20osvitnu%20dijlnist%20v%20nangu.pdf>

27. Положення про наукове товариство студентів, курсантів, слухачів, ад'юнктів, докторантів і молодих вчених Національної академії Національної гвардії України : Розглянуто та рекомендовано Вченою радою Нац. академії Нац. гвардії України 23.09.2020 р. Протокол від № 23. URL: <https://nangu.edu.ua/about/vsi-dokumenti> (дата звернення: 27.08.21).

RATIONALE FOR THE CURRICULUM CONTENT OF THE STUDY CIRCLE “POLITICAL CULTURE OF THE FUTURE OFFICER OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE”

Liudmyla Nepipenko

*National Academy of the National Guard of Ukraine,
Department of Social and Humanitarian Sciences
Zakhyznykiv Ukrainy square, 3, 61001, Kharkiv, Ukraine*

The purpose of this article is to develop a theoretical rationale and to work out the curriculum concepts and content for the study circle “Political culture of the future officer of the National guard of Ukraine” basing on observations and interviews with the key stakeholders, taking into account current pedagogical requirements, geopolitical and military situation as one of the practice-oriented technologies of the professional socialization of the officer candidates aimed at upgrading their political and social competence. Methodological background of the article includes theoretical and methodological ideas of foreign and domestic scientists about essence, structure, typology, gender dimension, national and civilizational models of political culture, research specifics dealing with its current state and formation in different social groups, problems of democratization and nationalization of political culture in contemporary Ukraine; peculiar methodological tools conditioned by the specifics of this survey (theoretical analysis of the source materials on the problem, dialectical method, comparative analysis, systemic functional method, general scientific and special historical methods, empiric questionnaire method); well-grounded complex of scientific approaches of different levels, including philosophical (axiological, culturological, humanistic and social), theoretical (political, comparative, historical), general scientific (scientific objectivity, systemic, competency based), special scientific (pedagogical, political), pedagogical (competency and personal activity based, acmeologic) approaches, as well as interdisciplinary scientific approach (combination and consideration of theoretical background of philosophy, political science, ethno-politology, culturology, ethnic country study, history, pedagogy and other sciences in the developing of the circle curriculum). Scientific novelty of the study lies in establishing and developing of concepts and content, preparing for introduction into the educational process of the interdisciplinary curriculum of a study circle focused on formation of political culture of the future officer of the National guard of Ukraine. The curriculum is for 60 hours and consists of four modules – “Theoretical aspects of political culture”, “National and civilizational models of political culture”, “Political culture of Ukraine – history and modern time”, “Political culture of the future officer – formation problems”. It is aimed at formation of cognitive, evaluative and motivational, pragmatic and operational components of political culture taking into account the correlation of political neutrality and political impartiality with political competence of the future officer of the National guard of Ukraine. This study, the content and subsequent performance of the circle curriculum open a prospect for the next experimental check with the purpose of successive theoretical and practical amendment of the curriculum content.

Key words: philosophical culture, political culture, political competence of the future officer, political neutrality.

УДК 321.6:329.052 (477)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.39.18>

OPPOSITION IN HYBRID REGIMES: A CASE STUDY OF UKRAINIAN POLITICAL SYSTEM DURING 2004–2014

Maryana Prokop

*Jan Kochanowski University,
Sv. Zhyromskoho str., 5, 25-369, Kielce, Poland
<https://orcid.org/0000-0003-0135-863X>*

Magdalena Tomala

*Jan Kochanowski University,
Sv. Zhyromskoho str., 5, 25-369, Kielce, Poland
<https://orcid.org/0000-0002-1654-3590>*

Protracted and uncompleted process of transition of the most part of post-soviet countries from authoritarianism to democracy puts before a scientific community a question is in relation to determination of types of the political regimes that was formed in the marked states because of such uncompleted transition. Mainly an answer for the mentioned question is classification of these regimes as hybrid that characterizes the process of their balancing between democracy and authoritarianism. Ukraine is not exception in this context: during thirty years here the process of passing to the consolidated democratic regime haven't been completed. One of the indicators that give an opportunity to define the type of political regime is the degree of freedom of activity of opposition groups at its limits. Therefore the principles of activity of opposition in Ukraine during 2004–2014 are certain and investigated in the article.

On the basis of application of authorial methodology of the research is considered that functioning of political opposition, at Ukraine during marked period, hadn't been in keeping with the terms of the democratic regime in spite of the fact that statutory provisions that regulated activity of opposition were set at the level of the democratic regimes. A degree of violations the rights of opposition was not meaningful enough for the influencing on the electoral process and prevent it to come to the power by the results of the parliamentary elections. Therefore it does not ground to assert that political opposition in Ukraine operated in accordance with principles of the authoritarian regime. A thesis that the hybridity of the political regime in Ukraine finds the display, in that meaning, in the hybridization of operating of political opposition conditions as certain balance of principles, characteristic for activity of the oppositional groups within the limits of the democratic and authoritarian regimes is grounded.

Key words: political opposition, hybrid regimes, democracy, authoritarianism, opposition political groups in Ukraine.

Introduction. The long-term and unfinished process of systemic transition translates into the problem of classifying political regimes in accordance to the model solutions for political regimes. Thus, a lot of ways describing a given process occurred, including that by the category of hybrid regimes, taking place on a continuum between the antinomic ideal types¹. As an example

¹ Applying the category of ideal types, treated as an abstract model of essential features of a given phenomenon which does not in fact exist, enables to compare social phenomena in relation to the abstract model. The ideal types have their antinomy which is characterized by the opposite of essential qualities. Between the ideal type and its antinomy stretches a continuum on which real cases are placed. When they possess essential features of the ideal type or antinomies, they should be considered as similar cases. In a situation where they are not dominated by clear features of the ideal type or antinomies, they take the character of hybrid regimes. This type of approach enables the creation of a gradual classification. In the study of political systems, it will enable considering whether the studied cases should be treated as close to ideal types or through the prism of a hybrid of essential features. [1; 2; 3; 4; 5; 6].

of this phenomenon could be states which balancing process between the systemic practice typical for both democratic and authoritarianism systems is a process of long-term and unfinished transition. It contributed to the emergence of some kind of dualism, because these states, on the one hand, have significant features of a democratic regime, but on the other hand, they often use particular undemocratic tools of authoritarian regimes in their political practice.

Ukraine is a good example of this phenomenon, defined as one of the hybrid regimes, which process of balancing between systemic practices is typical for the systems of both democracy and authoritarianism. A free activity of opposition groups is a significant feature of democratic regime. The aim of the article was to solve the research problem, i.e. to what extent the functioning of opposition in Ukraine in 2004–2014 was based on the principles of democratic regimes and to what extent on the principles of authoritarian ones? The results obtained during the survey enable to state that hybridity of Ukrainian political system translates into the functioning of political opposition in the state through the balance of democratic standards and undemocratic solutions which constitutes a hybridization of conditions for the functioning of political opposition.

The concept of hybrid regime as an indicator of democracy “Democracy Index” [7] is used in the classification of the Economist Intelligence Unit (a research unit belonging to the weekly *The Economist*), which deals with describing the state of democracy in the world. It considers a division into full (liberal) democracies, flawed (electoral) democracies, hybrid regimes and authoritarian regimes (authoritarian consolidation). The concept of hybrid regimes also appeared in reports of the American Freedom House foundation, which monitors political transformations in the post-Soviet space. Ukraine also belongs to this group, because despite meeting democratic standards in political practice, undemocratic solutions are frequently applied.

Hybrid regimes category most commonly is applied in relation to the evolution of European countries, especially in the former Soviet republics. One of the first who used the “hybrid regimes” term was a Hungarian sociologist, Elemér Hankiss [8], for description the communist regime of Hungary during the rule of János Kadar. Among the researchers who investigate the hybrid regimes, such scientists should be mentioned as Guillermo O’Donnell [9], Larry Diamond [10], Philippe C. Schmitter and Terry L. Karl [11]. It is believed that these scientists were the first to make the attempt of interpretation the concept of hybrid regimes and to introduce this term in political science. Polish researchers, Andrzej Antoszewski and Ryszard Herbut [12], in the consideration of the political systems use the term of a “grey zone” between democracy and authoritarianism and the term of delegative democracy. Among the scientists who investigate this problem we would like to mention: Lucan Way, Steven Levitsky [13], Gennadiy Shypunov [14], Mykola Riabchuk [15], Dmitriy Furman [16], Jan Holzer and Stanislav Balik [17] and Thomas Carothers [18].

The problem of the interpretation ambiguity of the hybrid regimes has led to the emergence of many competing concepts, as well as to attempts of their interpretation through the related concept. Researches who investigate the regimes of states which are placed between democracy and authoritarianism use different notions such as “incomplete democracy”, “directed democracy”, “guided democracy”, “semidemocracy”, “delegative democracy”, “illiberal democracy”, “semi-authoritarian regime”, “competitive authoritarianism”, “grey zone”, “regime of ruled pluralism”, “regime of the power’s dominance”, and “anocracy” [6; 19; 20; 21].

The functioning of opposition is an essential feature of democracy, because on the one hand it contributes to implementation of the principle of political pluralism, and on the other hand – the principle of alternation of power. Political pluralism means plurality, multiplicity and diversity of political groups, while the alternation of power not only relates to the replacement of ruling elite, but above all it comes down to whether the opposition had any real chance of gaining

power (in free elections on equal terms with the ruling party). In authoritarianism, the functioning of opposition is limited, all kinds of pressure are applied and the opposition is deprived of the opportunity to participate in election process on equal terms [19; 20; 21]. Ukrainian political system constitutes an interesting case in terms of functioning of the political opposition in state, as it is an example of hybrid regime which combines the features of both democracy and authoritarianism. This provides a basis for research on the functioning of opposition in regimes, with incomplete systemic transition, combining elements of two types of political regimes.

The research covers the years 2004–2014, thus the period between the Orange Revolution and the Revolution of Dignity. The given decade was significant in the context of formation and functioning of political opposition in the state, as well as social opposition to the actions of the authorities. The aim of the article is to solve the research problem, i.e. to what extent the functioning of opposition in Ukraine in 2004–2014 was based on the principles of democratic regimes and to what extent on the principles of authoritarian ones? The research problem allows us to propose a hypothesis for the study: the hybrid nature of the political system in Ukraine is feeding through to the functioning of political opposition in the state by balancing between democratic standards and undemocratic solutions. Taking into account the specifics of the conducted research, the aim of the study is to apply a diagnostic research and verification, but not a discriminative and chronological approach to the functioning of political opposition in Ukraine. Two research methods were used in the study: content analysis and comparative method.

Methods. Considering ideal types according to Max Weber [1; 2], it seems possible to formulate the principles of functioning of opposition in democratic regimes: the opportunity to form opposition groups; the opportunity to participate in the election process on equal terms; the opportunity to gain power. It corresponds to absence or limitation of these principles based on antinomy in authoritarian regime (absence/limitation of opportunity to form opposition groups; absence/limitation of opportunity to participate in the election process, absence/limitation of opportunity to gain power (Table 1).

Table 1

Functioning of opposition in democratic and authoritarian regimes

Variables	Democracy		Authoritarianism	
	D_1	+	-	A_1
opportunity to form opposition	D_1	+	-	A_1
opportunity to participate in the election process on equal terms	D_2	+	-	A_2
opportunity to gain power	D_3	+	-	A_3

Source: own elaboration

In order to reveal the principles of functioning of the political opposition in Ukraine, it should be made an analysis of the provisions of the law in the context of whether or not the given opportunities were provided. It is worth noting that taking into account the specificity of hybrid regimes, i.e. the use of non-democratic mechanisms in political practice, the mere fact of the existence of certain provisions of law does not prove that political opposition in the analysed period functioned on the principles of democratic regime, as these principles could be not applied by the authorities, i.e. like under authoritarian regimes. Due to the above, it seems appropriate to verify the application of the provisions in practice.

Verification of the variable D_1/A_1 (i.e. whether the opportunity to form opposition groups was provided) enables to confirm the existence of opposition groups. The opportunity to form opposition groups is ensured if there are groups that do not support the ruling party of the day

in the party system of the state, which argue the need to change the ruling elite and propose an alternative policy of actions. The opportunity is not ensured if there are no groups opposing the policy of the ruling elite among the registered parties, or if the pressure is applied, against the groups which consider themselves to be opposition, preventing them from participating in political affairs.

Verification of the variable D_2/A_2 (i.e. whether the opportunity to participate in the election process on equal terms was provided) is made based on the reports from research units on the process of elections and whether the mechanisms of pressure against the opposition were used. The opportunity to participate in election process on equal terms was ensured to a large extent if the reports of the research units do not contain mentions about the pressure against the opposition. This opportunity was not ensured if the results of the reports confirm a large-scale pressure and restrictions on the actions of the opposition.

The variable D_3/A_3 (i.e. whether the opportunity to gain power by opposition was provided) is verified based on the results of the parliamentary elections and whether the opposition was successful in gaining power. This opportunity was ensured if the opposition achieved a significant result in the elections (i.e. exceeded the election threshold). The opportunity was not ensured if the opposition failed to cross the election threshold.

Determination of findings. There are three possibilities within the framework of the proposed scale. The first one corresponds to the case when political opposition functions in accordance to the principles of democracy. Thus, the opposition has an opportunity to form and operate within political groups, to participate in the election process, and to take a power in the case of winning elections. The second one corresponds to the case when the legislation introduces significant restrictions on functioning of opposition groups. It results in difficulties for forming and functioning of political groups. In practice, different types of pressure are applied. The role of opposition takes a marginal form and the use of pressure is a premise for authoritarian regimes. The third one corresponds to the case when it could be clearly stated that principles related to the functioning of opposition were ensured (that supports democracy), or when there is a significant violation of the principles, although such solutions could not be clearly defined as authoritarian, as some democratic principles have been ensured. In this case, we consider that functioning of opposition was carried out in accordance with the principles of hybrid regimes, i.e. by balancing between democratic and authoritarian standards. For the purposes of this study, we define such case as hybridization of conditions for functioning of political opposition.

The functioning of political opposition in Ukraine. In order to determine whether the legal provisions translate into the practice in terms of functioning of opposition, the variable D_1/A_1 should be verified. An important stage in the formation of Ukrainian opposition was the end of the 1990s and the start of the 2000s, when functioning of political groups in Ukraine and determination of their oppositional nature was based on the principles of support/non-support for the policy of the then president Leonid Kuchma. L. Hurska-Kowalczyk [22, pp. 264-265] emphasizes, that those supporting the policy of the head of state form the majority in 1998–2002, while the situation reversed after the parliamentary elections in 2002 and anti-presidential opposition became the dominant one. The breakthrough moment for the formation of the radical wing of the Ukrainian opposition was a split in the All-Ukrainian Association “Community” (ukr.: *Всеукраїнське об'єднання “Громада”*) due to the resignation of Yuliia Tymoshenko (the first deputy) and Oleksandr Turchynov (the deputy chairman of the party), and the arrest of the party leader Pavlo Lazarenko. In March 1999, members of the party established the fraction “Fatherland” in the Supreme Council of Ukraine (ukr. *Верховна Рада України*; hereafter: Verkhovna Rada), and on September 16, 1999, a new one – the All-Ukrainian Union

“Fatherland” (ukr.: *Всеукраїнське об'єднання “Батьківщина”*) was registered [23]. In the early 2000s, the parliamentary arrangement reflected pro-presidential and pro-government support. The expression of a vote of no confidence in the government of Viktor Yushchenko in 2001 confirmed the formation of pro-presidential majority [24]. In 2002, the “Our Ukraine” (ukr.: *Наша Україна*) electoral bloc was established, headed by V. Yushchenko. “Our Ukraine” party was registered on March 22, 2005 [23]. On the other hand, pro-presidential groups formed “For United Ukraine!” (ukr.: *За єдину Україну!*) electoral bloc. From the parliamentary elections in 2002 to the presidential elections in 2004, among the strongest opposition groups were the “Our Ukraine” and the Yuliia Tymoshenko Bloc [22, pp. 265-274]. After the presidential elections in 2004, the candidates of opposition parties, V. Yushchenko and Yu. Tymoshenko, assumed the functions of president and prime minister. In 2005–2006, the head of government was changed twice, first one was Yuriy Yekhanurov for several months, then – Viktor Yanukovich. After the early parliamentary elections in 2007, Yu. Tymoshenko became the head of the government again, but then a split in the “orange camp” occurred to which both the president and the prime minister belonged. In 2010, the oppositional party “The Party of Regions” (ukr.: *Партія регіонів*) of V. Yanukovich won the presidential elections. Thus, the oppositional party gained the right to form a government. In 2010–2012, entities that defined themselves as opposition appeared on Ukrainian political scene, i.e. the All-Ukrainian Union “Svoboda”. (ukr.: *Всеукраїнське об'єднання “Свобода”*) and the Ukrainian Democratic Alliance for Reform of Vitali Klitschko (ukr.: *Український демократичний альянс за реформи Віталія Кличка*) (the acronym UDAR/УДАР translates to “strike” or “punch”) although there were not new parties. However, after the parliamentary elections, only the ruling party was given an opportunity to form a government. Consequently, it is worth noting that there were opposition groups on the Ukrainian political scene, both in relation to the president and the government’s policy. This confirms that political opposition in Ukraine had the opportunity to pursue political activity.

The opportunity to participate in election process on equal terms. The given opportunity is largely regulated by provisions of the electoral law. Ukrainian electoral system is characterized by frequent changes in law on the election of deputies, considering the time period from 2004 to 2014, which includes the parliamentary elections in 2006, 2007 (early elections) and 2012². Therefore, the provisions of 2004 and 2012 should be taken into account. It is worth emphasizing that provisions introduced by electoral regulations are addressed to all entities of the election process on the equal terms. A time for submitting candidates and their registration are the same for all of them and cover 30 days according to the provisions of 2004 [25, Article 55(2)] and 12 days – of 2012 [26, Article 52(1)]. Similarly, in the case of provisions on conditions for registering candidates for elections, the amount of the advance payment is the same for all candidates [25, Article 59; 26, Article 56].

The electoral law contains conditions for conducting an election campaign, the possibility of using free transmission time on equal terms and a payment for their use according to equal rules for all entities. However, the law applied in the parliamentary elections of 2012 contained several restrictions, i.e. absence of provision allowing political parties to participate in elections within electoral blocs, a significant shortening of the deadline for registering candidates and a relatively high amount of cash advance that the entity have to pay for registration. This can be treated as a clear sign of limiting the opportunity to stand as a candidate for oppositional Yuliia Tymoshenko Bloc in the context of research on the political opposition in Ukraine [6, pp. 90-93].

² The presidential election process was not analysed due to the fact that after the Orange Revolution the basic law was amended, while the Ukraine became a parliamentary cabinet republic. Apart from this, the parliamentary elections deeply reflect the process of the political opposition and the struggle for power.

The study on actual implementation of a given variable was made based on the analysis of reports relating to the election process, as well as the reports of independent research units of the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), the Parliamentary Assembly of the Council of Europe (PACE) and Freedom House (FH). There were four groups defining themselves as opposition participated in the parliamentary elections of 2002. These elections took place before mass strikes and the efforts of opposition to remove the president from office. According to the analysed reports (i.e. OSCE, PACE, FH), the opposition was given the opportunity to participate in the election process, but this participation was not on equal footing with pro-presidential groups. This applies in particular to the Our Ukraine Bloc and the Yuliia Tymoshenko Bloc. The applied restrictions were mainly related to the manner of conducting the election campaign (including access to the media and election agitation). This is also related to the freedom of mass media (assessed at the level of 5.5 out of 7 in 2003 by FH, where “1” – reflects a fully independent media, while “7” – media deprived of freedom, therefore the score of 5.5 describes them as strongly deprived of freedom) (Report of the Freedom House, Ukraine, 2003). The dependence and politicization of media largely came from the fact that they mostly belonged to the oligarchs who supported the president’s actions, so the media content was based on supporting the president during the election campaign [27; 28; 29].

The parliamentary elections of 2006 in the discussed reports were assessed more positively compared to the elections of 2002 in the context of ability of opposition to participate in the election process. This largely concerned the freedom of submitting and registering candidates of the opposition and conducting an election campaign [30; 31]. It is noteworthy that in the 2006 report of FH media freedom in Ukraine was assessed at the level of 3.75, which largely reflects the improvement in media freedom at the time of the parliamentary elections of 2002 [32; 33]. The early parliamentary elections were assessed as such largely enabling the participation of opposition groups in the election process. There were noted violations of the election process, but in a broader sense they did not affect the participation of opposition [33]. The freedom of media, according to FH, was improved – Ukraine was awarded by 3.5 points [34; 35].

In the case of parliamentary elections of 2012, there were revealed restrictions on opposition. This mainly concerns the court verdict and the arrest of Yuliia Tymoshenko (the leader of the opposition bloc) and Yuriy Lutsenko. At this point it should be stressed that judicial institutions could be used to remove inconvenient candidates. Thus, the actions of authorities were deliberate in order to prevent the party from participating in the elections. Noteworthy, it is emphasized that such version of the electoral law of 2012, which did not contain the provision on the ability of electoral blocs to participate in the elections, was the intended action of authorities aimed at limiting the participation of opposition [35; 36; 37]. The level of freedom of media in Ukraine was deteriorated and amounted 4.0 points.

The opportunity to gain a power. The provisions on whether the opposition had a chance to gain a power largely reflect whether the principle of alternation of power is implemented in the state, i.e. whether the opposition had real chance to gain a power by taking part in the election process on the same terms with other entities. Thus, this indicator partially corresponds to the indicator described above. Meanwhile, it is not limited to the election campaign, but constitutes a much broader variable covering the entire election process which includes the announcement of results and the legitimation of power. Therefore, the real opportunity to gain a power by opposition in Ukraine is very important, as the provisions of electoral law regulating the parliamentary elections in 2004–2014 do not reflect the degree of implementation of a given opportunity.

In the 2006 parliamentary elections, five parties joined the Verkhovna Rada: the Party of Regions (which received 32.14 per cent of the vote), the Yuliia Tymoshenko Bloc (22.14 per cent),

the Our Ukraine Bloc (13.95 per cent), The Socialist Party of Ukraine (5.69 per cent) and the Communist Party of Ukraine (3.66 per cent) [38]. In August 2006, the government of the opposition leader V. Yanukovich was appointed. The conflict between the president on the one hand, and the government and parliamentary majority on the other, changed the balance of power in the parliament. It led to a deep political crisis, which became the main reason for the president's decision to dissolve the Verkhovna Rada.

In the early 2007 elections to the Verkhovna Rada, the election threshold was successfully crossed by five groups: the Party of Regions (34.37 per cent), the Yuliia Tymoshenko Bloc (30.71 per cent), the Our Ukraine-People's Self-Defense Bloc (14.15 per cent), the Communist Party of Ukraine (5.39 per cent) and the Lytvyn Block (3.96 per cent) [39]. Four (out of five) political groups entered the parliament again. It seems appropriate to emphasize that the balance of opposition powers has changed to a large extent because of tension in the "orange camp." While in the 2006 elections we were dealing with the presidential opposition, in 2007 – the opposition had two dimensions: on the one hand, the Yuliia Tymoshenko Bloc and the Our Ukraine party, which participated in the elections as pro-presidential groups, but simultaneously in opposition to the government headed by V. Yanukovich; and on the other hand – the Party of Regions as a pro-government party, but in opposition to the president. The elimination of dualism was favoured by the formation of a coalition government of the Yuliia Tymoshenko Bloc and the Our Ukraine-People's Self-Defense Bloc led by Tymoshenko, thus the Party of Regions became an opposition to both the president and the government [40].

Instability on political scene of the state and the conflict in the ruling structures (a tension between the President V. Yushchenko and the Prime Minister Yu. Tymoshenko) became a background for actions of the opposition, and consequently contributed to the victory of V. Yanukovich in the presidential election of 2010 [41, pp. 59–82]. After the 2012 parliamentary elections, the parliament consisted of: the Party of Regions (30 per cent), the Fatherland Coalition (25.54 per cent), the Ukrainian Democratic Alliance for Reform of Vitali Klitschko (13.96 per cent), the Communist Party of Ukraine (13.18 per cent) and the All-Ukrainian Union "Svoboda" (10.44 per cent) [42]. Despite the fact that three opposition political powers (the Coalition "Fatherland," "UDAR," and "Svoboda") entered parliament, a pro-government and pro-presidential Party of Regions was given the opportunity to shape the government.

Findings. The analysis of law regulating the functioning of political opposition in Ukraine in 2004–2014 allowed us to determine whether and to what extent it was ensured, as well as to identify whether the opposition has appropriate conditions for functioning in terms of democracy. Are there any restrictions on the functioning of opposition proper to authoritarian regimes? Considering the opportunity to form opposition groups, Ukrainian legislation is conducive to the establishment of new entities, as it does not introduce restrictions preventing the formation of new groups. Additionally, legal provisions in this field are respected, which translates into real opportunities for the emergence of new and oppositional entities on the Ukrainian political scene. Another variable related to the opportunity to participate in elections on equal terms is considered to be ensured by the law. It comes from the fact that no restrictions were used which largely influenced the participation of opposition. However, the Ukraine Law of 2012 [43] does not provide an opportunity for groups to participate within the electoral blocs. Meanwhile, considering the process of election campaign assessed by the international research units, it could be stated that this opportunity was not fully ensured because of restrictions applied to the opposition in the context of submitting and registering candidates as well as conducting an election campaign. In the case of gaining power – this opportunity was ensured, because the opposition groups were given the opportunity to gain a power and used it in the parliamentary

elections. The last variable concerning the determination of the status of parliamentary opposition is considered to be ensured partially, due to the fact that the status of opposition was the first time defined in the Resolution of 2008 and no re-provisions were made in 2010.

Therefore, based on the results obtained during the study we can conclude that provisions regulating the functioning of political opposition are implemented to a large extent at the level of democratic regimes. However, the status of opposition was not fully regulated during the analysed period. Taking into account the real state of matter regarding implementation of the given opportunities, we can state that the functioning of political opposition in Ukraine in 2004–2014 can't be defined as proper to the conditions of democratic regimes (Table 2). Some kind of balance can be observed here, as on the one hand, the Ukrainian legislation ensures the opportunity of establishing and functioning of opposition groups, but on the other hand – it does not contain legal provisions defining the status of the parliamentary opposition. Moreover, a range of restrictions on the participation of opposition took place in the election process.

Table 2

Functioning of political opposition in Ukraine in 2004-2014

Variables	Result
opportunity to form opposition groups	+
opportunity to participate in the election process on equal terms	+/-
opportunity to gain power	+/-

Source: own elaboration.

Conclusions. Hybrid regimes are characterized by a balance between democracy and authoritarianism. Thus, countries included in this group use a combination of democratic standards with authoritarian solutions in their political practice. The aim of this article was to define how the hybridity of the Ukrainian political regime translates into the functioning of opposition in the state. In order to determine the conditions of functioning of political opposition in Ukraine, it was appropriate to understand whether the opposition had the opportunity to participate in political life in accordance with the rules applicable in democratic states, or the restrictions had been applied to it as in authoritarian regimes?

Solution of the research problem related to the functioning of political opposition on the example of the political system of Ukraine in 2004–2014, on the one hand, required an analysis of the legislation regulating the functioning of political entities, including opposition. On the other hand, it required a study of the real state of the functioning of opposition, i.e. whether the legal provisions were fully respected. The study of the legal framework was based on analysis of the provisions regarding the formation and registration of political parties and their participation in the election process. The results obtained during the study of legal provisions indicate that Ukrainian legislation ensured the right to form new groups, including the opposition ones, and to participate in the election process. Although the position of political opposition was not clearly determined in Ukrainian legislation – this concerns the status of parliamentary opposition. The reports of the international research units, regarding the extent to which the provisions of the law translated into the functioning of opposition, contained information about violations in the election process, not the equal treatment of the opposition and restrictions applied to it (i.e. the arrest of Yu. Tymoshenko and Yu. Lutsenko in 2009, who are considered to be political prisoners by the international community).

Therefore, in light of the research problem presented in the introduction by comparing the provisions of the law and the real state of matter, we are able to conclude that the functioning of political opposition in Ukraine in 2004–2014 did not correspond to the conditions of democratic regimes. In turn, the level of violations and irregularities was not significant enough to influence the election process and prevent the opposition from gaining power in parliamentary elections. Thus, we have no grounds to state that political opposition in Ukraine functioned on the principles of authoritarian regimes. In this way, the hybridity of Ukrainian political regime also translates into the functioning of political opposition, creating a balance of solutions from both democracy and authoritarianism, and also constituting a hybridization of conditions for the functioning of political opposition in the state.

References

1. Weber M. Obiektywność poznania w naukach społecznych. *Problemy socjologii wiedzy*. Warszawa, 1985.
2. Weber M. Szkice z socjologii religii. Warszawa, 1995.
3. Załęski P. Typy idealne w socjologii religii Maxa Webera. Analiza struktury kategoryzującej pole religii. *Kultura i Społeczeństwo*. 2003. № 1.
4. Orzechowski M. Polityka, władza, panowanie w teorii Maxa Webera. Warszawa, 1984.
5. Bäcker R. O znaczeniu kategorii typu idealnego. Blok Z. (ed.) *Czym jest teoria w politologii*. Warszawa, 2011.
6. Prokop M. Badanie nad reżimami hybrydalnymi. Case study systemy polityczne Ukrainy i Rosji w latach 2000-2012. Kielce, 2020.
7. Democracy index. Democracy under stress. A report from the Economist Intelligence Unit. 2011. URL: https://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=DemocracyIndex2011
8. Hankiss E. The “Second Society”: Is There an Alternative Social Model Emerging in Contemporary Hungary? *Social Research*. 1988. № 55.
9. O’Donnell G. Delegative democracy. *Journal of Democracy*. 1996. № 5 (1).
10. Diamond L. Development Democracy: Toward Consolidation. Baltimore, 1999.
11. Schmitter P. C., Karl T. L. What Democracy is... and Is Not. *Journal of Democracy*”. 1991. Vol. 2. № 3.
12. Antoszewski A., Herbut R. Systemy polityczne współczesnej Europy. Gdańsk, 2006.
13. Levitsky P., Way L.A. Competitive authoritarianism, Hybrid regimes after the Cold War. New York, 2010.
14. Шипунов Г. Теоретико-методологічні засади аналізу гібридних політичних режимів: український контекст. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : «Політичні науки». 2008.
15. Riabchuk M. Agony of a “Blackmail state”: Rise and (Possible) Fall of Post-Soviet Semi Authoritarian Regimes ; A.N. Lushyckij, M. Riabchuk (Hrsg.). *Ukraine on its meandering path between East and West*. Frankfurt am Main, 2009.
16. Фурман Д. Движение по спирали. Политическая система России в ряду других систем. Москва, 2010.
17. Holzer J., Balik P. Postkomunistyczne reżimy niedemokratyczne. Badania nad przemianami teorii politycznej w okresie po transformacji ustrojowej. Kraków, 2009.
18. Carothers Th. The “Sequencing” Fallacy. *Journal of Democracy*. 2007. Vol. 18. № 1.
19. Prokop M. Hybryda demokratyczno-autorytarna. Redefinicja kategorii teoretycznej. *Historia i Polityka*. 2015. № 13 (20).
20. Prokop M. Typologia reżimów hybrydalnych. Ujęcie teoretyczno-metodologiczne. *Historia i Polityka*. 2017. № 21 (28).

21. Prokop M. Hybrid regimes – the determination of ideal type. *Miscellanea Oeconomica*. 2017. № 4 (2).
22. Hurska-Kowalczyk L. Орозуєса polityczna na Ukrainie (1991–2006). Toruń, 2011.
23. Реєстр політичних партій України. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_31094
24. Миклашук І. Ідеологічні засади політичних партій України (за передвиборними документами 2006–2007 рр.). *Стратегічні пріоритети*. 2009. № 3.
25. Закон України Про вибори народних депутатів України 2004. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1665-15>
26. Закон України Про вибори народних депутатів України. 2011. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4061-17>
27. Report of OSCE Ukraine 2002. Office for Democratic Institutions and Human Rights. Ukraine Parliamentary Elections 31 march 2002: Final Report OSCE. Warsaw, 2002. URL: <http://www.osce.org/odihr/elections/ukraine/14947>
28. Report of the Freedom House. Ukraine, 2004. Nations in Transit. URL: <https://www.ecoi.net/en/document/1308546.html>
29. Report of the Freedom House. Ukraine, 2003. Nations in Transit. URL: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2003/ukraine#.VUQVBY7tmko>.
30. Report of the PACE, 2006. Local and Regional Elections in Ukraine Observed on 26th March 2006. Observation of the Parliamentary Elections in Ukraine (26 March 2006). URL: <https://www.refworld.org/pdfid/445231c14.pdf>
31. Report of OSCE, Ukraine 2006. Office for Democratic Institutions and Human Rights, Ukraine, Parliamentary Elections, 26 March 2006, OSCE/ODIHR Election Observation Mission Report. URL: <http://www.osce.org/odihr/elections/ukraine/19595>
32. Report of the Freedom House, Ukraine 2006. Nations in Transit. URL: <https://www.ecoi.net/en/document/1356813.html>
33. Report of the Freedom House, Ukraine 2007. Nations in Transit. URL: <https://www.ecoi.net/en/document/1151521.html>
34. Report of the Freedom House, Ukraine 2008. Nations in Transit. URL: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2008/ukraine#.VUFgutLtmko>
35. Report of OSCE, Ukraine 2012. Office for Democratic Institutions and Human Rights Ukraine Parliamentary Elections, 28 October 2012, OSCE/ODIHR Election Observation Mission Final Report. URL: <http://www.osce.org/odihr/98578> Accessed: 10-01-2019
36. Report of the Freedom House, Ukraine 2012. Nations in Transit. URL: <https://www.refworld.org/docid/4fd5dd24c.html>
37. Report of the PACE, 2012. Observation report. Parliamentary Elections Ukraine 2012. URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=19213&lang=en>
38. Вибори народних депутатів України 26 березня 2006 року. URL: https://cvk.gov.ua/vibory_category/vibori-narodnih-deputativ-ukraini/vibori-narodnih-deputativ-ukraini-26-bereznia-2006-roku.html
39. Позачергові вибори народних депутатів України 30 вересня 2007 року. URL: https://cvk.gov.ua/vibory_category/vibori-narodnih-deputativ-ukraini/pozachergovi-vibori-doverhovnoi-radi-2014.html
40. Центр Разумкова 2011. Опозиція в Україні: стан і умови діяльності, відносини з владою, перспективи нормалізації. Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу на тему «Опозиція і влада в Україні: чи є шанс на подолання конфронтації?». URL: https://razumkov.org.ua/upload/Przh_June_2011_Opozytsiya.pdf
41. Нечепоренко Г. Політична опозиція: деякі аспекти світового досвіду та сучасна українська практика. *Політика і час*. 2012.

42. Вибори народних депутатів України 2012. URL: https://cvk.gov.ua/vibory_category/vibori-narodnih-deputativ-ukraini/vibori-narodnih-deputativ-ukraini-28-zhovtnya-2012-roku.html
43. Закон України Про політичні партії в Україні. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>.

ОПОЗИЦІЯ В ГІБРИДНИХ РЕЖИМАХ: ПРИКЛАД ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ У 2004–2014 РОКАХ

Мар'яна Прокоп

*Університет Яна Кохановського,
вул. Св. Жиромського, 5, 25-369, м. Кельце, Польща
<https://orcid.org/0000-0003-0135-863X>*

Магдалена Томала

*Університет Яна Кохановського,
вул. Св. Жиромського, 5, 25-369, м. Кельце, Польща
<https://orcid.org/0000-0002-1654-3590>*

Тривалий та незавершений процес переходу більшості пострадянських країн від авторитаризму до демократії ставить перед науковим співтовариством питання щодо визначення типів політичних режимів, які сформувались у зазначених державах унаслідок такого незавершеного переходу. Переважно відповіддю на згадане питання є класифікація цих режимів як гібридних, що характеризує процес їхнього балансування між демократією та авторитаризмом. Не виключенням у цьому контексті є й Україна, яка протягом ось уже тридцяти років не може завершити перехід до консолідованого демократичного режиму. Одним з індикаторів, який дає змогу визначити тип політичного режиму, є ступінь свободи діяльності опозиційних груп у його межах. Тож у статті досліджено та визначено принципи діяльності опозиції в Україні протягом 2004–2014 років.

На підставі застосування авторської методології дослідження визначено, що функціонування політичної опозиції в Україні протягом зазначеного періоду не відповідало умовам демократичного режиму, попри те, що законодавчі положення, які регулювали діяльність опозиції, були встановлені на рівні демократичних режимів. Однак ступінь порушень прав опозиції був недостатньо значущим, щоби вплинути на виборчий процес та завадити їй прийти до влади за результатами парламентських виборів. Тож це не дає підстав стверджувати, що політична опозиція в Україні діяла відповідно до принципів авторитарного режиму. Відповідно, обґрунтовано тезу, що гібридність політичного режиму в Україні знаходить свій вияв у тому числі в гібридизації умов функціонування політичної опозиції як певного балансу принципів, характерних для діяльності опозиційних груп у межах демократичних та авторитарних режимів.

Ключові слова: політична опозиція, гібридні режими, демократія, авторитаризм, опозиційні політичні групи в Україні.

УДК 321.7:316.628.157

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.39.19>

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ОПОЗИЦІЙНИХ ПОЛІТИЧНИХ АКТОРІВ В УКРАЇНСЬКОМУ ЦИФРОВОМУ ФОРУМІ (НА ПРИКЛАДІ НАЙПОПУЛЯРНІШИХ ТЕЛЕГРАМ-КАНАЛІВ)

Наталія Стеблина

*Донецький національний університет імені Василя Стуса,
факультет інформаційних та прикладних технологій,
кафедра журналістики та соціальних комунікацій
вул. 600-річчя, 21, 21021, м. Вінниця, Україна*

Згідно з концепціями «цифрової агори» та «п'ятої влади» інтернет-середовище має значний потенціал для залучення до суспільної дискусії опозиційних акторів, які можуть просувати альтернативний порядок денний. Тим часом із розвитком цифрових технологій стає зрозуміло, що провладні політичні актори, особливо в авторитарних державах, можуть блокувати спроби такого залучення. Тож для сучасної політичної науки важливо зрозуміти, як у цифровому середовищі функціонують опозиційні політичні актори та якими є умови їхньої постійної присутності в ньому. У дослідженні здійснено аналіз контенту найпопулярніших українських телеграм-каналів, які зареєстровані у розділі «Новини та медіа» («Україна сейчас», «Україна 24/7» та «Телеграмна служба новин»). Метою дослідження було з'ясувати характер репрезентації опозиційних політичних акторів у цьому середовищі. Було визначено, що увага до політичних акторів є високою, але в дописах телеграм-каналів переважають саме провладні актори. Опозиційні актори, які були присутніми в дописах найпопулярніших українських телеграм-каналів: Порошенко, Гончаренко, Лерос, Разумков. Було з'ясовано обставини, які сприяють тому, щоб у цьому середовищі з'являлися опозиційні політичні актори. Це скандальні інформаційні приводи: напади, переслідування, конфлікти, злив компромату, курйози, а також публікація матеріалів із ознаками замовності. Аналіз показав, що ці тексти з'являються або для дискредитації опозиційних акторів, або для їхньої підтримки.

Тож у середовищі нових медіа опозиційні політики перебувають не в рівних умовах із провладними акторами, які домінують за кількістю згадок. Отож вони мають більше шансів для впливу на громадську думку, на просування власного порядку денного тощо. Однак український простір нових медіа все ж надає можливості для опозиціонерів ставати героями дописів. Використовуючи скандальні інформаційні приводи, а також матеріали з ознаками замовності, вони потенційно можуть скласти конкуренцію провладним політичним акторам.

Ключові слова: нові медіа, цифровий форум, політичні актори, опозиція, Телеграм.

На початку цього тисячоліття, коли інтернет тільки почав масово поширюватися, дослідники у сфері політичних комунікацій дуже оптимістично дивилися на його призначення. Так, з'явилася концепція цифрової агори [3], згідно з якою мережа стає важливим цифровим майданчиком, де здійснюються суспільні дискусії, що можуть впливати на ухвалення рішень. На думку дослідників, «цифрові технології модифікують комунікативний баланс сил» [10], дають громадянам більший доступ до інформації, що своєю чергою принциповим чином змінює «організаційні та економічні взаємини, часові та просторові межі» [7]. Говорили також про те, що інтернет призведе до породження «цифрового громадянства» [5], а самі громадяни завдяки йому отримуватимуть можливість до «просторово необмежених політичних артикуляцій» [14]. Окрім цифрової агори, з'явилася також концепція інтернету як «п'ятої влади»: «інтернет як платформа для взаємодії

мережових індивідуальностей у способи, що можуть кинути виклик істеблішменту та владним інституціям, може бути використаний для того, щоб підвищити підзвітність преси, політиків, дослідників та академіків – через просування альтернативних джерел інформації та думок» [7].

Звісно, із поширенням цифрових технологій стало зрозумілим, що мережеві технології можуть не тільки сприяти поширенню демократичних цінностей у всьому світі, але й становити їм значну загрозу. Наприклад, Freedom House – організація, яка щороку моніторить дотримання прав і свобод в усьому світі, у своєму звіті «Свобода в мережі» зазначає, що вже протягом 11 років свобода в інтернеті знижується в усьому світі, водночас уряди використовують технології для того, щоб підірвати можливості вільного вираження поглядів [8]. Також варто згадати й концепцію «зламаного світопорядку», згідно з якою ще із 2012 року триває битва за кіберпростір, у якій військова сила, політична чи економічна міць, розмір держави вже не є настільки важливими. «Адже кожна країна, так само як і група достатньо вправних хакерів, може запустити цифрову атаку» [17] і заблокувати опозиційні голоси. Це дає змогу окремим політичним акторам і певним країнам (Росії, Китаю) через використання мережових технологій ставити під питання міжнародні норми, міжнародні угоди, а також залякувати опозицію [13; 9].

Тож для сучасної політичної науки важливо зрозуміти, як насправді працює ця «цифрова агора». Чи справді вона дає змогу «цифровим громадянам» долучатися до процесів ухвалення рішень? Наскільки представленою у цьому цифровому форумі є опозиція? Чи ж, навпаки, у цифровому середовищі засади суспільного діалогу підриваються, а незалежні голоси – майже не чути?

Для того, щоб відповісти на ці запитання, ми здійснили аналіз контенту найпопулярніших українських телеграм-каналів, які зареєстровані у розділі «Новини та медіа». Метою дослідження було з'ясувати характер репрезентації опозиційних політичних акторів у цьому середовищі (кількість згадок, порівняно із проурядовими акторами, інформаційний привід згадування та тип контенту).

Отже, для роботи було взято три канали: «Україна сейчас» (1138 дописів), «Україна 24/7» (958) та «Телеграмна служба новин» (792). Контент – усі текстові дописи за осінь 2021 року (зображення та відео не бралися до уваги).

Спочатку підраховувалася присутність політичних акторів у дописах. Комп'ютерна програма `find_political_actors.py` (див. опис роботи програми [1]) визначала кількість згадувань для кожного актора. Потім визначався інформаційний привід згадок (окреслювалися найтипівіші з них). І врешті визначався тип контенту, зокрема, наявність матеріалів із ознаками замовності.

Зазначимо також, що вивчення ролі телеграм-каналів у політичній комунікації в Україні перебуває поки що на початкових етапах. Натомість у закордонних публікаціях вивчається поширення екстремістського контенту через цю мережу [15; 4], теорій змови [11]. Окреслюються особливості цієї мережі порівняно з іншими, відзначається зокрема захищеність даних користувача [18]. Описуються також механізми впливу авторитарних режимів на громадян із використанням Телеграму, намагання блокувати мережу в РФ та Ірані [2; 16; 12]. Тож наше дослідження покликане заповнити цю лакуну і визначити специфіку політичної комунікації у цій мережі в Україні.

Перейдемо до аналізу результатів.

Отже, в найбільш популярних телеграм-каналах присутні такі опозиційні актори: Дмитро Разумков, Гео Лерос, Олексій Гончаренко та Петро Порошенко (див. рис. 1).

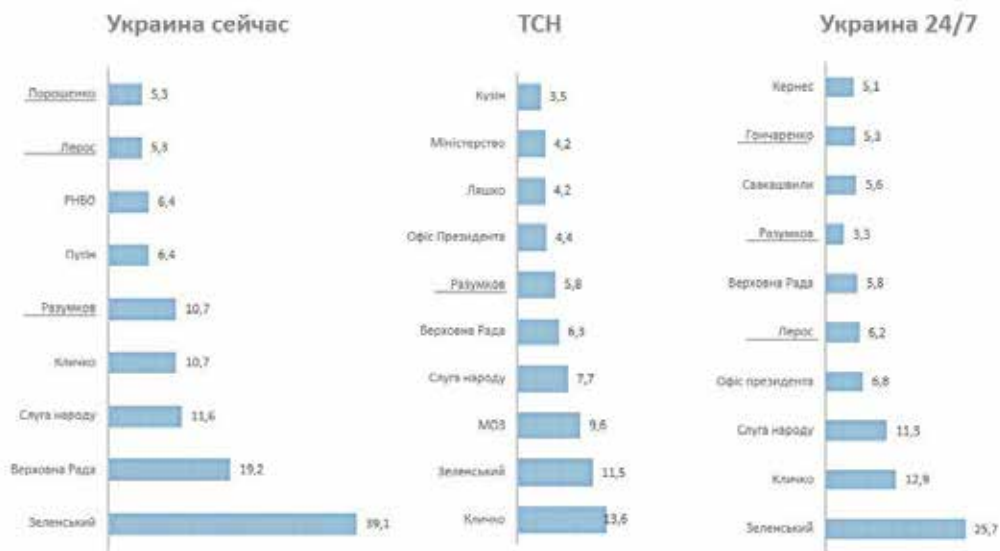

Рис. 1. Найпопулярніші політичні актори у телеграм-каналах

Звісно, можна побачити, що провладні політичні актори (президент, пропрезидентська партія, МОЗ та мер Києва) домінують у порядку денному телеграм-каналів. Але загалом наведені дані свідчать про те, що увага до теми політики у цій соціальній мережі досить висока.

Сам склад опозиційних акторів говорить про те, що найбільше шансів привернути увагу мають саме ті з них, що причетні до певних політичних скандалів, конфліктів.

Так, у випадку П. Порошенка ми виявили два підходи, обидва з тенденційним добром новин: переважання негативних тем (канал «Україна сейчас») та позитивних (канал «Україна 24/7»). Але і в першому, і в другому каналі домінують інформаційні приводи, пов'язані зі скандалами. Так, на каналі «Україна сейчас» пишуть про те, що Єрмак «потролив» Порошенка, про його обмовку під час ефіру, публікують також вислови політиків/чиновників, які негативно оцінюють його діяльність. Канал «Україна 24/7» використовує іншу тактику, транслуючи заяви політика та розповідаючи про переслідування («напади ботів», «тітушок»).

Демонстративним є кейс Гео Лероса. Теми дописів щодо цього політика теж стосуються скандалів: бійки, жести, резонансні заяви. У випадку нових медіа – це ефективна тактика, яка дає змогу постійно бути присутнім у порядку денному.

Якщо ж говорити про Разумкова, то тут є деякий баланс між скандальними інформаційними приводами та нейтральними повідомленнями про його діяльність (відставка, вихід з партії, створення партії). Але, звісно, публікують і компромат на нього, а також різноманітні чутки.

У випадку Олексія Гончаренка бачимо іншу тактику. Тут фіксуємо очевидне намагання телеграм-каналу «Україна 24/7» просувати його ініціативу зі створення «Гончаренко центрів». Більшість згадок пов'язані саме із цим, а не із скандалами.

Тож важливим компонентом репрезентації опозиційних акторів є здатність створювати відповідні інформаційні приводи, які будуть клікабельними для аудиторії

телеграм-каналів. Відповідно, від цього здебільшого залежить і подальша присутність цих політиків у порядку денному. Так, проаналізувавши дописи про опозиційних політиків, ми визначили вирази та слова, які зустрічаються найчастіше, і за якими можна в майбутньому визначати подібний контент: «скандал», «дискредитувати», «хайп», «провал», «викриття», «щось пішло не так».

Ще один важливий момент – це присутність у дописах про опозиційних політиків матеріалів із ознаками замовності. Ми проаналізували ці тексти за критеріями професійних українських медіаорганізацій, що вивчають питання поширення у ЗМІ та нових медіа подібного контенту, і отримали таку картину (рис. 2):

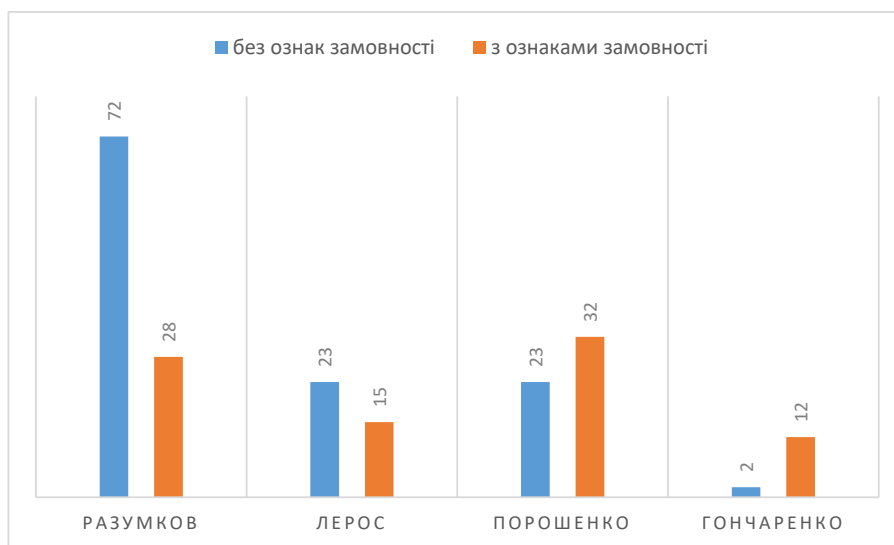

Рис. 2. Матеріали із ознаками замовності в дописах провідних українських телеграм-каналів

Тож ще однією спільною рисою репрезентації опозиційних політиків є наявність замовних дописів щодо них. Хоча тут також маємо різну картину. Так, у випадку Разумкова та Лероса переважають матеріали без ознак замовності, що говорить про те, що ці політики здатні створити інформаційні приводи для нових медіа. Так, якщо говорити про Разумкова, то, звісно, значна частка цих повідомлень пов'язана із його відставкою і діями після неї. А от у випадку Лероса ситуація інша: він постійно фігурує у скандальному контексті. Якщо ж говорити про Порошенка та Гончаренка, тут, навпаки, переважають матеріали із ознаками замовності, що говорить про намагання формувати щодо них певне ставлення (позитивне чи негативне).

Тож поки у середовищі нових медіа не є чітко визначеними професійні стандарти комунікації, обидві тактики привернення уваги до опозиційних акторів можуть вважатися успішними: генерування скандальних інформаційних приводів та використання матеріалів із ознаками замовності, які розміщуються на телеграм-каналах, незважаючи на те, присутній інформаційний привід чи ні. Частина дописів із ознаками замовності у різних каналах

була ідентичною, що свідчить про проведення певних інформаційних кампаній щодо опозиціонерів, як правило, з метою дискредитувати їх.

Висновки. Отже, наше дослідження показало, що політична тематика є провідною для найпопулярніших українських телеграм-каналів. Увага до політичних акторів є високою, але все ж переважають саме провладні актори. А це говорить про те, що концепції «цифрової агори», де присутні не тільки представники влади, але й інші сторони, або ж мережі як «п'ятої влади», що може контролювати правлячі еліти, мають бути переглянуті. Адаже в українських телеграм-каналах представники влади домінують.

Однак ми змогли визначити обставини, які сприяють тому, щоб у цьому середовищі з'являлися опозиційні політичні актори.

По-перше, це скандальні інформаційні приводи: напади, переслідування, конфлікти, злив компромату, курйози. Як свідчать численні дослідження сучасної політичної комунікації, під впливом соціальних мереж саме такі меседжі привертають найбільше уваги громадян і можуть бути використані політиками для мобілізації прихильників. Як бачимо, ця ж ситуація характерна і для України. Опозиційні актори, які були присутніми у дописах найпопулярніших українських телеграм-каналах: Порошенко, Гончаренко, Лерос, Разумков.

По-друге, це публікація матеріалів із ознаками замовності. Аналіз показав, що ці тексти з'являються або для дискредитації опозиційних акторів, або для їхньої підтримки. Хоча є випадки, в яких кількість матеріалів із ознаками замовності висока (Порошенко, Гончаренко) і низька (Разумков, Лерос).

У підсумку зазначимо, що в середовищі нових медіа опозиційні політики знаходяться не в рівних умовах із провладними акторами, які домінують за кількістю згадок. Отже, вони мають більше шансів для впливу на громадську думку, на просування власного порядку денного тощо. Однак важливо, що український простір нових медіа все ж надає можливості для опозиціонерів ставати героями дописів. Тож, використовуючи скандальні інформаційні приводи, а також матеріали із ознаками замовності, вони потенційно можуть скласти конкуренцію провладним політичним акторам.

Список використаної літератури

1. Стеблина Н. (2020). Цифровізація політики в контексті трансформації сучасного світопорядку. Одеса : Фенікс, 2020.
2. Akbari A., Gabdulhakov R. Platform Surveillance and Resistance in Iran and Russia: The Case of Telegram. *Surveillance & Society*. 2019. № 17(1, 2). P. 223–231.
3. Bang H. Among everyday makers and expert citizens. *Remaking governance: Peoples, politics and the public sphere* / J. Newman. – editor. Bristol : Policy Press. P. 159–178.
4. Baumgartner J., Zannettou S., Squire M., Blackburn J. (2020). The Pushshift Telegram Dataset. *Proceedings of the Fourteenth International AAAI Conference on Web and Social Media (ICWSM 2020)*. 2020. № 14. P. 840–847.
5. Couldry N., Stephansen H., Fotopoulou A., MacDonald R., Clark W., Dickens L. (2014). Digital citizenship? Narrative exchange and the changing terms of civic culture. *Citizenship Studies*. 2014. № 18(6–7). P. 615–629. DOI: 10.1080/13621025.2013.865903
6. Dutton W. Through the Network of Networks – The Fifth Estate. *SSRN*. 2007. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/08109020802657453>
7. Dutton W., Gillett S., McKnight L., Peltu M. Bridging broadband Internet divides: reconfiguring access to enhance communicative power. *Journal of Information Technology volume*. 2004. № 29. P. 28–38. DOI: 10.1057/palgrave.jit.2000007
8. Freedom House. *The Global Drive to Control Big Tech*. URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2021-09/FOTN_2021_Complete_Booklet_09162021_FINAL_UPDATED.pdf

9. Gotz E., Merlen C.-R. Russia and the question of world order. *European Politics and Society*. 2018. № 2. P. 133–153.
10. Gurevitch M., Coleman S., Blumler J. Political Communication – Old and New Media Relationships. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*. 2009. № 625. P. 164–181. DOI: 10.1177/0002716209339345
11. Hoseini M., Melo P., Benevenuto F., Feldmann A., Zannettou S. On the Globalization of the QAnon Conspiracy Theory Through Telegram. *ArXiv*. 2021. URL: <https://arxiv.org/pdf/2105.13020.pdf>
12. Kermani H. Decoding Telegram: Iranian Users and “Prodisaging” Discourses in Iran’s 2017 Presidential Election. *Asiascape: Digital Asia*. 2020. № 7(1–2). P. 88–121. doi: 10.1163/22142312-123401
13. Lodgaard S. Arms Control and World Order. *Journal for Peace and Nuclear Disarmament*. 2019. № 2(1). P. 1–18. doi: 10.1080/25751654.2019.1631243
14. Margetts H., John P., Hale S., Yasseri T. *Political Turbulence How Social Media Shape Collective Action*. Princeton : Princeton University Press, 2015.
15. Rodgers R. Deplatforming: Following extreme Internet celebrities to Telegram and alternative social media. *European Journal of Communication*. 2020. № 35(3). P. 213–229. DOI: 10.1177/0267323120922066
16. Salikov A. Telegram as a Means of Political Communication and its use by Russia’s Ruling Elite. *Politologija*. 2019. № 3(95). DOI: 10.15388/Polit.2019.95.2
17. Segal A. *Hacked World Order How Nations Fight, Trade, Maneuver, and Manipulate in the Digital Age*. New York : Gildan, 2017.
18. Sutikno T., Handayani L., Stiawan D., Riyadi M., & Subroto I. WhatsApp, Viber and Telegram: which is the Best for Instant Messaging. *International Journal of Electrical and Computer Engineering*. 2016. № 6(3). P. 909–914. doi: 10.11591/ijece.v6i3.10271

OPPOSITION POLITICAL ACTORS REPRESENTATION IN UKRAINIAN DIGITAL FORUM (ON THE MATERIAL OF THE MOST POPULAR TELEGRAM CHANNELS)

Nataliia Steblyna

*Vasyl’ Stus Donetsk National University, Information and Applied Technologies Faculty,
Journalism and Social Communications Department
600-richchya str., 21, 21021, Vinnytsa, Ukraine*

According to the conceptions of “digital agora” and “the fifth estate”, internet environment has a considerable potential to opposition actors involvement; the actors may promote an alternative agenda. However, with digital technologies development it’s evident, that pro-government political actors, especially in authoritative states may block the opposition attempts. This, for modern political science it’s important to understand, how opposition actors are functioning in the digital environment and what are the circumstances of their presence in it. In the research analysis of the content of the most popular Ukrainian Telegram channels, which are registered in the category “News and media” (“Ukraina seychas”, “Ukraina 24/7”, “Telegramna sluzhba novyn”) is conducted. The aim of the research is to define the character of opposition political actors representation in the digital environment. It was observed, that attention towards political actors is high, however pro-government actors are dominating in the posts. Opposition actors, who were mentioned the most: Poroshenko, Honcharenko, Leros and Razumkov. It was discovered, that there are some circumstances of the opposition actors presence in the environment. At first, the scandalous information occasions: attacks, persecution, conflicts, discrediting information dissemination, curiosities.

And the second – covered advertisement placement. The analysis confirmed, that these texts are published with the aim of oppositional actors discrediting or support.

Thus, in the new media environment opposition politicians don't have an equal conditions as pro-government actors have. The latter are dominating (they have larger number of mentions). Therefore, they have more chances to influence public opinion, to their own agenda promotion etc. Thus, Ukrainian new media environment provides some opportunities for opposition actors, who may become the heroes of Telegram-channels' posts. With scandalous information occasions and covered advertisement placement they may compete with pro-government political actors.

Key words: new media, digital forum, political actors, opposition, Telegram.

УДК 323.2:324:328

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.39.20>

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ЛОБІЗМУ В КРАЇНАХ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ ТА ВПЛИВ НА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Василь Чернописький

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
кафедра політичних інститутів та процесів
вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, Україна*

Лобізм як інструмент прозорості та контролю під час прийняття рішень органами державної влади та місцевого самоврядування використовується в більшості розвинених країн. Його інституціоналізація потребує додаткової уваги, оскільки залежить не тільки від прийнятих законів, але й від сприйняття цього явища суспільством. У статті розглядається досвід інституціоналізації лобізму в країнах Вишеградської групи. Проаналізовано спільні та відмінні риси в імплементації інституту лобізму між країнами Західної та Східної Європи (Вишеградської групи). Визначено підстави та способи узаконення лобізму в країнах Вишеградської групи. Виокремлено спільні для країн Вишеградської групи та України виклики на шляху до легалізації лобізму. До таких належить ототожнення лобізму з незаконним впливом на прийняття владними структурами рішень, корупцією та способом захисту власних інтересів без урахування суспільних інтересів. Найглибше опрацьованим є лобістське законодавство в Польщі. В Угорщині та Чехії в середині 2000-х років були прийняті закони, які повністю або частково ідентифікували лобістську діяльність. Утім, на практиці через низку скандалів та наявність стереотипного сприйняття лобізму в Угорщині закон через 3 роки після прийняття скасували та прийняли інший, який уже опосередковано стосувався лобізму. У Чеській Республіці передумовою до прийняття закону «Про конфлікт інтересів» у 2006 році стала низка скандалів, але навіть після прийняття двозначності в інтерпретації лобізму залишилися і закон потребує суттєвого доопрацювання. У 2019 році в парламент подано новий законопроект, який є більш досконалим, але досі триває процес його обговорення з суспільством. У Словаччині не прийнято чіткого законодавства, яке б регулювало лобістську діяльність, однак є низка законів, які опосередковано її стосуються. Загалом, оскільки Україна у сприйнятті лобізму є близькою до країн Вишеградської групи – досвід імплементації лобістського законодавства може бути для країни корисним.

Ключові слова: лобізм, лобіювання, Вишеградська група, Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина, Україна, ЄС.

Постановка наукової проблеми та її значення. З огляду на реалії сучасного політичного та економічного життя держави, відкритість процесів прийняття рішень, а особливо залученість до цих процесів усіх стейкхолдерів є передумовою прозорості, яка буде однозначно на користь розвитку суспільства. Європейський Союз, маючи велику кількість інституцій та зацікавлених сторін, які регулярно взаємодіють між собою, кілька десятків років тому легалізував лобізм як інструмент прозорого впливу на органи влади ЄС. А вдосконалення прозорості процесу лобіювання триває в Євросоюзі постійно. З іншого боку, велика кількість країн як Західної, так і Східної Європи на національному рівні мають відповідні національні закони, які регулюють діяльність лобістів. Однак, якщо для західноєвропейських країн такий наратив є більш прийнятним, то в східноєвропейських країнах лобіювання почасти асоціюється із корупцією, нечесним впливом і так далі. Не виняток і країни Вишеградської групи, які попри статус члена ЄС зіштовхнулись із певним несприйняттям лобіювання. Схожа ситуація і в Україні, де лобізм зазвичай асоціюють із

нелегальним впливом на владу, а прийняття відповідного законодавства вважають неефективним із точки зору боротьби за прозорість прийняття рішень у владі. У будь-якому випадку, три з чотирьох країн Вишеградської групи протягом двох років після набуття повноправного членства в ЄС прийняли лобістське законодавство, що свідчить про його важливість для інституційного та демократичного розвитку держави. Тому, враховуючи євроінтеграційні прагнення України, ігнорувати інструмент лобізму неправильно.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Хоча інструмент лобізму на національному рівні в Україні не легалізований, цією проблемою зацікавлені доволі багато українських науковців, які серед іншого досліджують лобістське законодавство та його ефективність у Євросоюзі. Зокрема, до таких вчених можна віднести Д. Базілевича, М. Бризіцького, О. Войничу, М. Газізову, С. Годного, Д. Лавренова, В. Нестеровича, В. Федоренка, Т. Ярового та інших дослідників. Питанням легалізації та впливу інституту лобіювання в ЄС загалом та в країнах Вишеградської групи зокрема займаються такі європейські науковці, як L. Graniszewski, G. Kopyńska, T. Ernő, I. Központi, M. Olejnik, M. Gajdoš, J. Ruzicka та інші вчені.

Формування мети статті. Мета статті – аналіз процесу інституціоналізації лобізму в країнах Вишеградської групи в контексті євроінтеграційних процесів задля ідентифікації позитивних практик для України.

Виклад основного матеріалу. У цивілізованому світі лобізм є інструментом легального впливу на владу та елементом прозорості політичного процесу. На нормативно-правовому рівні лобізм легалізований у більшості країн, де панівним політичним режимом є демократія. Однак прийняття такого інструменту суспільством не в кожній демократичній країні відбувається однаково. Саме тому виникає логічна проблема імплементації більш правильної моделі лобіювання та її нормативного регулювання для країн, де лобізм є новим явищем. Така модель має враховувати культурно-історичні традиції окремої держави, або принаймні не має суттєво суперечити загальноприйнятим наративам, оскільки ризикує на практиці бути нереалізованою.

Щодо якості та ефективності процесу лобіювання світова практика визнає одними із найкращих системи США, Канади та країн Європи (Великобританія, Литва, Німеччина, Польща, Франція) [1, с. 89]. Однак із точки зору як процесу обговорення під час імплементації лобістського законодавства, так і практичної реалізації прийнятих нормативно-правових актів кожна з країн має власний шлях. У контексті України більш релевантними прикладами імплементації лобізму можуть слугувати країни Східної Європи. Їхнє лобістське законодавство прийняте відносно недавно, а культурно-історичні традиції та відносини людина-держава подібні до українських. Адже загалом велика частина країн Східної Європи доволі тривалий час перебувала в схожому інформаційному просторі, ці країни входили до складу одних держав чи наддержав, мали тісніші людські взаємовідносини та є ближчими в інтерпретації ролі держави в житті людини. Країни Вишеградської групи, у більшості з яких є спільний кордон з Україною, мають відносно недавно прийняте лобістське законодавство та є близькими в його інтерпретації на початковому етапі імплементації. Саме тому досвід Польщі, Угорщини, Чехії та Словаччини може слугувати релевантними орієнтиром на шляху України до легалізації лобістського законодавства та прийняття такої системи впливу на владу суспільством і, як наслідок, подальшої європейської інтеграції України.

У Республіці Польща у 2005 році було прийнято Закон «Про лобіювання у законодавчому процесі» [2], який покликаний регулювати всю лобістську діяльність. Порівняно з іншими країнами Вишеградської групи натеper у Польщі найбільш детально опрацьоване

лобістське законодавство. Однак прийняттю закону передувало багато обговорень та подій, які впливали на його зміст.

Ще з 1989 року в Польщі, як і в багатьох інших європейських країнах, лобіювання не регулювалося через прямий закон. Воно обмежувалося запровадженням положень, опосередковано пов'язаних із лобістською діяльністю, певних антикорупційних документів, адресованих особам, які приймають політичні рішення, чи іншим посадовим особам для запобігання конфлікту інтересів. Однак у зв'язку з постійними суперечками щодо незаконної чи неетичної лобістської діяльності в Сеймі Республіки Польща були зроблені спроби врегулювати лобізм. Метою визначили зробити цю діяльність більш прозорою та доступною для громадськості, чітко вказавши, що це лише діяльність, яка відповідає чинному законодавству. Але загалом регулювання такого неоднозначного явища було проблематичним через низку причин, що стосувалися сприйняття в суспільстві лобізму як суто негативного явища. Також складність полягала в тому, щоб не дублювати вже наявні нормативні акти щодо окремих аспектів поведінки, пов'язаної з лобістською діяльністю.

Загалом, ще до прийняття закону у польському суспільстві склалося неоднозначне сприйняття лобізму. З одного боку, лобізм розглядався як легітимний спосіб реалізації конституційних прав у демократичному процесі, який забезпечував участь різних груп інтересів у процесі прийняття рішень. Такими групами могли бути профспілки, організації роботодавців, споживачі чи екологічні організації. Лобіювання сприяло б демократизації та більшій відкритості законотворчого процесу, а також створенню нових рівнів і форм представництва економічних і соціальних інтересів. З іншого боку, лобізм часто розглядався та розглядається досі як інструмент впливу для вирішення власних проблем із використанням неформальних груп інтересів, що могло б призводити не лише до корупції у владі, а й до таких перманентних явищ, як клієнтелізм і кумівство, що негативно впливають на державу і суспільство [3, с. 1]. Загалом, у Польщі, починаючи з 1990-х років, лобістську діяльність часто порівнювали до скандалів чи суперечок, пов'язаних із законодавчим процесом у парламенті. Крім того, у ЗМІ часто представлено негативне зображення людей, які займаються лобіюванням.

Утім, закон про лобістську діяльність все-таки був прийнятий у 2005 році. Це сталося приблизно через рік після набуття повноправного членства в ЄС. Однак навіть після цього не зникли випадки незаконного чи неетичного лобіювання, що свідчило про наявність деструктивної поведінки представників державних інституцій та про здатність певних груп відстоювати свої приватні інтереси за рахунок суспільних інтересів усупереч прийнятому закону. Наприклад, як зазначено у Звіті про суперечки під час прийняття Закону «Про ігри та взаємні ставки» у 2007–2008 роках: «Proces legislacyjny nie był zabezpieczony przed częstymi, przypadko-wymi zmianami stanowisk organów administracji rządowej oraz uwi-docznił wiele słabości systemowych dotyczących zarówno procedury legislacyjnej, jak przepisów w zakresie lobbingu»[4]. Як результат – в очах суспільства ще раз утвердився негативний імідж лобізму та лобістів, що додатково сприяло тому, що особи, які приймають рішення, надалі не стільки уникали лобістських контактів, скільки намагалися не афішувати їх.

Саме після цього були вжиті подальші нормативні заходи щодо удосконалення закону про лобіювання. У центрі уваги стала контрольна функція регулювання лобізму. Прикладом такого підходу є пропозиція у 2011 році, яка передбачала запровадження нагляду за лобістською діяльністю з боку Центрального антикорупційного бюро [4]. Однак цей проект так і не був реалізований. Це свідчить про складність інтерпретації лобізму в світогляді різних груп.

На думку Л. Гранішевського, усі зацікавлені сторони в рамках лобістського законодавства у Польщі виконують дві основні функції: захищають власні інтереси або інтереси організацій та впливають на чиновників з метою забезпечення реалізації цих інтересів. Лобіювання відбувається як на місцевому, так і на національному рівнях [3, с. 2]. Наразі лобіювання зазвичай проявляється у формі участі в громадських консультаціях чи громадських слуханнях. Такий інклюзивний законотворчий процес сприяє посиленню демократії, підвищенню соціального авторитету уряду, а також якості громадянського суспільства та рівню довіри суспільства до політичної еліти. Таким чином лобіювання може забезпечити інтеграцію окремих осіб і груп навколо важливих для них питань і залучити громадян до спільного прийняття рішень, також підвищується громадянська соціалізація – почуття відповідальності за суспільне благо. Крім того, лобіювання, на думку Л. Гранішевського, дає змогу публічно обговорювати виклики і таким чином завчасно попереджати чи контролювати соціально, економічно чи політично несприятливі проекти [3, с. 2].

В Угорщині до введення в дію закону «Про лобіювання» в грудні 2004 року був прийнятий Генеральною асамблеєю Першої угорської лобістської асоціації «Кодекс етики». Відповідно до нього «лобізм – це складна комунікаційна діяльність, яка спрямована на законодавців та інших представників влади чи осіб, які приймають державні рішення з метою просування інтересів довірителя через лобіста» [5, с. 23]. Сам закон «Про лобіювання» було ухвалено у 2006 році [6]. Однак тенденції під час його прийняття та сприйняття суспільством є схожими на те, що відбувалось у Польщі – лобізм почасти асоціюється як негативне явище.

Відповідно до закону від 2006 року, лобіюванням є оплачувана діяльність, яка спрямована на урядову політику або законотворення. Було передбачено ведення реєстру лобістів. Доволі цікаво, що обов'язковою реєстрація була тільки для фізичних осіб, на відміну від лобістських організацій, які не потребували реєстрації. Зареєстрованим лобістам необхідно було щоквартально подавати звіт про їхню діяльність, а у випадку порушень передбачалось або виключення з реєстру лобістів на термін від 1 до 3 років, або штраф, який міг сягати кілька десятків тисяч євро.

Однак однією з найбільших проблем із точки зору ефективності виконання закону виявилось те, що більшість лобістів та державних посадовців здійснювали свої відносини неформально і таким чином не подавали звітів. Досвід перших трьох років після прийняття закону показав, що така система не зовсім ефективна, а більшість контактів не фіксуються юридично. Зокрема, показовим є реєстр лобістів, відповідно до якого за три роки було зареєстровано всього 240 осіб, 74 з яких – за перші 4 місяці після набуття чинності закону [5, с. 31].

У результаті низької ефективності закон у 2010 році було скасовано, а замість нього прийнято інший – «Про участь громадськості у розробці законодавства». Хоча це ситуацію дещо змінило, певні тенденції до неприйняття лобізму як явища залишились. Це стосується не тільки громадянського суспільства, але і влади, яка, на думку М. Олейника, демонструвала ознаки неліберальної демократії [7]. У своїй статті науковець стверджує, що неліберальна демократія в Угорщині зменшила ефективність лобістського контролю в цій країні. М. Олейник надає конкретні ознаки такого типу демократії, які притаманні Угорщині того часу. Зокрема це стосується верховенства права, державного контролю та підзвітності, цілісності політичних еліт, свободи ЗМІ, громадянських прав та захисту меншин. Тому, як бачимо, на рівень прозорості лобіювання може впливати не тільки прийняте законодавство, але й практика його виконання та сприйняття лобізму як суспільством, так і владою.

Чеська Республіка також має доволі упереджене ставлення до явища лобізму та процесу лобіювання. Часто слово «лобіювання» використовується як синонім корупції, хабарництва та інших несправедливих політичних практик чи впливів – і це часто справедливо для багатьох політиків чи ЗМІ [8].

Перша доволі цілеспрямована спроба легалізації лобізму та його інтерпретації в очах чеського суспільства настала вже після набуття повноправного членства в Євросоюзі у 2004 році. Зокрема, у вересні 2005 року посилились негативні конотації та стереотипи щодо лобізму та лобістів, коли розгорівся так званий скандал Unipetrol [9]. У досить непрозорому процесі приватизації найбільшої чеської нафтопереробної компанії Unipetrol керівник апарату прем'єр-міністра нібито зажадав у польського лобіста, який працює від імені одного з чеських приватних учасників торгів, хабар у розмірі 5 мільйонів чеських крон. І тут важливою була не так сама справа, як те, що імідж лобізму в очах людей ще більше знецінився. У найбільш загальному сенсі через цей скандал лобізм почали ототожнювати з корупційними ризиками. Пізніше, вже у 2006 році, влада прийняла закон «Про конфлікт інтересів», який не цілком урегулював лобістську діяльність, однак опосередковано її стосувався. У законі навмисне не використовувалось слово «лобізм».

Однак необхідність прийняття більш чіткого законодавства щодо діяльності лобістів залишилась, а спроби його сформулювати увінчалися поданням законопроекту до чеського парламенту на розгляд аж у 2019 році. На думку багатьох експертів, згаданий законопроект є доволі поверхневим та потребує суттєвого доопрацювання, однак його наявність посилює сподівання, що рано чи пізно він буде прийнятий.

Словаччина – єдина з чотирьох країн Вишеградської групи, де лобізм фактично не було легалізовано навіть попри те, що лобістські дії здійснюються регулярно. За оцінкою Transparency International, в останнє десятиліття у Словаччині більшість спроб громадськості вплинути на прийняття рішень в країні є безуспішними. До того ж майже дві третини людей вважають, що урядом керують кілька великих структур, які діють у власних інтересах, і як наслідок лобіювання має погану репутацію. Здебільшого ця репутація заплямована через спроби вплинути на політику та прийняті рішення за зачиненими дверима та подалі від громадського контролю [10].

Загалом у Словаччині протягом останніх двох десятиліть було кілька спроб прийняти законодавство про лобіювання. А в липні 2005 року законопроект про лобіювання дійшов до Словацького парламенту, його було схвалено в першому читанні та направлено в комітет, де все зупинилося. Позачергові вибори, призначені на червень 2006 року, фактично унеможливили прийняття цього закону. Словаччина наразі залишається без будь-якого спеціального закону, який би регулював лобістську діяльність, а словацькі політичні партії, схоже, не прагнуть найближчим часом прийняти законодавство про лобіювання. Як наслідок, оскільки немає юридичних визначень лобіста, лобістської діяльності чи цілей лобіювання, немає ефективних санкцій.

Утім, хоч окремого регулювання лобіювання не існує, є певні законодавчі акти та інструменти, розроблені державою раніше. Зокрема, це закон «Про свободу інформації», «Конституційний закон про конфлікт інтересів» та деякі інші урядові документи, які дають змогу громадським та приватним зацікавленим групам чи особам коментувати запропоновані законопроекти, відслідковувати зауваження, зроблені різними зацікавленими сторонами, та визначати, які коментарі були використані для розробки законодавства [10, с. 23].

Висновки. Таким чином, країни Східної Європи зіткнулися з низкою проблем у питанні прийняття лобізму як серед представників громадянського суспільства, так і у владних структурах. Країни Вишеградської групи зокрема мають значний розрив із

західноєвропейськими державами з точки зору прозорості середовища під час прийняття рішень. Лише одна з них – Польща – запровадила доволі якісне законодавче регулювання лобіювання. У всіх інших таке законодавство потребує доопрацювання з точки зору прямих законів. Три інші країни Вишеградської групи живуть із мінімальною кількістю конкретних правил щодо лобіювання. Чехія, Угорщина та Словаччина все ще перебувають на середині шляху до сталості лобістського законодавства, що заважає їм покращити прозорість прийняття рішень. Україна в цьому плані може взяти за приклад як вдалі, так і невдалі кроки країн Вишеградської групи, щоб лобістське законодавство не тільки де-юре було реалізоване, але й на практиці працювало.

Список використаної літератури

1. Нестерович В. Лобіювання як конституційно-правовий механізм захисту прав і свобод людини та громадянина. Вісник Академії правових наук України. № 3. 2010. С. 83–93.
2. Ustawa o działalności lobbingskiej w procesie stanowienia prawa. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20051691414>
3. Graniszewski Leszek. Lobbying i jego instytucjonalizacja w Polsce. Wydawnictwo Sejmowe dla Biura Analiz Sejmowych. № 13(266). Zagadnienia społeczno-gospodarcze. 2019. pp. 1–4.
4. Kopińska G. Słabości polskiego systemu stanowienia prawa – obraz sytuacji z punktu widzenia organizacji pozarządowej. Materiały forum De-baty Publicznej Sprawne i Służebne Państwo «System stanowienia prawa». Kancelaria Prezydenta RP. Warszawa, 2011. pp. 11–12.
5. Ernő Tóth and Központi Igazságügyi Hivatal. A lobbitorvény és a láthatatlan lobbis. Új Magyar Közszolgálat 4. 2010. pp. 22–39.
6. Яровой Т. С. Європейський лобізм як дороговказ для вітчизняних законотворців: досвід Республіки Польща та Литовської Республіки. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2017. № 8. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1279>
7. Olejnik Maciej. The influence of illiberal democracy on the effectiveness of attempts to control lobbying in Hungary (2010–2014). Środkowoeuropejskie Studia Polityczne 2. 2019. pp. 65–82.
8. Gajdoš Marek. Lobbying v Evropské Unii In: Bednář, Luděk, (ed.). Lobbyismus versus Korupce. Praha: ISE. 2004. pp. 41–60.
9. Ruzicka Jan. Regulating lobbying in the Czech Republic and Visegrad Four. Center for policy studies. International Policy Fellowships 2005/06. 2006. pp. 4–5.
10. Mapping the Lobbying Landscape in Slovakia. URL: <https://www.transparency.sk/wp-content/uploads/2016/03/Mapping-the-Lobbying-Landscape-in-Slovakia.pdf>

INSTITUTIONALIZATION OF LOBBYING IN THE COUNTRIES OF THE VISEGRAD GROUP AND ITS IMPACT ON EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES: EXPERIENCE FOR UKRAINE

Vasyl Chornopyskyi

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
Department of Political Institutions and Processes
Shevchenko str., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine*

Lobbying as a tool of transparency and control in decision-making by public authorities and local governments is used in the most developed countries. Its institutionalization needs additional attention, as it depends not only on the adopted laws, but also on the perception of this phenomenon by society. The

article examines the experience of institutionalization of lobbying in the Visegrad countries. The common and distinctive features in the implementation of the institute of lobbying between the countries of Western and Eastern Europe (Visegrad Group) are analyzed. The bases and ways of legalization of lobbying in the countries of the Visegrad Group are defined. The common challenges for the countries of the Visegrad Group and Ukraine on the way to legalization of lobbying are highlighted. These include the identification of lobbying with illegal impact on government decision-making, corruption and the way of protecting one's own interests without taking into account the public interest. The lobbying legislation in Poland is the most elaborate. Laws were passed in the mid-2000s that fully or partially identified lobbying in Hungary and the Czech Republic. However, in practice, due to a number of scandals and the stereotypical perception of lobbying in Hungary, the law was repealed 3 years after its adoption and another was adopted, which was already indirectly related to lobbying. In the Czech Republic, a number of scandals were a precondition for the adoption of the Law on Conflict of Interest in 2006, but even after the adoption of ambiguities in the interpretation of lobbying remained, the law needs to be substantially revised. In 2019, a new bill was submitted to the parliament, which is more perfect, but the process of its discussion with the public is still ongoing. Slovakia does not have clear legislation governing lobbying, but there are a number of laws that indirectly affect it. In general, as Ukraine is close to the Visegrad countries in terms of lobbying, the experience of implementing lobbying legislation can be useful for the country.

Key words: lobbying, process of lobbying, Visegrad Group, Poland, Hungary, Czech Republic, Slovakia, Ukraine, EU.

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 271.2-526.62

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.39.21>

ВОЛИНСЬКА СВЯТИНЯ

(Жук О., Северова О. Ікона Божої Матері «Знамення» Вілійська / за ред. Ю. Візитів.

Рівне : ПП «Формат-А», 2021. 160 с.: іл.)

Юлія Візитів

*Рівненський державний гуманітарний університет,
факультет історії, політології та міжнародних відносин,
кафедра історії України
вул. Пластова, 31, 33000, м. Рівне, Україна*

Нещодавно українська історіографія поповнилася науково-популярним виданням, присвяченим одній з Волинських святинь – іконі Божої Матері «Знамення» Вілійській, що знаходиться в храмі св. вми. Параскеви П'ятниці в селі Вілія Рівненського району Рівненської області. Поява монографії стала результатом наполегливої праці настоятеля храму протоієрея О. Жука та рівненської дослідниці О. Северової.

Звернення до проблеми вивчення історії волинської чудотворної ікони як ніколи стало на часі. Адже саме біля ікон типу «Знамення» через молитву віряни просять примирити конфліктуючих, зупинити військову агресію, просять захисту від недоброзичливців, заздрисників і злочинців, зцілення від хвороб, внутрішньої гармонії і допомоги після різних стихійних лих тощо.

Авторська група, працюючи над збором документів для прославлення чудотворного образу Божої Матері «Знамення» Вілійської, відомої своєю силою з кінця XIX століття, накопичили потужний блок автентичного фактажу, що став підґрунтям для вивчення ролі ікони в історії краю з наукової точки зору. Більшість документальних матеріалів та фотоджерел, що були виявлені та зібрані авторським колективом в українських архівах та музеях, вводяться в науковий обіг вперше. З огляду на це дослідникам вдалося реконструювати історичний перебіг подій у регіоні через призму волинської святині.

Варто відзначити, що монографія отримала гриф «Рекомендовано до друку рецензійною комісією УПЦ» ВВ 02-21-07-30. Гриф означає, що книга пройшла богословську та літературну експертизу і не містить тверджень, що суперечать віровченню Православної Церкви. Таке видання підлягає подальшому бібліографічному та статистичному обліку і може розповсюджуватися через систему церковної книготоргівлі.

Згадане видання створене для вірян, священнослужителів, істориків, краєзнавців, для всіх тих, хто цікавиться історією Православ'я.

Монографія є важливим внеском у релігієзнавчу, іконографічну, історичну, краєзнавчу, паломницьку та туристичну історіографію.

Ключові слова: ікона Божої Матері «Знамення» Вілійська, чудотворні ікони, Рівненська область.

Восени 2021 року в рівненському видавництві ПП «Формат-А» вийшла друком монографія «Ікона Божої Матері «Знамення» Вілійська» у співавторстві протоієрея Олександра Жука та історика Ольги Северової. Для згаданого авторського тандему це перший науковий доробок такого плану. Наклад видання – три тисячі примірників.

Вперше в українській та зарубіжній історіографії, присвяченій вивченню історії походження чудотворних ікон України, з наукової точки зору було висвітлено проблему

явлення та прославлення ікони Божої Матері «Зна́мення» Вілійська, що знаходиться в церкві св. вмц. Параскеви П'ятниці у с. Вілія Рівненського району Рівненської області.

Протоієрей О. Жук з 2007 року є настоятелем Свято-Параскевського храму села Вілія, Головою Братства преподобного Феодора князя Острозького. Отець Олександр із душпастирською службою суміщає педагогічну діяльність. Так, він викладає катехізис, догматику й іконографію в Городоцькому духовному училищі регентів-псаломників (при Миколаївському Городоцькому жіночому монастирі с. Городок Рівненського р-ну Рівненської обл.).

Ольга Северова – доцент кафедри всесвітньої історії, заступниця декана з навчальної роботи факультету історії, політології та міжнародних відносин Рівненського державного гуманітарного університету. У 1977 році вона закінчила історичний факультет Львівського державного університету ім. І. Франка, у 1993 р. закінчила аспірантуру при цьому ж ЗВО. О. Северова є фахівцем з історії сучасної цивілізації, автором та співавтором багатьох наукових і навчально-методичних праць з історичних дисциплін.

Монографія складається з восьми науково-дослідних блоків. Кожен озаглавлюється епіграфом, що передає змістову концепцію розділу. Як джерела епіграфічних цитат були використані красномовна спадщина святителя Феодана Затворника, святителя Іоанна Златоуста, митрополита Антонія Суразького, архімандрита Іоанна (Крест'янкіна) та догматичний орос із вшанування ікон VII-го Вселенського Собору (787 р.) [1, с. 5–67]. Далі йдуть розділи: Слово протоієрея Олександра Жука про прославлення Вілійської ікони Божої Матері «Зна́мення» [1, с. 58–60]; Прояви чудотворної сили Вілійської ікони Божої Матері «Зна́мення» [1, с. 61–69]; Резюме українською та англійською мовами за авторством наукового редактора книги, к.і.н., доц. Ю.М. Візитів [1, с. 125–132]; Список використаних джерел та літератури [1, с. 133–135]; Іменний покажчик [1, с. 136–139]. Авторський колектив, зважаючи на потреби вірян і паломників, доповнив видання акафістом, молитвою, величанням та тропарем [1, с. 97–122].

Для полегшення сприйняття читачською аудиторією змістового викладу автори до кожної рубрики додали ґрунтовні примітки і коментарі, які включають як наукові визначення, так і церковну термінологію.

Відкривається монографія благословенням на видання книги та вступним словом Митрополита Рівненського і Острозького Варфоломія [1, с. 3–5].

Джерельні матеріали для вивчення наукової проблеми було віднайдено авторським колективом у фондозбірках та бібліотеках Державного архіву Житомирської області, Державному архіві Рівненської області, Рівненському обласному краєзнавчому музеї, Краєзнавчому музеї «Державний історико-культурний заповідник м. Острога», а також в архіві храму святої великомучениці Параскеви П'ятниці в селі Вілія Рівненського району Рівненської області.

У книзі вперше репрезентовано документи з фондів ДАЖО – Волинської духовної консисторії [2], РОКМ – «Відомості про церкву... (за різні роки)» [3], КМ м. Острога – «Літопису про церкву св. Мучениці Параскеви...» Якова Захарієвича [4]. Найширше представлені унікальні документи та фото з колекції Вілійського храму, а також фотоматеріали з приватного архіву прот. Є. Зінчука. Переважна більшість документів належить до невідомих.

Дослідники на основі офіційної інформації та задокументованих світських свідчень, що збереглися, поетапно реконструювали перебіг подій, пов'язаних з явленням ікони. Під час опрацювання документів було розкрито специфіку роботи такого органу єпархіального правління, як Волинська духовна консисторія в м. Житомир, а саме сферу її діяльності,

пов'язану з реагуванням згаданого органу на появу інформації про дива, явлені іконою на території, що підлягає юрисдикції єпархії. З документальних матеріалів, що вціліли, авторам вдалося відтворити перебіг слідчого провадження, пов'язаного з проблемою наукового дослідження.

Автори прослідкували шляхи поширення інформації про появу чудотворного Вілійського образу Божої Матері «Зна́мення» та, як результат, зміни, що трапилися в житті парафіян. Наприклад, входження села Вілія до паломницьких маршрутів, зведення нового храму та оздоблення його найкращими паріловськими майстрами-іконописцями кінця XIX – початку XX століття, отже, покращення благоустрою на місцевому рівні тощо.

Не оминули дослідники увагою і буремні роки перебування села у складі Другої Речі Посполитої (Польщі), роки Другої світової війни та радянзації. Завдяки свідченням, отриманим від старожилів, реконструйовано події 60-х років XX століття, коли було зруйновано каплицю, зведену на честь образу Божої Матері «Зна́мення» на місці хати Остапчуків, де явилася ікона в 1889 році.

Вперше для широкої громадськості на історично-мистецькому тлі авторський колектив виконав професійний деталізований іконографічний аналіз шат явленого образу Вілійської Божої Матері «Зна́мення». Вважаємо за доцільне в даній рецензії навести опис ікони повністю: «Образ Вілійської Божої Матері «Зна́мення» є спускною іконою головного іконостасу храму святої великомучениці Параскеви П'ятниці в селі Вілія Рівненського району Рівненської області.

Вілійська ікона Божої Матері «Зна́мення» являє собою вилитий з міді образ, вмонтований в ошатну ризу. Основна центральна композиція (середник) розміром 4.6 x 4.8 см оточена срібним з позолотою окладом, вмонтованим у різьблену раму.

Згадана ікона є рельєфною, виготовленою з міді за допомогою техніки художнього лиття. Подібні образи носили на грудях або ж підвішували до окладів шанованих ікон. Незважаючи на те, що іконографія рельєфних ікон вирізняється більшою демократичністю і варіативністю, у Вілійській іконі Божої Матері «Зна́мення» збережені основні класичні риси іконографічного зразка. Верхня частина окладу іконографічно розширює програму самого образу. На шаті ікони зображено двох архангелів, що є унікальним для іконографічного оформлення образів типу Божої Матері «Зна́мення». Фігури архангелів Михаїла й Гавриїла розміщені симетрично на тлі зліва і справа, неначе підтримуючи чудотворний образ. У верхній частині риз, над Пресвятою Богородицею, на зразок композиції Новоазвітної Трійці вміщено образ Господа Саваофа, Який благословляє, із символом Святого Духа. У нижній частині риз – зображення Серафима, а по кутах – Херувимів. Лики Саваофа та архангелів виконані в техніці живопису по металу в академічному стилі, але зберігають традиційні іконографічні особливості.

Ікона в окладі вставлена у велику різьблену раму, покриту левкасом із позолотою. Художнє різьблення поєднує мотиви рокайлів-завитків і зображень Херувимів. Рама, як і сама ікона в окладі, захищена склом. Образ знаходиться в різьбленому позолоченому кіюті в іконостасі над царськими вратами.

Тильна частина шат є основою, на яку кріпиться чудотворний образ. Це профільована металева рама з чеканим промінням, покритим сухозлітним (сусальним) золотом. Вінчає верхню частину рами голуб – символ Духа Святого. Даний оклад являє собою пізньокласицистичну й доволі поширену для XIX ст. традицію, що символізує сяйво, яке випромінюється святинею, розташованою в центрі. У згадану раму як тло вміщене живописне зображення ікони Богоматері «Зна́мення», виконане в академічному стилі масляними фарбами по металу. По периметру лик Божої Матері обрамлений

карбованим, різьбленим квітковим орнаментом, виконаним у техніці холодної емалі» [1, с. 18–21].

Дана ікона є однією з найбільш шанованих серед вірян. На ній зображена Богородиця із жестом заступницької молитви. Названий образ «Знамення» на знак милості Божої Матері до людей.

Авторами були зібрані, упорядковані та проаналізовані свідчення вірян, які пізнали проявлення Божественної сили. Так, дослідники лише побіжно зупинилися на аналізі 55-ти свідчень, записаних згідно з розпорядженнями Волинської духовної консисторії протягом 1889–1890 рр. Новітні ж прояви чудотворної сили ікони Вілійської Божої Матері «Знамення», за згодою авторів згаданих свідчень, подані на загал повністю без рецензування, зі збереженням авторського стилю [1, с. 61–96]. У розрізі сучасних подій ці свідчення набувають особливої ваги, оскільки перед іконою також традиційно моляться і про мир, примирення ворогуючих, про захист Батьківщини від ворогів.

Видання насичене потужним ілюстративним блоком, сформованим з унікальних раритетних документів II половини XIX – початку XX століття, фотоматеріалів, що зберігаються в церковному архіві, наданих з особистих приватних збірок та взятих з офіційного вебсайту УПЦ тощо.

Варто звернути увагу на ошатність поліграфічного оформлення та дизайну видання. Так, збалансований зміст і форма книги підтримується належною візуалізацією.

Загалом у книзі експоновано понад шістьдесят об'єктів (ікон, факсимільних копій архівних документів, друкованих видань, фотографій, карт, церковних печаток, церковного начиння, живописних картин, рисунків, прорисів, а також Книга свідчень благодатної сили ікони Божої Матері «Знамення» [5]). Згадані елементи не перевантажують шпальту, а вдало її доповнюють. Ряд фотоматеріалів винесено на кольорову вкладку, виконану на крейдованому папері.

Прийнятті логічні шрифтові рішення, які враховують запити читацької аудиторії та стилістику тексто-образотворчого видання.

Варто відзначити обкладинку з двома клапанами. Її виконано в зеленому кольорі, що зумовлено символізмом явлення ікони – у четвер перед днем Святої Трійці. Смарагдово-зелений колір – Символ Трійці й символ вічного життя і всього живого. На обкладинці в поліграфічній техніці лаку подано ікону Вілійської Божої Матері «Знамення» в кіоті, на останній сторінці обкладинки – кольоровий рисунок Вілійського храму, де знаходиться ікона.

Вже зазначалося, що Вілійський храм уже понад сто років входить як важливий релігійно-туристичний об'єкт до традиційних паломницьких маршрутів та хресних ходів. Логічно, що популярний на Рівненщині та в західному регіоні напрям релігійного туризму та паломництва включає такі етапи: храм св. вмц. Параскеви П'ятниці (с. Вілія) – Межиріцький Свято-Троїцький чоловічий монастир (с. Межиріч) – джерело святого Миколая Угодника (с. Гільча-Перша Рівненського району Рівненської області). Саме з інформаційною метою для формування логістики сполучення на внутрішній стороні лівого клапана подано кольорову карту Рівненської області. На внутрішній стороні правого клапана подано збільшену адміністративну карту околиць Вілії з вказаними адресою храму, GPS-координатами, плюс-кодом для Google maps та телефонами для організації паломництва.

З допоміжною ціллю – для оптимізації наукових інформаційних пошуків – автори укомплектували іменний покажчик, який нараховує близько ста сорока позицій власних імен.

Беззаперечно, ключовим моментом років збору та опрацювання матеріалів стало направлення їх у Комісію з канонізації святих при Священному Синоді УПЦ з подальшим

скеруванням у Священний Синод УПЦ. Отже, на офіційному рівні було затверджено день святкування чудотворної ікони Божої Матері «Знамення» Вілійської – четвер після Вознесіння.

Також автори монографії були безпосередніми учасниками прославлення ікони Церквою 4 червня 2020 року в храмі св. вмц. Параскеви П'ятниці у селі Вілія, що, вочевидь, надало можливість фіксації події і з науково-дослідної точки зору.

Таким чином, глибокий науковий зміст монографії та вдале доречне художнє оформлення видання матимуть позитивний вплив не лише на розвій багатогранних аспектів церковно-релігійного життя краю, приватне життя паломників та парафіян, але й на становлення наукової сфери, пов'язаної з вивченням історії Церкви України, української іконографії та з розвитком сакрального туризму тощо.

Список використаної літератури

1. Жук О., Северова О. Ікона Божої Матері «Знамення» Вілійська / за ред. Ю. Візитів. Рівне : ПП «Формат-А», 2021. 160 с.
2. Державний архів Житомирської області. Ф. 1. Волинська духовна консисторія м. Житомир, Волинської губернії. 1741–1921 рр. Оп. 50. Укази Синоду. Протоколи і журнали консисторії. Відомості про стан парафій. Списки нагороджених священників 1797–1914.
3. Рівненський обласний краєзнавчий музей. РКМ-2621. Ведомость о Церкви Параскево-Пятницкой, Острожского Уезда, Села Вильи за ... год.
4. Краєзнавчий музей «Державний історико-культурний заповідник м. Острога». КН-6931, ШД-2792. Захариевич Иаков. Летопись о Церкви, Св. Мученицы Парасковии, именуемой Пятницкой, села Вильи Острожского уезда.
5. Книга свідчень про зцілення та інші прояви благодатної сили ікони Божої Матері «Знамення» Вілійської». Архів храму св. вмц. Параскеви П'ятниці в с. Вілія Рівненського району Рівненської області.

VOLYN ICON

(Zhuk O., Severova O. The icon of Our Lady of the Sign of Viliia / ed. Yu. Visitiv.
Rivne: PE «Format-A», 2021. 160 pp.: ill.)

Yulia Vizitiv

*Rivne State University for the Humanities,
Faculty of History, Political Science and International Relations,
Department of History of Ukraine
Plastova str., 31, 33000, Rivne, Ukraine*

For the first time in Ukrainian and foreign historiography devoted to the study of the history of the origin of miraculous icons of Ukraine, the appearance and glorification of the icon of Our Lady of the Sign of Viliia (which is located in the church of the Holy Great-Martyr Paraskeva Pyatnitsa in the village of Viliia, Rivne district, Rivne region) were highlighted from a scientific point of view.

Writing materials were found by the writing team in the museum depositories and libraries of state archives, local lore museums and in the archive at the church.

The researchers have gradually reconstructed the events surrounding the appearance of the icon based on official information and documented surviving secular evidence. While working with the documents, the specifics of the work of such a body of the eparchial government as the Volyn Spiritual Consistory in Zhytomyr were revealed, namely the scope of its activities related to the response of the body to

the appearance of the information about miracles performed by the icon in the jurisdiction of the eparchy. From the surviving documentary materials, the authors were able to reconstruct the investigation related to the problem of scientific research.

The authors have collected and analyzed testimonies of the believers who knew the manifestation of divine power. In the context of modern events, these testimonies acquire special significance because in front of the icon people traditionally pray for peace, for the reconciliation of enemies and for the protection of the Motherland from enemies.

The ways of spreading the information about the appearance of the miraculous image of Our Lady of the Sign of Viliia and as a result – the changes that took place in the lives of parishioners have been traced.

The publication contains a powerful illustration section, formed from unique rare documents of the second half of the 19th – early 20th century, photographs which are stored in the church archives, provided from personal private collections and taken from the official website of the Ukrainian Orthodox Church, etc.

Key words: icon of Our Lady of the Sign of Viliia, miraculous icons, Ukrainian Orthodox Church.

НОТАТКИ

НОТАТКИ

НОТАТКИ